

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANA BİLİM DALI

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDEKİ İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN TÜRKİYE'DE DİN
EĞİTİMİNE YANSIMASI

(1945-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP AZDER

İSTANBUL 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANA BİLİM DALI

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDEKİ İDEOLOJİK DÖNÜŞÜM VE TÜRKİYE'DE
DİN EĞİTİMİ

(1945-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP AZDER

DANIŞMAN:

Yrd. Doç. Dr. Meral BALCI

İSTANBUL 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Zeynep AZDER'in "Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki İdeolojik Dönüşümün Türkiye'de Din Eğitime Yansıması (1945-1950)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Meral BALCI
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Ali SATAN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU
Üniversitesi İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 02.10 / 2017 tarih ve 2017/18-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YESİLOĞLU
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	26
CHP'DE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜM	26
1.1.CHP'DE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN BAŞLAMASI.....	26
1.1.1. II. Dünya Savaşı Sonrası Dünya Düzeni ve Türkiye'nin Stratejik Tercihi ...	26
1.1.2. Çok Partili Rejime Geçilmesi	35
1.1.3.CHP'de İç Muhalefetin Doğuşu	39
1.2. CUMHURİYET HALK PARTİSİ 1946 OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI (10 Mayıs 1946)	43
1.2.1. Kurultayın Toplanması ve Açılışı	45
1.2.2. Kurultayda Yaşananlar	48
1.2.3. Kurultayda Alınan Kararlar	52
1.3. 1946 SEÇİMLERİ.....	53
1.4. CUMHURİYET HALK PARTİSİ 1947 OLAĞAN KURULTAYI (17 Kasım 1947).....	54
1.4.1. Kurultay Öncesinde Yaşananlar	57
1.4.2. Kurultayın Toplanması ve Açılışı	59
1.4.3. Kurultayda Alınan Kararlar	71
1.5. PARTİNİN YENİ ARAYIŞLARI	74

II. BÖLÜM	80
TÜRKİYE’DE DİN EĞİTİMİ.....	80
2.1.1945-1950 YILLARINDA TÜRKİYE’DE DİN EĞİTİMİ	80
2.1.1. Dini Kurumların Yeniden Doğuşu	86
2.1.1.1. İlkokullarda Din Dersleri	89
2.1.1.2. İmam-Hatip Yetiştirme Kursları	93
2.1.1.3. Kur’an Kursları	97
2.1.1.4. İlahiyat Fakültesi.....	98
2.1.1.5. Diyanet İşleri Başkanlığı	102
2.1.1.6. Bazı Türbelerin Yeniden Açılması	104
2.1.2. Değişen İbadet Vizyonu	105
SONUÇ	106
DÖNEMİN KRONOLOJİSİ	114
BİBLİYOGRAFYA	118
EKLER	131

ÖN SÖZ

Bu çalışma Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Tarih bölümü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalına bağlı olarak Yrd. Doç. Meral Balcı danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin ilgili dönemdeki siyasi portresini çizebilmek ve çizilen portreyi doğru ve tarafsız bir şekilde yansıtabilmektir.

Tarih disiplinin hem geçmişi algılamak hem de günümüz dünyasına ışık tutma noktasında başat bir görevi vardır. Günümüz durumlarını algılayabilmek için geçmişe dönüp bir bakmamız gerekiyor. Bunu tıpkı tarihsel bir zincire benzetebiliriz. Dönemin konjonktürel yapısının geçmişten bağımsız olarak değerlendirilmesi bizi yanlış kanılara götürür. Hataya düşmemek için bütün olgu ve olayları bir zincir gibi düşünmeli, genelleme ve değerlendirmelere bu şekilde varmalıyız. En azından bu çalışmayı hazırlarken birçok açıdan bakmaya özen gösterdik. Bunu da farklı siyasi görüşlere sahip birçok kalemi inceleyerek yapmaya çalıştık.

Günümüz Türkiye'sinde karşımıza çıkan meselelerin şaşırtıcı bir ilişki yumağı içerisinde olduğunu son iki yüzyılın Türk modernleşmesine baktığımızda görebiliyoruz. Türk modernleşmesinin/çağdaşlaşmasının en önemli aktörlerinden birisi kuşkusuz din olgusudur. Osmanlı İmparatorluğundan modernleşme sürecinin mirasını devralan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçta izlediği din politikalarının, dine verilen yerin ve din algısının nasıl bir değişim gösterdiğini ve bunun eğitim sürecine nasıl yansıdığını göstermek istedik.

Çalışmamızın esas bölümü olan çok partili hayata geçiş süreci içerisinde öncelikle bu siyasi değişimi sorgulayıp, bu değişimin nedenleri üzerinde durmak gerekiyordu. Zira çok partili hayata geçişle birlikte dinin sistem içerisindeki rolü kuşkusuz değişecekti. Bu bakımdan iktidar-muhalefet ilişkilerine değinmek gerekiyordu. Bu değişim sürecinde ortaya çıkan partilerin dine karşı nasıl bir bakış açısına sahip olduklarına değinmek önemliydi. Bunun yanında daha da önemlisi tek partili sistemde ortaya çıkmayan ya da çıksa da fazla büyümeyen iktidar partisindeki fikir ayrılıkları, rejimin meşruiyet kaynaklarından birisi olan laiklik politikalarındaki değişikliklerle birlikte gün yüzüne çıkacak ve CHP'nin içerisindeki fikir ayrılıkları parti içi mücadelelere dönüşecektir. Bu nedenle çok partili hayata geçiş sürecinde din

politikalarında yaşanan değişiklikleri incelerken CHP içerisindeki mücadelelere de değinmemiz başka bir zorunluluktur.

Çalışmamızda 1945-1950 yılları arasındaki söz konusu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarihsel açıdan siyasi örgütlenme süreci aktarılmaya çalışılmıştır. Parti kuruluşundan itibaren otoriter eğilimler göstermeye başlamış ve bunun sürece yansımaları değerlendirilmiştir. Tezdeki değerlendirmeler neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alınmış ve zaman-mekân değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Bu çalışmamda emeği geçen sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet Esenkaya' ya, akabinde sayın hocam Doç. Dr. Ali Satan' a, anlayışından ötürü tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Meral Balcı' ya, kardeşim Hamdi Azder' e (Ağrı'da görev yaptığımdan ötürü her türlü talebimizi bize ulaştıran, en hızlı kargodan bile hızlı) hiçbir ricamı kırmadığı için teşekkürler...

ÖZET

Din öğretiminin örgün eğitim kurumlarından (1933 yılında İlahiyat Fakültesi'nin kapatılmasından sonra) tamamen kaldırılmış olmasıyla, cumhuriyet dönemi eğitim tarihimizin oldukça önemli bir konusu olan din eğitimi, çok tartışmalı bir şekilde 1946'dan sonra yeniden ele alınmış ve çeşitli çevreler tarafından doğru ve yeterli çözüm yolları arayıp bulamamanın sıkıntıları yaşanmıştır. 1947 yılında CHP ideolojik bir dönüşüm yaşamış bu durum eğitim sürecine yansımış ve eğitimi etkilemiştir. Din sistemden uzaklaştırılmıştır. Lakin daha sonraları partinin kimlik arayışına girmesi ki - bazı yazarlarca "sağa kayma" olarak adlandırılır- dinin yeniden müfredata dâhil etme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu araştırmanın amacı konjoktürel değişimin eğitim kademelerine ne şekilde yansıdığını, bunun sonuçlarının neler olduğunu objektif bir biçimde değerlendirmektir. Bu bağlamda partinin ideolojik dönüşümünün eğitim üzerinde de önemli bir etken olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırmanın araçlarını döneme ait resmî gazete, hatıratlar, konuyla ilgili yazılmış kitaplar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Genel Seçimler, Propaganda, İsmet İnönü, Çok Partili Siyasi Hayat, Muhalefet, Din, Eğitim.

ABSTRACT

After religious was banned completely at formal training institution (after the faculty of theology was closed in 1933) religious education which the important subject of the education of history at Republic after 1946 it was rehondled again and it became a problem because of the unusual solution way. In 1947 on ideological conversion was lived at CHP and this situation affected the education period. Religion was removed the system. However the party attached to religious education to syllabus because of its seeking of identity which some writers called “became rightist”. The aim of this research is to evaluate the effect of cyclical change on education and the result of this. It is used formal and current newspapers, magazines, dairies and books which written about this subject at this research.

Key Words: Rebupican People’s Party, General Elections, Propaganda, İsmet İnönü, Multi- Party Political Life, Opposition, Religion, Education.

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g. m	: Adı geçen makale
Akt	: Aktaran
A.g.y	: Adı geçen yayın
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MP	: Millet Partisi
S	: Sayı
s	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TSEKP	: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSP	: Türkiye Sosyalist Partisi

GİRİŞ

Siyasi modernleşmenin en önemli yönü toplumdaki bütün sosyal grupların siyasete katılması ve bu katılımı örgütleyecek kuruluşların var olmasıdır. Bu çerçeveden bakıldığında siyasetin vazgeçilmez unsurlarından biri kuşkusuz siyasi partilerdir. Çünkü siyasi partiler, bireyleri harekete geçirme fonksiyonunun yanı sıra toplumla devlet arasında aracılık rolü üstlenen, diğer bir deyişle toplumun ihtiyaçlarının çeşitli düzenlemelerle karşılanmasını sağlamaya çalışan kuruluşlardır. Dolayısıyla modern ülkelerde/rejimlerde siyasi partiler olmadan siyaset yapılabileceğini düşünmek zordur. Fakat devlet mekanizması ve siyaset aşağı yukarı beş bin yıllık bir geçmişe sahip olmasına karşın, modern siyasi partiler ancak 19. yüzyılda siyasi arenada yer almaya başlamıştır.

Siyaset, hem iktidar ilişkileri hem de karar alma süreci bağlamında ele alındığında her iki ana yaklaşımın merkezinde siyasi partilerin yer aldığı görülür. Modern siyasi partiler oldukça yeni sayılabilecek tarihlerde siyaset sahnesinde görülmeye başlamış olmalarına rağmen, çok hızlı bir gelişim göstererek yirminci yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın neredeyse her yerinde siyasi arenanın temel unsuru ve dinamizmi haline gelmişlerdir.¹

Siyasi partilerin ortaya çıkışını hazırlayan etkenlerin başında kuşkusuz modernleşme gelir.² Toplumların temel yapısındaki dönüşümü ve/veya sanayileşmeyi anlamadan siyasi partilerdeki gelişimi kavramak mümkün değildir. Sanayi alanındaki gelişmeye bağlı olarak hızla değişen sınıf ilişkileri, siyasi partilerdeki gelişmeyi de tetiklemiştir. Başlangıçta aristokrasi ile burjuvazi arasında yaşanan siyasal mücadele, köylülerin ve işçi sınıfının da katılımıyla yeni boyutlar kazanmış ve siyasi partiler bu süreç içinde toplumsal sınıfların siyasi örgütlenmelerine cevap vermeye çalışan kuruluşlar şeklinde gelişmiştir.³ Anlaşılabileceği üzere, modernleşen insanın her noktada talepleri artmıştır. Sosyo-kültürel olarak da bir yandan kendini geliştiren insan siyasi arenada da kendi çıkarları doğrultusunda haklar talep etmeye başlamıştır. Bu süreç demokrasi olgusunu kavileştirmiş, beraberinde siyasi parti olarak adlandırdığımız görüşleri temsil eden fonksiyonları ortaya çıkarmıştır.

¹ Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yay., 24. Basım, Ankara, 2010, s.175.

² Ahmet Kotil, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Partiler*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, İletişim Yay., İstanbul, s. 2001.

³ Doğu Perinçek, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, Kaynak Yay., İstanbul, 1985, s. 25.

Seçimlerde genel oy hakkı söz konusu olmadan önce oy kullanabilmek hususunda servet, ırk ayırımı, ödenen vergi miktarı ve öğrenim durumu gibi faktörlerin etkili olması, oy kullananların sayısını oldukça kısıtlı bırakmıştır. Kısıtlı oy hakkının genişleme sürecine, yani genel oy hakkına dönüşme aşamalarına bakıldığında, bu durumun ilk olarak ABD’de ortaya çıktığı görölmektedir.⁴ Ancak 20. yüzyılda bile batılı devletlerin çoğunda mülk sahibi olma şartı ya da kadınların seçim sisteminin dışında tutulması gibi oy kullanmaya dair katı sınırlandırmalar söz konusu olmuştur. Bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yapmak gerekirse, seçimlerin demokratik hukuk devleti normlarına uygun olması için serbest, doğrudan, yani tek dereceli olması, seçmenler arasında eşitliğin sağlanması, genel oy hakkının tanınması ve seçimlerin denetiminin sağlanması gibi ilkelerin yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmek yerinde olacaktır.⁵

Siyasal iletişim ve propaganda kavramları da çalışmanın mahiyeti bakımından üzerinde durulması gereken temel kavramlar arasında yer almaktadır. Siyasal iletişim, ideolojik amaçlarını toplumda belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler tarafından çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılması şeklinde ifade edilmektedir.⁶

Demokrasilerde, iktidarın ve siyasal sistemin meşruiyetinin genel ve eşit oy ilkesine dayalı özgür seçimlere dayalı olduğu düşünüldüğünde, meşruiyetin anahtarını elinde bulunduran toplumu etkilemeye çalışmak, siyasi aktörler için bir zorunluluk olarak ele alınmaktadır. Bundan dolayı “*demokrasilerde kişiler, güvenini istedikleri insanlara mesajlar iletmek zorundadırlar*” şeklindeki yorum gerçeği yansıtmaktadır.⁷

Batı Avrupa’da 17. yüzyıldan itibaren bilim ve teknolojide yaşanan değişim ve gelişmelerin sonucu olarak yaşanan ekonomik büyüme, toplumları yeni bir yaşam tarzına ve değişim sürecine sürükleyen modernleşme olgusunun temelinde, Batının tarihsel ve toplumsal değişim süreci yatar. Bu süreç yani geleneksellikten modernliğe geçiş çok uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiştir.⁸ Batı’da geleneksellikten modernliğe geçiş, en azından dört yüzyıllık bir sürede ve adeta kendiliğinden

⁴ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, A.Ü.Hukuk Fak.Yay., Ankara,1983,s.28.

⁵ Bülent Daver, *Seçim Sistemi ve Anayasa Yargısı*, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 5, Yıl: 1988, s. 134-136.

⁶ Aysel Aziz, **Siyasal İletişim**, Nobel Yay., Ankara, 2003, s. 3.

⁷ Hıfzı Topuz, **Siyasal Pazarlama, Seçimlerde İletişim Politikaları**, (Der. Hıfzı Topuz), TÜSES Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 13.

⁸ Adem Çaylak, **Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen Bir Şerif Mardin Çözümlemesi**, Vadi Yay., İstanbul, 1998, s.152-153.

gerçekleşmiştir. Yani Batı kendi “iç” dinamikleri sayesinde modernleşmiştir.⁹ Sanayi devrimi sonrasında oluşan yeni sosyolojik yapı, muhafazakârların önem verdiği cemaat, aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinde büyük bir tahribata yol açmıştır. Şehirlerdeki aşırı yığılmaların sonucunda çözülen cemaat yapısı, yerini bireylere bırakarak geleneksel dayanışma sadakat, bağlılık gibi değerler kendiliğinden tasfiye sürecine girmişti.¹⁰

Batı dışı toplumlarda modernlik kendiliğinden bir süreç olmadığı için bir itici güç olarak yol gösterici niteliğinde bir elitist grup, Batı ile kendi toplumları arasında bir köprü vazifesini görmüştür. Gelenekselden moderne geçişin tartışmalı ve bir o kadarda çatışmalı sürecinde bürokrasi veya toplumsal ilerlemenin itici güçleri olarak elitler önemli bir rol oynamıştır. Kautsky’ye göre geleneksel toplum ile modern toplum arasında kurulan ilk temas ile geleneksel toplum modernleşme yoluna girmiş olmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için *entelektüeller grubu* oluşur ve bu grup modernleşme sürecini içerden destekleyen bir nitelik taşır.¹¹

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren kendinden önceki İslam devletlerinden farklı olarak daha merkezi ve etkin bir yönetim sergilemişlerdir. Geliştirdikleri kendine has yöntemlerle de hâkimiyetlerini perçinlemişlerdi. Kendinden önce ki İslam devletlerinin aksine Sasanilerden aldıkları merkezi yönetim özelliklerini mutlak bir güce dönüştürmüşler böylece bölünmenin ve parçalanmanın da önlemini almışlardı. Aslında Osmanlı İmparatorluğu “*hâkimiyetinin kaynağı bakımından... Despotik olmayan mutlak bir imparatorluktu*”.¹² Despotik olmayan bu mutlak imparatorluk kuruluşundan itibaren, yüzü sürekli batıya dönük olmuş; büyüme ve gelişmesini özellikle Batı istikametinde sağlamıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu “*Müslüman dünyanın, çevresinde, Bizans olarak bilinen Doğu Roma İmparatorluğu’nun topraklarında kurulmuştur.*”¹³

Bazılarına göre Osmanlı sistemi teokratiktir, monarşiktir. Bazılarına göre ise din kaynaklı değildir, Doğu despotizminin bir tipidir. Osmanlı Devleti sırf İslam dinin yarattığı değildir. Ama yine de din-devlet karmasıdır.¹⁴ Fetihler sayesinde Osmanlı

⁹ Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, (6. Baskı), İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.51.

¹⁰ Mehmet Akıncı, **Türk Muhafazakârlığı Çok Partili Siyasal Hayattan 12 Eylül’e**, Ötüken Yay., İstanbul, 2012, s.62.

¹¹ Murat Tazegül, **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yay., İstanbul, 2005, s.32-33.

¹² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Siyaset İlmi Serisi 8, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s.7.

¹³ H. Kemal Karpat, **İslam’ın Siyasallaşması**, (Çev.Ş.Yalçın), Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s.4.

¹⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, s.28-34.

akıncıları batı içlerine kadar akınlarla ulaşıyordu. Böylece Batı hakkında askeri bilgilerle birlikte; oralarda yaşayan toplumların inançları, kültürleri, yaşayışları konusunda da pek çok malumat toplayarak devletin merkezine aktarıyorlardı. Dolayısıyla, Batı kültürü Osmanlılar için hiçte meçhul bir şey değildi. Hatta Ortaylı'nın tespitiyle “15. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu bir Balkan imparatorluğuymuş ve egemen kültürde Balkan kültürüydü”.¹⁵ Osmanlı coğrafyası, tarih boyunca Avrupa coğrafyasıyla siyasi ve iktisadi yönden bir birlik içerisindeydi.¹⁶

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü olan ve Kanuni'nin son yıllarına kadar iyi işleyen toplumsal ve ekonomik düzeninin birtakım iç ve dış sebeplerden dolayı bozulmaya başlaması ve üst üste alınan askeri mağlubiyetler 18. yüzyıldan itibaren Batılılaşma ya da Modernleşme çabalarının artmasını da beraberinde getirmiştir. Yani genel sanının aksine “*Osmanlı modernleşmesi Tanzimat devriyle sınırlandırılmaz, zira Osmanlı modernleşmesi daha eskilere uzanan bir olgu ve devam eden bir süreçtir.*”¹⁷

Avrupa'da aydınlanma felsefesiyle birlikte Fransız Devrimi'nin etkileri yaşanırken Osmanlı'da Sultan III. Selim tahta çıktığını görüyoruz. Bu dönem Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da kültür ve medeniyet tarihi açısından dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. III. Selim'le birlikte Osmanlı'da Batı düşüncesi yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti bu döneme kadar diğer ülkelerden güçlü olduğunun bilinciyle batının gücünü tanımayan bir imparatorluk olmuştur. III. Selim savaşlarda Yeniçerilerin sürekli olarak yenilmesinin nedenini batı dünyasına karşı gösterilen ilgisizlikte bulmuştur. Bu nedendir ki III. Selim “*Batıyı dikkate alan, hatta bazen Batı'yı merkeze koyan bir siyaset takip etmeye başlamıştır*”. Hristiyan dünyasıyla ilişkiler kurulup Avrupa'ya açılmak gerektiği fikrinden yola çıkmıştır. III. Selim Dönemi'nde devlet sistemi açısından Avrupa tarzında bir ıslahatın kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır.¹⁸

Osmanlı, birçok yönden Avrupa'dan etkilenmeye başlamışsa da bu etkilenmeler askeri ve teknik başarılar dışında pek fazla başarı gösterememiştir. Modern Türkiye'nin temellerinin atıldığı sonraki yıllar için bu dönem önemli kabul edilmektedir. III. Selim daha sonraki yıllarda II. Mahmut ve Tanzimat Devri'nde oluşacak reformlara zemin

¹⁵ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, (3. Baskı), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s.14.

¹⁶ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, (26. Baskı), Timaş Yay., İstanbul, 2008, s.13 .

¹⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.13.

¹⁸ İlber Ortaylı, **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yay., İstanbul, 2008, s.59.

hazırlaması bakımından önemlidir.¹⁹ Bu dönemde yapılan reformlar yenilikçi olmaktan uzaktır. Bu durumun en önemli gerekçesi olarak ulema ve yeniçerilerin olumsuz tavrıdır.

II. Mahmut dönemine baktığımızda III. Selim'in açtığı yenilik yoluna devam etmiş ve radikal bir karar olarak Yeniçeri Ocağını (1826 Vaka-i Hayriye) kaldırdığını görüyoruz. II. Mahmut Dönemi'nde sadece askeri alanda ıslahatlar yapılmamıştır. Bunun yanında sivil idare kurumlarında da ıslahatlar yapılmıştır. Eğitim, sağlık, bayındırlık alanlarında yeniliğe gidilmiştir. Bu dönemde modern tipte iş bölümü oluşturulmuştur. En önemlisi ise çağdaşlaşmanın devlet felsefesi haline getirilmesi olmuştur. II. Mahmut'un görüşüne göre gerçekleştirmeye çalıştığı reformların başlıca özellikleri şunlardır: Reformların başarılı olmasını sağlayan gerekçelerden bir tanesi sadece askeri alanda modernleşmeden ziyade tüm

Osmanlı kurumları ve toplumu kapsamasıdır. Osmanlı kurumlarının yenileşmesiyle eski kurumlar ortadan kaldırılmalıdır.²⁰

II. Mahmut'un yönetimde getirdiği değişikliklerden biri ise yasama ve yürütme görevlerini ayırması olmuştur. Yönetme görevi serasker ve Kaptan-ı Derya'ya bakanlık kuruluşu verilmiştir. Reis-ül Küttaplık makamı Nezaret-i Hariciye'ye dönüştürülmüştür.²¹

II. Mahmut'un öldüğü yıl 1839'da Tanzimat ilan edilmiştir. Gülhane Hatt-ı Hümayun'u Osmanlı Reform Programı Babiâli'de danışma kurulunda Mustafa Reşit Paşa tarafından, II. Mahmut reformlarını geliştirerek ve değiştirerek hazırlanmıştır. Bu ferman,³ Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane'de okunmuştur.²²

Tanzimat'ın olumlu yönlerinden biri de müsaderenin kaldırılmış olması, köleliğin yasaklanması, demokrasinin temellerinin atılmış olmasıdır.²³

19. yüzyılda yaşanan diğer önemli bir hadise de Jön Türk (Genç Osmanlılar) hareketinin ortaya çıkmasıdır. Genç Osmanlılar 1867-75 tarihleri arasında gizli olarak hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini yayınlamaktadırlar. İstanbul'da bazı aydınlar, devlet adamları ve subaylar bu fikirleri benimsemekteydiler. Bu kişiler Batı tarzında eğitim

¹⁹ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C:1, E Yay., İstanbul, 1981-1983, s.35.

²⁰ Shaw, **a.g.e.**, s. 25.

²¹ Shaw, **a.g.e.**, s. 66.

²² Shaw, **a.g.e.** s.91.

²³ Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1994.s.37.

görmüşlerdir. Avrupa’da eğitim gördükleri sırada milliyetçilik ve liberalizmin etkisi altında kalarak Tanzimat’ı eleştirmeye başlamışlardır. İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi Jön Türklerin içinde yer alan önemli kişilerdir.²⁴

Jön Türkler, 1918’de iktidarları sona erinceye kadar, ilkin (ittihad-ı anasır fikrinin çözüm olmadığına görülmesi üzerine) Panislamizm ile daha sonra, İslam’ın bile imparatorluğa bağlılık için temel oluşturamayacağı ortaya çıkınca, 1913’ten sonra giderek daha çok Pantürkizm ile bu siyaseti izlediler. Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık akımları, Yusuf Akçura’nın deyişiyle Üç Tarz-ı Siyaset, Jön Türklerin fikir hayatında etkili olmuşlardır.²⁵

1876 yılında II. Abdülhamid’in Mithat Paşa’ya hazırlattığı anayasa ve Mebusan Meclisinin açılması dönemin diğer önemli bir gelişmesidir. Osmanlı Mebusan Meclisi çok uzun soluklu olamamıştır. II. Abdülhamit anayasayı çok ilerici ve meclisin sarayı denetlemeye kadar varan geniş özgürlük anlayışından dolayı anayasasının kendine verdiği hakla parlamentoyu fesh etmiştir. Nitekim tarihte “İstibdat devri” olarak bilinen süreç başlamıştır.

Abdülhamit ilk olarak mali konulara değinmiştir. İlk iş olarak saray harcamalarını kısıtlamıştır. Bu harcamalar için Islahat-i Maliye Komisyonu kurmuştur. Daha sonraki yıllarda ise Deyun-ü Umumiye komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonla Osmanlı borçlarının ödenmesi sağlanacaktır. Bu dönemde mali reform programına gidilmiştir. Bunun nedeni kaybedilen gelirlerin tekrar sağlanması, hükümetin ve ordunun tekrar borç altına girmesini önlemek olmuştur. Bu dönemde maliye denetimi merkezileştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun içinde bazı kanunnameler ve nizamnameler yürürlüğe sokulmuştur. Abdülhamid’in, burada yapmayı amaçladığı şey, Batı Avrupa’nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisine son vermeye çalışmak olmuştur.²⁶

II. Abdülhamit eğitim ve diğer birçok alanlarda yenilikler yapmıştır. Yeni okullar açılmış, 1888’de Ziraat Bankası kurulmuştur vs. Hatta bazı görüşlere göre “Abdülhamit döneminde yetişen kuşak Türkiye kurucusu oldu”.²⁷

²⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi C: VIII Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962. s.211.

²⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1918**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2001, s.95.

²⁶ Shaw, **a.g.e.** s.273-276.

²⁷ Shaw, **a.g.e.** s.306.

II. Meşrutiyet 23 Temmuz 1908 yılında kabul edilmiştir. Fakat bu süreç devleti kurtarmaya yetmeyecektir. Bu döneme İttihat Terakki dönemi de denilmektedir. Bunun nedeni II. Abdülhamit'in ölümüyle birlikte devletin yönetiminin İttihat Terakki Cemiyeti'nin eline geçmiş olmasıdır. 1876 anayasasının tekrar yürürlüğe girmesi de bu tarihte olmuştur. Bu dönemde padişahın gücü ve otoritesi sınırlandırılmaya başlamıştır.

Toplumsal, İttihat Terakki ve Ziya Gökalp'in ileri sürmüş olduğu düşüncelerden etkilenmesi sonucu, sonraki dönemlerde, Osmanlı'da modernleşme yanlıları egemen olmuştur. Bu kişiler Osmanlı'nın hayatta kalmasını tek çare olarak batıyı örnek alıp modernleşmeye doğru ilerlemenin olması gerektiğini vurgulamışlardır.²⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1893 yılında İshak Sükuti, Dr. Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Şerafettin Mağdubi tarafından kurulmuştur. Bu cemiyet, Jön Türklerin girişimleri sonucunda gizli bir örgüt olarak ortaya çıkmışlardır. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından sonra Birinci Dünya Savaşı hem Osmanlı'nın hem de İttihat ve Terakki'nin sonu olmuştur.

Yaklaşık iki asır süren Osmanlı modernleşme süreci, Batı Avrupa'da olduğu gibi toplumların iç dinamiklerinin yarattığı ve sivil çevresel aktörlerle yönlendirilen çok boyutlu bir değişim süreci olarak başlamış bir değişim ve dönüşüm süreci de değildir. Osmanlı idarecileri Batı karşısında aldıkları ilk askeri yenilgiden itibaren Batı ile aralarındaki güç dengesizliğini giderecek çeşitli önlemler almaya başlamış ve bir dizi ıslahat programını peş peşe uygulamaya başlamışlardır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan modernleşme çabaları “*temelde, yönetici elit içindeki dar bir kadronun*” Batı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imparatorluk aleyhine bozulan siyasi ve ekonomik güç dengesini imparatorluk lehine yeniden tesis etmek için başlattığı ıslahat programlarına dayanmaktadır.²⁹

Modernleşme tarihimizin kökenini ulema ve sivil-askeri bürokrasi gibi iki ana devlet mekanizmasının dünya görüşlerindeki ayrışmayla başlatırsak, söz konusu bu ayrışmanın sonucu olarak “*laik bürokrasi*” diye adlandırabileceğimiz sivil ve askeri bürokrasi, 19.yüzyılın başlarından itibaren imparatorlukta değişimi başlatabilecek bir güç ve konuma ulaşmıştı. Dolayısıyla bu dönemden itibaren, gittikçe artan bir şekilde ulema, devlet kademelerinin dışına itilmekte ve etkinliğini de hızla kaybetmekteydi.

²⁸ Shaw, **a.g.e.**, s.367-369.

²⁹ İlyas Söğütü, *Jön Türk Düşüncesinde Modernlik ve Modernleşme*, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı. 54, 2010, s.219.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı bir başka yönüyle de, aslında temeli geçmişe dayanan seküler bir bürokratik zümrenin imparatorlukta hâkim bir konuma geldiği, gücünün pekiştiği ve siyasi görüşlerinin yaygınlaşıp kökleştiği, yeni bir dönemin başlangıcını teşkil ediyordu. Tanzimat'ın getirdiği yeni mevzuatta, gerçek niteliği itibariyle zaten laik bir karaktere sahipti. Böylece daha önceki idari uygulamaların dayanağı olan din bundan böyle idari hayattan tecrit ediliyor, imparatorluk idari sistemi laik bir yapıya doğru kayıyordu. Bu yeni idari sistemin memur ihtiyacını karşılamak için, 1859'da Mülkiye Mektebi kuruldu. Esasen Tıbbiye (1827) ve Harbiye (1834) gibi okulların kurulmasıyla, laik eğitim, yüksek eğitim kurumlarında yıllar önce zaten başlamıştı. Bunlara laik bir hukuk mektebinin 1880'de faaliyete başlamasıyla, bir yenisi daha eklenmiş oldu. Umumi eğitim reformu da benzer bir yol takip etti. 1846'da Umumi Maarif Vekâleti'nin ihdasıyla yeni bir laik çatı kuruldu. Eğitim yeni haliyle yani laik eğitim ilkeleriyle, ülke geneline yaygınlaştırmaya başlandı. Tüm bu gelişmeler Osmanlı laik bürokrasisinin devletin gücünü yenileme ile ilgili konulardaki karakteristik tavrının neticesi idi: Eğer Batı müesseseleri devleti ihyaya muktedir ise benimsenecekti. Aksi takdirde Osmanlıların Batılılaşma reformuna girişmesinin sağlayacağı faydayı açıklamak güç olacaktı.³⁰

Yeni eğitim kurumlarında ve özellikle de askeri okullarda yetişen, yeni neslin düşlerini süsleyen, anlamını tam olarak bilmeseler de Batı kaynaklı bir kavram olduğu için kendilerine yeni bir ideal olarak belirledikleri bir diğer kavram da, "Hürriyet" kavramıydı. İlk kez Yeni Osmanlıların kullanmaya başladığı bu kavramın ülkeye girişini genel olarak ele almakta yarar görüyorum. 1865'lerden itibaren Yeni Osmanlıların başını çektiği ikinci kuşak Tanzimat neslinin fikri kalıplarını, Avrupalı değerlerin oluşturduğu yeni bir dönem başlamaktaydı. Bu Batılı değerlerin en başta geleni Hürriyet kavramının getirdiği algılardı. Aslında "Hürriyet" kavramı Batı'da yüzyıllardır varlığını sürdürürken, "adalet" kavramının çok önemsendiği Osmanlı toplumunda "hürriyet" kavramı hiç bilinmiyordu. Osmanlı toplumuna sirayet etmeye başladığında ise henüz tam olarak anlamlandıramıyorlardı.

Yeni Osmanlıların hürriyet anlayışı, dönemin romantizm akımının etkisiyle duygu ve heyecanla dillendirmiş olmaları, bu kavramın esas kast edilen anlamıyla kullanılmadığının da bir işaretiydi. Oysa hürriyet kavramı, batı siyasi düşüncesinde heyecan ve duygu yüklü değildir. Hürriyet, insanın bir hareket tarzını bir diğerine tercih

³⁰ Şerif Mardin, *Tanzimat ve Aydınlar, Türkiye'de Din ve Siyaset* (6. Baskı), İstanbul, İletişim Yay., 1999, s.46-47.

etmesinden ibaret değildir. Hürriyet insanın tercih ettiği şekilde hareket etmesidir. Bununla birlikte Yeni Osmanlıların hürriyet anlayışı aynı zamanda, arkasında “sosyolojik muhteva” barındırmaktaydı. Zira Yeni Osmanlılar Tanzimat döneminin getirdiği bürokratik seçkinler zümresinin halktan uzak ve sahte batıcı politikalarının, ülkeye zarar verdiğini iddia ediyorlar ve tepkilerini bu üst tabaka bürokratlara yöneltiyorlardı. Dolayısıyla Yeni Osmanlılar için Hürriyet: “*Ali ve Fuat Paşa’nın başında bulundukları bürokratik seçkinler zümresinin baskısından kurtulmak ve onun yerine seçilmiş bir meclis getirmek manasına geliyordu.*” Onların amacı, memleketi Tanzimat üst tabaka memurlarının hegemonyasından kurtarmak ve onun yerine, çoğunluğun idaresini hâkim kılmak, usul-ü meşvereti temin etmek böylelikle parlamenter sistemin yerleşmesini sağlamaktı.³¹

Osmanlı Devleti’nde de Avrupa’da olduğu gibi 18. ve 19. yüzyıllarda siyasi alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Farklı çevreler tarafından cemiyetlerin kurulmasıyla başlayan bu süreç, siyasi partilerin kurulmasıyla devam etmiş, bu arada Türk toplumu seçim ve seçim hukuku ile tanışmıştır. Batı’da olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de siyasal örgütlenme ve mücadele sınıfsal yapı değişiminin sonucunda sosyal sınıfların ideolojik çıkarlarının ifadesi olarak gerçekleşmiştir. Ancak, batıdaki sosyoekonomik yapıdan farklı olarak statik karakterde bir yapı kuran Osmanlı Devleti’nde, siyasal örgütlenme ve siyasi partiler oldukça geç ortaya çıkmıştır.³²

Türk Devrimin temelleri aslında Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında atılmıştır. Mustafa Kemal Amasya genelgesinde “*Milletin azim ve kararı memleketi kurtaracaktır.*” beyanati aslında devrimin ayak sesleridir. Nitekim memleketin düşmandan temizlenmesinden sonra sıra iç dinamikleri düzenlemeye gelmiştir. Denebilir ki Mustafa Kemal hem içte hem dışta büyük bir mücadele başlatmıştır. İşgalcilerin denize dökülmesinde sonra, sıra devletin köhne, bozuk kurumlarını ortadan kaldırmaya gelmiştir. Her fırsatta halkın egemenliği ilkesini dile getiren Mustafa Kemal 23 Nisan 1920’de açtığı TBMM’nin de bir tamamlayıcısı olarak 1 Kasım 1922’de saltanatı kaldırmıştır. Böylece 623 yıllık bir düzene son verilmiştir. Bazı gruplar “*Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti’nin devamıdır.*” tezini savunsalar da bu tartışmaya açık bir mevzudur. Kanaatimce de kalıntıları vardır lakin birebir devamıdır

³¹ Şerif Mardin, **Sivil Toplum Kavramı**, M. Türköne ve T. Önder (Drl.), **Türkiye’de Toplum ve Siyaset** (8. Baskı) İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.174-176.

³² Muzaffer Sencer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yay., İstanbul, 1974, s. 7.

demek biraz zor gözüküyor. Her konuda yozlaştığını, Osmanlıdan kalma birçok şeyin gerek maddi gerek manevi yok edildiğini görmekteyiz.

Mustafa Kemal saltanatı kaldırdıktan sonra bir müddet halkın durumu sindirmesini bekledi. Akabinde 3 Mart 1924'te de Halifelik kurumuna son verildi. Bu laiklik noktasında atılmış en önemli adımdır. Siyasi inkılâpları ekonomik, toplumsal, eğitim, kültürel alanında yapılan bir dizi inkılâbı takip etti. Diyebiliriz ki bu devrimlerle halka inilmiş, halka yaklaşılmıştır. Lakin daha sonraları inkılâpların hazmedilmesi meselesinde toplumda bazı sıkıntılar baş gösterecektir.

Devrimle birlikte Türk toplumu modern, laik ve çağdaş bir görünüm sergilemeye başlamıştır. Çünkü devrimlerle birlikte toplum, dini nitelikleri bir yana bırakarak dünyevi işlere yönelmiştir. Türk devrimi, yüksek tekniğin; toplumun iradeli müdahalesi, yani planlı bir Devlet kontrolü yahut sosyal Devlet halinde benimsenmesini ve gelişmesini ortaya attı. Ve böylece yeni, fakat büyük çelişmelerden arınmış, şiddetli sosyal reaksiyonlardan korunacak bir millet nizamını savundu. Yani; Türk İnkılâbı, milletin imtiyazsız, sınıfsız bir varlık halinde istiklali sloganını getirdi.³³

Mustafa Kemal Paşa, 1927'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi açılış konuşmasında, fırkanın ilk kongresinin Sivas Kongresi olduğunu şu sözlerle aktarmış ve fırkanın kuruluşunu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, diğer bir deyişle Milli Mücadele yıllarına dayandırmıştır:

“Efendiler, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük kongresini açıyorum. Fırkamız geçen ızdırıp seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği büyük azim ve iradenin misali olarak bundan dokuz sene evvel meydana çıkmıştı. Bütün Anadolu ve Rumeli'ye şamil olmak üzere ilk umumi kongremiz Sivas'ta akdedilmişti. Sivas Umumi Kongresi'ni takaddüm eden Şark'da ve Garb'da muntıkavi kongreler de akdedilmişti. Bunlardan benim iştirak ve riyaset ettiğim Erzurum Kongresi'dir. Erzurum Kongresi tespit ettiği esaslar itibarıyla şayan-ı kayd ve tezkardır. Sivas Umumi Kongresi'nde müzakere mevzuu olan aynı esaslar olmuştur. Bu esaslar tevzihen bütün memlekete teşmilen kabul olunmuştur. Gerçi o zaman kullandığımız unvan ile bugünkü unvan arasında fark vardır. Fakat Teşkilat esasiye itibarıyla mahfuz kalmıştır ve bugün siyasi fırka halinde tecelli eden mevcudiyete mabada teşekkül etmiştir. Bilhassa memleket ve millete ait umumi gaye ki selamet ve refah-ı umumiye teminden ibarettir. Mühimi

³³ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993. s.81.

asliyesi değişmeksizin takip olunmuştur. Binaenaleyh diyebiliriz ki bugün küşadı ile müftehir olduğum büyük kongremiz Sivas Kongresi'nden sonra teşkilatımızın ikinci büyük kongresi oluyor. Efendiler Sivas Kongresi'nde nasıl ki bütün milletin amal ve hissiyatını temsil etmek mevkiinde bulunduksak bugün de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük kongresi ile bütün milletin hakiki hissiyat ve temayulatına tercüman olmak ve vazife ve mevkiinde bulunuyoruz. Filhakika halkın bütün tabakaları mefkûrelerini temin edecek avamil-i anasırı fırkamızın icraat ve faaliyetinde arıyorlar ve buluyorlar. Bu hakikatin en son ve bariz delili son intihab-ı umumiyyede aziz ve necip milletimizin fırkamıza gösterdiği muzaheret ve itimattır. Bunu şükran ve iftiharla yâd ederim..."³⁴

Birinci TBMM, partisiz bir meclistir.³⁵ Bunda kuşkusuz Sivas Kongresi'nde alınan ve daha önce aktarılan fırkalaşma karşıtı kararın etkisi vardır. Birinci TBMM ile ilgili olarak sosyo-ekonomik açıdan bir değerlendirme yapıldığında, çeşitli meslek gruplarının yanı sıra farklı dünya görüşlerinin de Birinci TBMM'de temsil fırsatı bulunduğu görülür. Eğitim düzeyi yüksek ve yaş ortalaması düşük olduğu için genç ve dinamik bir meclis özeliğine sahip olan Birinci TBMM'de Serbest Meslek sahibi, çiftçi, tüccar, devlet memuru, asker, din adamı, yerel yönetici, aşiret reisi, teknik eleman ve sağlıkçı gibi farklı kesimleri temsil eden mebuslar yer almıştır. Hiçbir siyasi partinin henüz var olmadığı bu süreçte, İttihatçılıktan Bolşevikliğe, Hilafetçilikten Cumhuriyetçiliğe uzanan fikirler yelpazesinde her görüş ateşli bir şekilde ve kararlılıkla temsil edilmiştir. Ağaoğlu bu gerçeği aktarırken Birinci TBMM'nin bir tezatlar meclisi olduğunu ifade etmektedir. Ülkenin her tarafına yayılmış ve her biri kendi bölgesinde diğerine zararı dokunmadan yaşayabilen değişik fikirler mecliste her gün çarpışmak veya başarılı olmak üzere yan yana gelmiştir. Birinci TBMM'de Mektep-medrese, yenilik-muhafazakârlık, cumhuriyetçilik-saltanatçılık, Türkçülük Osmanlılık ve ırkçılık-ümmetçilik gibi çatışmalar söz konusudur ki, Birinci TBMM bu açıdan 1908 Osmanlı Mebusan Meclisi ile benzerlik gösterir.³⁶ Bu özellik göz önünde bulundurulduğunda, Birinci TBMM'nin genel anlamda amaç konusunda benzer gözüксе de hedeflenen devlet rejimi noktasında farklılık göstermektedir.

Halk Zümresi, Tesevüt Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Islahat grubu, İstiklal Grubu ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti gibi grupların ortaya çıktığı ortamda Meclis'te görüş birliğini sağlamak ve yasal düzenlemeler yapmak her geçen

³⁴ Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, TBMM Matb., Ankara, 1927, s.1-2

³⁵ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 19.

³⁶ Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 31-32

zorlaşmıştı.³⁷ Söz konusu grupların oluşumunu hızlandıran gelişmeler ise Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül 1920'de Meclis'e sunduğu Halkçılık Programı³⁸ ve bu program çerçevesinde hazırlanarak 20 Ocak'ta yürürlüğe giren 1921 Anayasası'dır. Bu grupların dışında 1920 sonlarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi iki fırka da kurulmuş, ancak 1921 baharına gelindiğinde bu oluşumların çoğu siyasi arenadan çekilmiştir.³⁹

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlandığı ve Saltanat'ın kaldırıldığı bu süreçte, Cumhuriyet rejimine giden süreç de iyiden iyiye hızlanmışken ülkeyi düşman işgalinden kurtarma amacıyla kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin misyonunu tamamladığını söylemek yanlış olmaz. Diğer taraftan TBMM'de ortaya çıkan güçlü muhalefet karşısında tutunabilmek için yeni bir kimlik ve anlayışın yanı sıra iyi teşkilatlanmış bir siyasi oluşuma da ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Aralık 1922'de Ankara basınına verdiği demeç hem yeni Türkiye'nin gerçeklerini izah ederken hem de nasıl bir Türkiye hedeflediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Zira söz konusu demecinde; birlik olmanın önemi üzerinde duran Mustafa Kemal Paşa, sadece askeri başarılarla üstün gelmenin mümkün olmadığını, bunun yanında siyasal, yönetsel ve ekonomik alanlarda da güçlü olma gerektiğinden bahsetmiştir. Bunun için de bağımsızlığı kazanmak amacıyla gerçekleştirilen savaşı tamamlamak ve ülkenin sahip olduğu bütün güç ve zenginlik kaynaklarından zaman kaybetmeden faydalanmak gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu kalkınma hamlesinin uzun süre takip edilebilecek, ülkenin şartları göz önünde bulundurularak hazırlanmış bir programa dayandırılması gerektiğinin altını da önemle çizmiştir. Demecin devamında Mustafa Kemal Paşa, barış ortamının sağlanmasından sonra halkçılığa dayanan Halk Fırkası isminde bir fırka kurmayı düşündüğünü belirtmiştir. Farklı ülkelerde kurulmuş olan siyasi partileri incelediğini, fakat bu siyasi partilerin programlarının Türkiye'ye ve Türk toplumuna uygun olmadığını ifade eden Mustafa Kemal, kurulacak olan parti için

³⁷ Atatürk, **Nutuk**, Cilt 2, s. 594.

³⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta dile getirdiği Halkçılık Programı, 13 Eylül 1920'de Büyük Millet Meclisi sıfatıyla İcra Vekilleri Heyeti adına Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne sunduğu bir kanun layihasıdır. Ancak Meclis'e program ismiyle sunulmuş hatta Mustafa Kemal Paşa, bunu Halkçılık Programı adı altında bir broşür de yayınladığını da belirtmiştir. Bununla birlikte ilerleyen süreçte Mustafa Kemal Paşa, çeşitli konuşmaları ve yazışmalarında bundan Halkçılık Programı diye bahsetmiş ve Nutuk'ta da bu isim altında değerlendirmiştir.

³⁹ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 213.

⁴⁰ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Cilt 1, Ayyıldız Matbaası, 1965, s.26.

ne tür bir program hazırlanması gerektiğini tespit etmek amacıyla bütün vatanperver aydınları yardım etmek üzere davettir.⁴¹

Kurulacak olan siyasi partinin en önemli vasfı da halkçılık olarak belirlenmiştir. Böylece Halk Fırkası, sınıfların değil tüm ulusun temsilcisi olarak tasarlanmıştır.⁴²

Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de gazetecilerle sonra da halkla sohbeti sırasında sorulan sorulara verdiği cevaplar, Halk Fırkası'nın dayanacağı temelleri ve hedeflediği bütünlüğü göstermesi açısından manidardır. Zira Mustafa Kemal Paşa, söz konusu konuşmasında, Türkiye'de birbirinden çok farklı yararlar elde etmeye çalışacak ve birbirleriyle çatışacak sınıflar olmadığını, var olan sınıfların da birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ifade ettikten sonra, Halk Fırkası'nın bütün sınıfların hukuku ile gelişme ve mutluluk gereklerini sağlama yönünde faaliyet gösterebileceğini belirterek, Halk Fırkası'nın kapsayıcı özelliğini yine vurgulamıştır.⁴³

Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de halka hitap ederken genel anlamda siyasi partilere bakış açısını ve Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili düşüncelerini içeren demeci de kurmayı planladığı fırkanın özelliklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir:

“Bu milletin siyasi partilerden çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, diğer memleketlerde partiler mutlaka iktisadi amaçlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bu çok doğaldır. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi oluşan siyasi partiler yüzünden şahit olduğumuz sonuçlar bilinmektedir. Hâlbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet girmektedir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde memleketimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi sahiptir? Bu arazinin miktarı nedir? Araştırılırsa görülür ki, memleketimizin genişliğine bakarak hiç kimsenin büyük arazisi yoktur. Bundan dolayı bu büyük arazi sahipleri de korunacak insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret yapan küçük tüccarlar gelir. Doğal olarak bunların çıkarlarını bugünü ve geleceklerini sağlamak ve korumak zorundayız. Çiftçilerin karşısında olduğunu var saydığımız bütün arazi sahipleri gibi bu ticaret sahiplerinin

⁴¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C-I-II., Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 407-409.

⁴² Cemil Koçak, Siyasal Tarih (1923-1950), Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, (Yay. Yön. Sina Akşin), Cem Yay., İstanbul, 1992, s. 89.

⁴³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 449-456.

karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Bundan dolayı biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Tersine memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra işçi gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane ve benzeri kurumlar çok sınırlıdır. Var olan işçimizin miktarı yirmi bini geçmez. Hâlbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara gerek vardır. Bunun için de işçi lazımdır. Bundan dolayı tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan işçiyi de korumak gerekir. Bundan sonra aydınlar ve âlimler denilen kişiler gelir. Bu aydınlar ve âlimler kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara düşen görev halkın içine girerek onları uyarmak ve yükseltmek ve onlara gelişme ve medenileşmede önder olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Bundan dolayı çeşitli meslek sahiplerinin çıkarları birebirleriyle iç içe olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve geneli halktan oluşmaktadır. Halk Fırkası halkımıza siyasi terbiye vermek için bir mektep olacaktır. Beni çok seven ve hayatımı düşünen bazı arkadaşlarım bana böyle bir siyasi parti kurmamaklığımlı önermişlerdir. Gerçekten milli görevin bitiminde köşeye çekilerek dinlenmek benim için yararlıdır. Bunu yapabilmek için şimdiye kadar elde edilen sonuçların belirlendiği gibi devam edeceğine güvenmek gerekir. Fakat bu konuda henüz endişelerim var. Hiçbirinizin endişesiz olmamanızı öneririm. Şimdiye kadar elde ettiğimiz başarılar üç dört seneye çıkmayacak kadar çoktur. Her tarafta olduğu gibi bizde de yeni hareketler ve akımlar karşısında onu içine sindiremeyen kuvvetle oluşabilir. Yazık ki bu daima vardır. Nitekim bu konuda şeriat hükümlerine uygun olmayan ve yazık ki mecliste üye bulunan bir kişi tarafından risale de yazılmıştır. Bu girişim eski Osmanlı devletini geri getirmekten başka bir şey değildir. Bu yapan o kişi hükümet ve millete göre gericidir.”⁴⁴

Cumhuriyet dönemi, reform hareketinin belirli bir felsefi temeli yoktu. Bilhassa laikleştirme politikası İslami bağları söküp atarken batı tarzı yapılan yeni reformlar için kültürel bir bağlantısından mahrum kalıyordu.⁴⁵

Kemalist modernleşme bu yönüyle sosyal ve ekonomik bir ihtilal değil ideolojik ve siyasi ağırlıklı bir ihtilaldır. Nitekim ihtilali gerçekleştiren kadro asker ve sivil ağırlıklı bir bürokratik kadrodur.⁴⁶ Yeni Cumhuriyet ideolojisi bir söylem olarak

⁴⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 464-465.

⁴⁵ Şerif Mardin, *Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s.55.

⁴⁶ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.361.

İslamiyet'in yeri ve önemini reddederek okumuş çevrelerle okumamışlar arasındaki mesafeyi derinleştirmişti.⁴⁷

Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin kendinden önceki modern uygulamalardan farkı ulus-devlet olma idealiyle Batı'da yaşanan modern sürecin Türkiye'de projeye dönüştürülmesidir. Cumhuriyet seçkinleri modernleşmeye topyekûn bir modernleşme süreci olarak baktıkları için toplumu ne pahasına olursa olsun yukarıdan aşağıya zihinsel ve kültürel olarak değiştirme arzusu içindeydiler. Buna göre toplumun modernleşme arzusu içinde olmadığının bilincinde olan seçkinler tepeden bir etkiyle bu dönüşümü sağlamak eğilimindeydiler.⁴⁸

Türkiye'de ise Kemalizm kavramı 1930 yıllarında kullanılmaya başlanmış, ilk baskısı TTK tarafından yapılan tarih dizisinin Türkiye Cumhuriyeti tarihini anlatan dördüncü cildinde Tarih IV yer almış ve bu kitapta, o yıl sayısı altıya çıkarılan ilkeler ile ilgili bilgi verildikten sonra Kemalizm için şöyle bir yorum yapılmıştır: “*İşte yabancı müelliflerin Büyük Milli Reisin adına ‘Kemalizm’ dedikleri Türk İnkılâp Hareketinin temel prensipleri bunlardır. Bu prensiplere dayanan devlet sistemi Türk milletinin tarihine, ihtiyacına, içtimai bünyesine ve mefkûresine en uygun olduğu kadar bütün dünyadaki sistemler içinde en sağlam ve en mükemmel olanıdır.*”⁴⁹

Kemalizm, Halkçılık ve Cumhuriyetçilik ilkesi ile siyasal yapıyı yeniden düzenlemiş, hukuk, demokrasi ve erdem ideleri ile de ilişkileri kendine özgü bir biçimde şekillendirmiştir. O başlangıçta dayandığı yöntem ve yönetme erkinin gücü ile tarihsel varlık alanının siyasal yapısındaki kategorik işleyişe ve ilişkiler düzenine yön vermekte diğer ideolojilerden aşağı kalmamıştır. Kemalist ideolojinin yarattığı bu yeni ve farklı tarihsel yönelim, onun tam da farklı olduğu bu noktada hem sağ hem de sol ideolojilerce sürekli eleştirilmiştir.⁵⁰

Atatürkçülük, Atatürk İnkılâbının ideolojisidir. Türk İnkılâbının önderi Mustafa Kemal Atatürk olduğu için, bu hareketle Atatürkçülük denmiştir. 1930’lu yıllarda bu ideolojiye *Kemalizm* adı verilmiştir. Atatürkçülük ya da Kemalizm aynı kavramları içerir. Burada vurgulanması gereken Atatürkçülük/Kemalizm hakkında vurgulanması gereken noktalar şunlardır: Atatürkçülük veya Kemalizm doğrudan doğruya Mustafa

⁴⁷ Şerif Mardin, *Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler*, s.62.

⁴⁸ Murat Tazegül, *a.g.e.*, s.99.

⁴⁹ <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-77/kemalizmin-dusunsel-temelleri-ve-tarihsel-olusumu>, Erişim Tarihi:09.04.2016.

⁵⁰ Selim Özen, *Ontolojik Açından Tarih, Kültür, Toplum ve Kemalizm*, Derin Yay., İstanbul, 2012, s.168.

Kemal Atatürk'ün fikir ve eylemlerinden doğmuştur. Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkartmak için konulan ilkelerden meydana gelmiştir. Buna göre, Atatürkçülük doğrudan doğruya Türk milletinin ihtiyaçlarından ve gerçeklerinden çıkmış milli bir ideolojidir. Bilimi temel alan, çağdaşlaşmayı amaç edinen ve Atatürk İnkılâplarını bir yaşam biçimi haline getirmeyi amaçlayan bir ideolojidir.⁵¹

Kemalizm'in en önemli savunucularından olan ve 1932 yılında *Anadolu* gazetesinde yazdığı yazılarında Kemalizm ifadesine yer veren Mahmut Esat Bozkurt, Kemalist ideolojiyi ortaya koyacak temel noktaları: Mustafa Kemal'in sözleri, CHP'nin benimsediği prensipler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ana kanunu olarak sıralamıştır.⁵²

Kemalizm diğer adı ile Atatürkçülük, Cumhuriyet Halk Partisi programlarında sürekli ve kalıcı bir siyasi ideoloji olarak nitelendirilmiştir. Temeli 1920'lere dayanan Kemalist ideoloji, uygulamasını 1930'larda bulmuştur. Kemalistlere göre Kemalizm dünyayı ve toplumsal-siyasal yaşamı anlamlandıran ve yönlendiren geniş kapsamlı ve geleceği de kapsayan bir ideolojidir.⁵³

Bu dönemde Kemalizm "Türk dini" olarak kabul edilmiş şöyle ki dönemin önemli Kemalist yazarlarından Şeref Aykut'un aşağıdaki ifadeleri bu durumu destekler niteliktedir: "*Kamâlizm, bir dindir ki onun en büyük ve ana sıfatlarından birisi de devrimci olmasıdır. (...) Kamâlizm ise tam bir ergişliğin bütün istediklerini toplayarak ulusu amacına yönelten bir din olmasına göre ne savsacı bir siyasa, ne oportün gündelik bir yönetge amacı gütmeyen ve güttürmez. Kararı kesindir: Mutlaka Türk Ulusunu bütün soysallıkların düzeyinden üstün yapacaktır.*"⁵⁴

Kemalist modernleşme projesi açısından pozitivist epistemolojinin en önemli iki varsayımından birincisi, bilginin materyalist yorumuyken, ikincisi bilginin mutlaklığı ve tekliğidir. Birinci varsayımın işlevi hurafe olarak addedilen dinden arınılmasıyken, ikinci varsayımın işlevi otoriterizme- aydın despotizmine meşruluk kazandırmış olmasıdır. Kemalizm'in felsefi temelleri, a) egemenliğin meşruiyet kaynağı olarak ulus, ulusal egemenlik, b) epistemolojik tercih olarak ilim-fen-bilim olarak değerlendirildiğinde ikinci önermenin pozitivistizme denk düşmesi mukadder olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderleri, "*hayatta en hakiki mürşit ilimdir*" meşhur

⁵¹ Cemil Öztürk, *İmparatorluktan Ulus Devlete İnkılâp Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2014, s.311.

⁵² Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devletinin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.479-480.

⁵³ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları/Cilt 3 Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, Deniz Yay., İstanbul, 2008, s.20.

⁵⁴ Şeref Aykut, *Kamâlizm*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1936, s.14-17.

ifadesiyle Türkiye için önder olarak pozitif bilimi öngörmektedir. Kemalizm ancak pozitivist bilim anlayışı çerçevesinde yeni devletin inşa ve daha önemlisi muhafaza edilebileceğini varsaymaktadır. Buna göre devlet, modern bilimi temel alan, “*dinsel dogmaları*” ve metafiziği reddeden bir dünya görüşüyle ayakta kalacaktır.⁵⁵

Kemalist modernleşme projesinde bilimsel ve siyasi meşruiyeti bir bütün olarak sağlayacak bir ideoloji ihtiyacı söz konusuydu, çünkü bir an önce reformları gerçekleştirmek ve mevcut karmaşık toplumsal yapıdan devletine bağlı bir ulus yaratılmak isteniyordu. Bilim ile siyaset arasındaki pozisyon öyle optimum düzeyde olmalıydı ki bir alanın ihtiyacı öteki alandaki gelişmelerle karşılansın, bir alandaki ilerleme ve güçlenme otomatik olarak diğer alana da yansısın. İşin doğrusu pozitivist bilim anlayışı Kemalizm’in reform siyaseti açısından bahsedilen ihtiyacı karşılama noktasında oldukça etkili bir işlev görmüştür. Kemalizm, devleti toplum dışında ve üstünde konumlandırmakta ve toplumun devlet iradesi yönünde yönlendirilmesinin meşru olduğu inancına dayanmaktadır. Bu meşruiyetin temelinde devletin devlet olmaktan gelen özelliğiyle sadece mevcut zaman ve mekânı dolduran toplum için değil, genel olarak neyin iyi ve doğru olduğunu bildiği varsayımı yatmaktadır. Pozitivizmin taşıyıcılarından birisi olarak devletçilik fikrinde devlet, dünyayı doğru anlayan tek merci olarak sunulunca topluma da ona uyum göstermesi kalmıştır. Tarihsel gelişmenin formülünün teke indirgenerek bilginin devletin tekeline alındığı bu modelde, devletin toplumsal denetimin dışında kalarak toplumu dönüştürmesi bilimsel bir meşruiyet kazanmıştır.⁵⁶

Kemalizm ve sosyal demokrasi ilişkilerine bakıldığında ortada üç egemen görüş açısı bulunduğu anlaşılmaktadır. Birinci görüş, kendilerine “İkinci Cumhuriyetçiler” adını veren bazı yazarların ve politikacıların da aralarında bulunduğu bir grubun Kemalizm’i reddeden yaklaşımıdır. Bu görüşe göre Kemalizm tek parti baskısını simgeleyen bir uygulama altı ok ile ifade edilen ilkeleri ise eskimiş bir ideolojidir. Bu nedenle günümüzdeki sosyal demokrat ideolojinin Kemalizm’le hesaplaşması ve onu aşması gerekir. İkinci görüş, Kemalizm’in günümüzde olanca geçerliliğini koruduğunu savunan ve onu Türkiye’yi yirmi birinci yüzyıla taşıyacak bir ideoloji olarak gören yaklaşımıdır. Bu görüşe göre günümüzde Sosyal Demokrat anlayışı Kemalizm’e eşittir. Hatta sosyal demokrasinin güncel zaafı ancak Kemalizm yolu ile aşılabılır. Üçüncü

⁵⁵ Kubilay Aysever, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Felsefi Temelleri*, **Doğu Batı**, Say 8(Ağustos-Ekim), 1999, s.105-110.

⁵⁶ Etyen Mahçupyan, *Kemalizm, Pozitivizm ve İktidar: Devlet/Ulema İlişkilerinde Modern Durum*, **Doğu Batı**, Sayı 7 (Mayıs-Temmuz) 1999, s. 95-111.

görüş bugünkü Sosyal demokrat ideolojinin kökenlerinde biri sayan yaklaşımdır. Bu görüşe göre Kemalizm bugünkü demokrasinin ve sosyal demokrasinin ulusal kökenleri arasındadır. İki ideoloji arasında bugünde yoğun bir etkileşim vardır. Pek doğal olarak değişen dünya ve toplum koşulları her iki ideoloji açısından bazı yeni açılımlar ve yorumlar gerektirebilir.⁵⁷

İzm’ler idrakimize giydirilen deli gömlekleri.⁵⁸

Bu dönemin Kemalist ideolojisinin yapılanmasında kadro dergisi ve kadro hareketine kesinlikle yer vermek gerekir. Kadro dergisinin imtiyaz sahibi CHP milletvekillerinden Yakup Kadri Karaosmanoğlu’dur. 1932 yılında çıkmaya başlayan Kadro dergisinin Y.Kadri dışındaki diğer yazar kadrosu Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf Belge ve M. Şevki Yazman’dan oluşmaktadır. Kadro hareketi ile ilk kez bir ekip, bir ideolojinin teorisyenliğini üstlendi. Kadroculara göre, Türkiye kazanmış olduğu Ulusal Kurtuluş Savaşı ile tüm sömürge uluslara örnek oldu. Bağımsızlığın kazanılması ile ekonomik kalkınma tamamlanmalı ve bunun yani “*inkılâbın ideolojisi*” yapılmalı; Türkiye bu uluslara örnek olmalıdır. Kadroculardan B.Asaf, İ.Hüsrev, V.Nedim ve Ş.Süreyya Marksist kökenden geliyorlardı. Kadrocular Marksist ideolojiyi benimsemekle beraber, Marksist terminolojiyi kullanıyorlardı. Onlara göre “*temel çelişki*”, “*sınıf çatışması*” nda değil, “*sanayileşmiş ülkeler-sömürge ülkeler çatışması*” ndaydı. İşçi sınıfı- burjuva arasındaki çatışma dünya tarihini açıklamakta yetersizdi, bu Avrupa tarihi için açıklayıcı olabilirdi.

Kadrocuların ileri boyutlarda uygulanmasını istedikleri devletçilik görüşü ve Kemalizm anlayışları, başta İş Bankası grubu olmak üzere ticaret burjuvazisinin, bir kısım gazete ve dergilerin ve CHP ileri gelenlerinin önemli bir bölümün tepkisini çekti. Hatta CHP genel sekreteri Recep Peker ve ekibi ile Kadrocular arasında “*resmi ideoloji*” oluşturma konusunda bir rekabet ve mücadele yaşandı. Alternatif bir ideoloji yaratma ve yeni seçkinler grubu oluşturma girişiminde bulunan Kadrocular, Kemalizm’e ekonomik-sosyal bir yorum getirmeye çalışırken, *Ülkü* dergisi etrafında toplanan Recep Peker ve ekibi, Kemalizm’e sosyo-kültürel bir içerik kazandırmaya çalışıyorlardı. Her iki kesimin ortak noktası bir seçkinler grubu önderliğinde “otoriter” bir ideoloji oluşturmaktı. Kadro grubu 1934 yılında Y.Kadri’nin Tiran’a elçi

⁵⁷ http://www.kongar.org/makaleler/mak_ke.php Erişim Tarihi:09.04.2016.

⁵⁸ Cemil Meriç, **Bu Ülke**, İletişim Yay., İstanbul,2005,s.92.

gönderilmesiyle Kadro dergisini kapatmak zorunda kaldı.⁵⁹ Dönemin usta kalemlerinden Necip Fazıl Kısakürek bu hareketi şöyle değerlendiriyor: ” 1935 sıralarında çıkan Kadro güya, ideolojisi olmayan, gerçekten ideolojisi olmayan inkılâp hadisesine, ideoloji getirmek için ustaca bir tarzda hastaya göğsünü ve ağzını açtırdıktan sonra içine komünist zehri dökmek için girişilmiş kapalı bir fikriyattı. Bütün bunlar olurken bir müddet sonra Kadro’nun faaliyeti anlaşıldı ve kapanması her şey yapıldı.”⁶⁰

Huntington, tek parti sistemini modernleşme sürecinin başlangıcında oluşan ve hedefini ortadan kaldırılacak geleneksel bir seçkinler grubu ve modernleştirilecek bir kitlenin değişimine öncü olmak olarak açıklar. Yani Tek parti bir şeye muhalif bir tavır ile ortaya çıkmış belli bir ideolojinin sahibi olmuştur.⁶¹ Cumhuriyet Halk Partisi, öncelikle memleketi düşman işgalinden kurtaran daha sonra ülkenin reformlarını gerçekleştiren olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi partilerin bir *genişleme* ve *kasılma*, halinden bahisle CHP’nin kasılma yıllarına tesadüf eden 1923-1945 arası dönem partinin tam olarak devletle bütünleşme sürecine denk gelmektedir.⁶²

Devletle partinin bütünleşmesi sürecinde bürokratlar önemli bir rol oynamıştır. Tek partili toplumlarda genel olarak siyasal ve ekonomik güç partide toplanmış olup, kararların tartışılması söz konusu olmazdı. Bu sebeple siyasetle uğraşan bürokrat tipi ortaya çıkmış, bu bürokratik mekanizmalar etkin bir kamu hizmeti görmek yerine rejime siyasi bağlılık sağlanması ve benimsenen siyasi ideolojiyi halka benimsetmek amacıyla hareket etmişlerdir. Bu fonksiyonu Cumhuriyetin ilk yıllarında CHP üstlenmiştir.⁶³ Bu dönemde bürokrasinin siyasetle ve dolayısı ile parti ile bütünleşmesi açısından en güzel örnek tek parti döneminde bürokratik seçkinler ve siyasal seçkinler arasındaki özdeşliği gösteren sayısal verilerdir. 1923-1950 arası dönemde 194 bakandan % 61’i asker veya sivil bürokratlardan oluşmaktadır.⁶⁴

Fırkanın devletle bütünleşme sürecinin ilk emaresini CHP Genel Sekreteri Recep Peker, 1935 CHP kurultayında parti programından bahsederken CHP’nin varlığının

⁵⁹ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.85-86.

⁶⁰ Necip Fazıl Kısakürek, **Hesaplaşma**, Büyük doğu Yay., İstanbul, 2004, s.125.

⁶¹ Akt. Mete Tunçay, **T.C.’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.15-16.

⁶² Mete Tunçay, **T.C.’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s.21.

⁶³ Veysel Bozkurt, *Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi-Siyasal Elit Halk İlişkileri: 1923 1960*, **Yeni Türkiye** 98/23-24, Özel Sayı 4, 1998, s.3571.

⁶⁴ Hamit Emrah Beriş, **Tek Parti Döneminde Devletçilik**, Liberte Yay., Ankara, 2009, s.84.

devletin varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir suretle yaklaştığını belirterek vermiştir.⁶⁵Recep Peker, partinin ideologu ve beyin takımının en önemli elemanı olarak devlet parti bütünleşmesinin baş mimarlarından biri olmuştur. Özellikle hürriyet konusundaki görüşleri partinin görüşü olmaktan çıkarak devlet politikası haline gelmiştir. Peker'e göre hürriyet ancak devletin belirlediği ölçüde sağlanmalıdır. *Disiplinli Hürriyet* adını verdiği bu görüşe göre Türkiye'de ne bir istibdat rejimi ne de aşırı bir hürriyet vardır. Devletin belirlediği sınırlar dahilinde amaç özgür düşünen, yazan ama aynı zamanda devlete tabi disiplinli bir cemiyet kurmaktır.⁶⁶

Peker'in ideolojik yaklaşımına uygun olarak partiye üyelik de belli grupların katılımı ile gerçekleşebilmiştir. CHP, yerel seçkinlerle asker ve sivil bürokrat ittifakına dayanan bir elit partisi niteliğine sahiptir. Nitekim parti, tabanını genişletmek için köylü kitlelerden destek almaya çalışmamış ve daha ziyade Batılılaşmış elit üzerinde yoğunlaşarak kendini bu sınıfa dayamıştır.⁶⁷ Recep Peker'in elitist tavrı burada da karşımıza çıkmaktadır.

Mustafa Kemal Tek Parti iktidarı boyunca Meclis'i ve hükümeti parti aracılığı ile denetim altında tutmuştur. CHP bu süreçte kendisini cumhuriyetçi, milliyetçi ve halkçı olarak nitelendirmiş ancak parti üyeliği toplumun seçkin tabakasıyla sınırlı tutulmuştur.⁶⁸

CHP'nin devletle bütünleşen çizgisi, parti içinde siyasal rolü daha fazla ön plana çıkardığı için toplumun diğer kesimleri parti nazarında geri planda kalmıştır.⁶⁹CHP bürokrasi üzerinde bir yandan denetleyici öte yandan bürokrasinin kemikleşmiş geleneksel değerlerinden ayırma gibi bir misyonu üstlenmiş ve çok geniş yetkilerle donanmış bir parti şeklini almıştır.⁷⁰

Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet yapısının bütünleşmesi ile parti devletten ayrı bir ideoloji geliştirememiş ve örgütsel bir yapı kuramamıştır. Parti bir bürokratikleşme

⁶⁵ C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara,1935, s.45.

⁶⁶ Burak Özçetin, *Zigana Dağındaki Portakal Ağacı: Recep Peker ve Kemalizm*, Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 20, 2010, s.173.

⁶⁷ Mehmet Turan, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yay., Ankara, 1991, s.136.

⁶⁸ Shaw, a.g.e., s.424.

⁶⁹ Kemal Karpat, a.g.e., s.197.

⁷⁰ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2006, s.108.

aşamasına girmiştir. Nitekim bir vali aynı zamanda kendi ilindeki Cumhuriyet Halk Fırkası şubesinin otomatik olarak başkanı olmaktadır.⁷¹

Partinin bütün kanalları ile devlete nüfuz etmesini perçinleyen diğer önemli olay 1929 dünya ekonomik buhranı olmuştur. 1929 krizinin de etkisi ile otoritesini iktisadi alana da yaymak isteyen bürokrasi gerekli dayanağı buldu. 1931 yılında devletçilik parti politikasının ana ilkelerinden biri haline geldi. Böylece asker-sivil bürokrasi böylelikle zaten var olan yetkilerini genişletmişlerdir.⁷²

Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Malatya, Rize gibi CHP'ye üyeliğin zayıf olduğu noktalarda kurulan umumi müfettişlikler devlet eliyle teftiş, kaçakçılık, eşkıyalık ve gericiilik gibi hareketlerin engellenmesi amacı güdülmüştür. Bu amaca hizmet etmek ve CHP'nin işlerini yürütmeye yönelik olarak Umumi Müfettişlik bünyesinde 'C.H. Partisi İşleri Bürosu' kurulmuş bu bürolar Parti-Devlet bütünleşmesini oluşturan önemli bir etken olmuştur.⁷³

Tanzimat döneminden Cumhuriyet Dönemine kadar geçen süre içinde patrimonial izlerin silinmesi yeterli olmamış ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Ancak atılan bu adımlar Cumhuriyet Türkiye'si için önemli bir temel oluşturmuştur. Atatürk Döneminde de patrimonial bürokrasi anlayışından rasyonel bürokrasiye geçiş yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bunun için ilk olarak rejimle uyumlu yeni bir bürokratik kadronun tesisinin sağlanması amaçlanmıştır. Bürokrasi, hukuki ve nakdi olarak güvence altına alınmıştır. Sivil bürokrasi parti bürokrasisi ile özdeşleşmiştir. Atatürk Dönemi bürokrasi anlayışı Weber'in öngördüğü rasyonel bir örgüt şeklinde anlam bulmamış değerden arınmış bir yapıdan ziyade değer aşıl原因 bir yapıyı temsil etmiştir. Cumhuriyet Dönemi patrimonial kişi otoritesi yerine kural ve yasa odaklı yeni bir sistem koymuştur. Yeni sistemde meşruiyet kaynağı kişi değil yasal düzendir.⁷⁴

Devrimler zora dayanır ve ani hareketlerdir. Atatürk'ün yapmış olduğu devrimlerde de bu özellikler mevcuttur. Türk toplumunu bulunduğu çağ dışı konumdan antik bilgelik, Rönesans, reform, sanayi devrimi gibi insanoğlunun 2500 yıllık süreç içerisinde edindiği kazanımları, kendisini iktidar sürecine sıkıştırmıştır. Özellikle Tanzimat Döneminde yapılmaya çalışıldığı üzere, Avrupa ile aramızdaki büyük

⁷¹ Eric J. Zürcher, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 60, Mart-Nisan, 2003, s.259.

⁷² Muhittin Tataroğlu, **Cumhuriyet Döneminde Bürokrasinin Rolü**, Yeni Cumhuriyet Özel Sayısı IV, s.3593.

⁷³ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.236-237.

⁷⁴ Halil İnalcık, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yay. İstanbul, 2007, s.61.

uçurum, ufak adımlarla değil, büyük sıçrayışlarla kapatılmaya çalışılmıştır. Atatürk'ün hukuk devrimi de devrimlerin mihenk taşı olmuştur.⁷⁵

Tek Parti dönemi yalnızca siyasal rejim değişikliği veya siyasi iktidar değişmesi gibi kısa süreli ve geçici bir süreci ifade etmez. Bu dönem iktidarın toplumsal dönüşümü bizzat yönlendirdiği, yeni bir siyasal rejimin yanında yeni bir hayat tarzının ve buna bağlı olarak yeni kimliklerin de inşa edildiği otoriter ve ideolojik bir süreçtir. Tek Parti ideolojisi iktidarda bulunduğu döneme mahsus kalmamış, Cumhuriyetten sonraki siyasal kültürümüzün de harcı olmuştur. Mete Tunçay' ın tabiriyle CHP'nin tarihi, Cumhuriyetin genel siyasal tarihinden ayrılamaz.⁷⁶

Cumhuriyetin ilanından sonra yavaş yavaş şekillenmeye başlayan yeni vatandaş profili zaman içerisinde dünyaya bakış açısı ile birlikte kendisini de değiştirmiş başlamaya bulunuyordu. Dünyadaki teknik gelişmeler moda, müzik, günlük yaşam gibi birçok alanda görülen yenilikler bir süre sonra Türkiye'ye de ulaşıyor ve toplumda kendine yer buluyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın 21. Yüzyıla dek uzanan süre içerisinde günlük yaşamı etkileyen yeni alışkanlıklar, televizyonun, radyonun, ulaşım sisteminin gelişmesi ile kendini göstermiştir. Bütün bu gelişmelere ve hayatın temposunun hızına bağlı olarak da yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu yıllar bir yandan teknik gelişmelerin, diğer yandan değişik sorunların bir arada bulunduğu yıllar olarak dikkat çekmektedir.⁷⁷

Ahmet İnel, Kemalist modernleşmenin Osmanlı modernleşme geleneğinin bir devamı olmakla birlikte, daha radikal, bütüncül ve otoriter özellik gösterdiğini şöyle ifade etmektedir: "*Kemalizm, hem Osmanlı Devleti'nin son döneminin medeniyetçi reformculuğunun bir devamıdır, hem de önemli bir kopuşun simgesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, diğer rakip reformist yaklaşımlardan çok daha radikal bir dikey müdahale taraftarıdır. Bu müdahalede, muasır medeniyet seviyesini yakalamak, bunun için her şeyden önce medeni görünmek önemli ve gerçekten inanılan bir saiktir. Toplumun yaşam tarzını, dış görünümünü, dilini, alfabesini, dinlediği müziği değiştirmeye yönelik bu dikey müdahaleye ilaveten, dinin bütünüyle devlet denetimine*

⁷⁵ Sami Selçuk, *Atatürk Devrimi ve Devrim Açısından Hukuk Devrimi, III. Hukuk Kurultayı Devrimi Bildiriler*, Adalet Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s.518.

⁷⁶ Mete Tunçay, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950), Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.2019.

⁷⁷ Cemil Öztürk, *a.g.e.*, s.346.

alınarak dini kurumların özerkliğine son verilmesi ve adı konmamış bir 'milli din' yaratılması ideali, Kemalizm'i jakoben gelenekle yakınlaştırır."⁷⁸

Ayşe Kadioğlu ise durumu şöyle değerlendiriyor: "*Cumhuriyet dönemi aydınları yerel bir oryantalist tavır ile kendi benliklerinden kopmaya, kendilerini sevmemeye ve özellikle de Müslüman kültürden pek hazzetmeyen bir tavır takınmaya başlamışlardır.*"⁷⁹ Tek Parti iktidarı bundan sonraki süreçte sivil muhalefetin susturulmasının da etkisiyle toplumsal yapıyı dönüştürecek olan inkılâp kanunlarını uygulamaya başlamıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılması, kılık kıyafet devrimi, hukuk reformları, Latin Alfabesinin kabul edilmesi gibi inkılâplar Takrir-i Sükûndan sonraki dönemde yapılmıştır. Bunlar Türkiye için Batılılaşma noktasında önemli adımlar olarak kabul edilmiştir. Cemil Meriç'e göre "*Avrupalılaşmanın gerçek zaferi Kemalist inkılâplarla yaşıttır. On yıl içinde yaşayış şartları bakımından komşusu Bulgarlar gibi baştan aşağı Avrupalılaşmış yeni bir Türkiye doğmuştur.*"⁸⁰ Bu sürece baktığımız zaman önemli bir nokta yapılan yenilikler daima hukuki usuller gözetilerek yapılmıştır. Dolayısıyla doğrudan korku ya da bir cebr durumundan bahsedilemez. Fakat gerek Takrir-i Sükûn Kanunu gerekse muhalefet partinin olmayışı süreci hızlandıran en önemli faktördür. Tek Parti ideolojisi aynı zamanda devletin ideolojisi olmuştur. Muhalefetin olmayışı bu durumun en önemli faktörüdür.

Mustafa Kemal'in ölümünden sonra siyaset sahnesinde çok değişen bir durum olmayacaktır. Aksine İsmet İnönü kendini kutsallaştırma çabasına girecek ve kendine bundan sonra "Milli Şef" dedirtecektir. Dönemin karakteristik özelliğini ve iktidarın İsmet İnönü'nün kutsallaştırılmış şahsında nasıl toplandığını Metin Toker'in şu gözlemlerinde görmek mümkündür: "*Meclis, hükümet hukuken vardılar. Fakat politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare ediyordu... Milli Şefin mahzurlu saydığı her şey Türkiye'de yasaktır... Bundan dolayıdır ki, gazetelere gelen emirler arasında bazen nasıl yorumlar da yazılması gerektiği bildiriliyordu... Başka emirlerde ise Milli Şef ile hatta Milli Şefin ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini (!) dosta düşmana gösterecekti.*"⁸¹

⁷⁸ Ahmet İnsel, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 22.

⁷⁹ Ayşe Kadioğlu, *Millîni Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 75, s. 142.

⁸⁰ Cemil Meriç, *Batılılaşma, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 235.

⁸¹ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yay., İstanbul, 1970, s. 21-26

Türkiye’de tek parti döneminin temel denklemi parti-devlet-hükümet biçiminde tasarlanmış ve denklemde yer alan bu üç kavram, iktidarı meydana getirmiştir. Güçlü bir tek parti yönetiminin kurulduğu bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi, bütün ideolojik kaynakları denetimi altına almıştır. Siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel, sanatsal, dinsel ve daha pek çok alanda halkı yönlendirecek ve güdümleyecek çapta bir vatandaş yetiştirme projesini uygulamıştır.⁸²

Mustafa Kemal Atatürk zamanında ekonomik süreci değerlendirdiğimizde genel olarak iktisadi gelişme süreci sanayiye bağlanmıştır. Uygulamada tarım sektörünün ihmal edildiğini söylemek mümkün. Bunu daha sonra yapılmak istenen Toprak Reformu’ndan çıkarabilmek de mümkündür. Doğu’daki adaletsiz toprak dağılımı bu dönemin en önemli sosyal sorunlarından biri olmuştur. Bu problemin çözülmesi de diğer önemli bir faktör de gerekli bürokrat, teknokrat kadronun ve ekonomik gücün olmayışıdır. Döneme bakıldığında köylünün hayat standardının çok düşük olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal reform programlarının köylüye ulaşmadığını görüyoruz. Bu dönemde W. Thornburg’un benzetmesi ile jet uçağının Türkiye’si ve öküz arabasının Türkiye’si bir arada bulunmuştur. Eğitim durumuna ise devralınan mirasa göre büyük atılımlar gerçekleştirilmiştir. Atatürk eğitim faaliyetlerine bizzat katılmış ve halk teşvik edilmiştir. Kısa zaman içerisinde birçok alanda yetişmiş kadro oluşturulmuştur.

Eğitim alanında sağlandığı ölçüde bir başarı, diğer sosyal alanlarda gerçekleştirilememiştir. Nüfusun %80’den fazlasını barındıran tarım sektörünün, hak ettiği ölçüde ilgi ve teşvik gördüğü söylenemez. Bu dönemde iç göç oranı düşüktür. Şehirleşme oranında kayda değer bir yükselme olmamıştır. Milli hâsıla küçümsenmeyecek oranlarda artmış, fakat nüfus artış hızı da yüksek olduğundan kişi başına düşen gelir daha küçük oranlarda yükselmiştir. Başka bir deyişle, yaşam standardındaki iyileşme sınırlı kalmıştır. Sağlık hizmetleri parasız sunulmuş, fakat bu hizmet köylere kadar ulaştırılamamıştır. Nihayet, Cumhuriyetin ilk on beş yıllık döneminde çalışanların sosyal haklarında ve ücret düzeylerinde bir iyileşme sağlandığı söylenemez. Sanayi mallarında maliyet düşüklüğü için dayanılan öge ücretlerin düşük

⁸² Sefa Şimşek, *Tek-Parti Rejimlerinde Siyasi Propaganda Olgusu ve CHP Halk Hatipleri Teşkilatı*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 46, Yaz 1997, s.112.

kalması idi. Doğal olarak bu dönemde işgücü veriminde de bir iyileşme kaydedilmemiştir.⁸³

1938 yılında Mustafa Kemal'in ölümü ve II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi yeni gelişmekte olan ülkeyi olumsuz etkiledi. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği politika ile savaşa girmemeyi başararak sıcak savaşın yıkımından kendini korumasını bildi. Ancak alınan tüm tedbirlere karşın Türkiye Cumhuriyeti savaşa dâhil olmadığı halde ekonomik açıdan çok yıpranarak çıkacaktır. Özellikle ekonomik abluka, seferberlik, askeri harcamalar ülke ekonomisini temelinden sarsacak ve Atatürk dönemi ekonomik kazanımları silinip yok olacaktır. Ordunun güçlendirilmesi için silâhına alınan asker sayısının artırılması ve savaşa hazır tutulması, savunma harcamalarını hiç olmadığı kadar yükseltti. Daha önceki dönemlerde ülke bütçe gelirlerinin yaklaşık % 40'ı savunma harcamalarına ayrılırken savaşın başlaması ile birlikte savunma harcamaları bütçe harcamalarının yaklaşık % 60'ına yükseldi. Örneğin 1942'de 394. 3 milyon TL. büyüklüğündeki bütçenin 221 milyon TL. si savunma harcamalarına tahsis edilmiştir.⁸⁴

⁸³ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, (1921-1950)**, Yurt Yay., Ankara, 1982 ,s.246.

⁸⁴ Yahya Sezai Tezel, **a.g.e.**, s.247.

I. BÖLÜM

CHP'DE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜM

Bu bölümde Cumhuriyet Halk Partisi'nin süreçsel olarak değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Parti II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle konjoktürel bir değişim yaşamak zorunda kalmıştır. Çok partili siyasi hayatın aktif olarak başlamasıyla birlikte parti içinde muhalif bir kanadın oluştuğunu söylemek pek tabi mümkündür. Bununla birlikte partide değişikliklerin yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

1.1.CHP'DE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN BAŞLAMASI

1.1.1. II. Dünya Savaşı Sonrası Dünya Düzeni ve Türkiye'nin Stratejik Tercihi

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması üzerine, 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmeleriyle başlayan İkinci Dünya Savaşı ise Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasını belirleyen en önemli gelişme olmuştur. Almanya, İtalya ve Japonya'nın oluşturduğu Mihver (Merkezi) Devletleri ile İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD'den oluşan Müttefik Devletler arasında 1945'e değin devam eden ve Mihver Devletlerinin kaybetmesiyle sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı'nın, Türkiye'nin iç ve dış politikalarına yansımaları da olmuştur. Türkiye, savaş boyunca her iki bloğun da baskısına maruz kalmasına rağmen, Cumhurbaşkanı İnönü'nün temel amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve büyük devletler arasında bir denge unsuru olma politikası izleyerek olası saldırılardan korunmak olmuştur. İnönü bu politikanın mimarı olmakla birlikte, bu süreçte Başbakanlık yapan Şükrü Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanlığı yapan Numan Menemencioğlu ve gibi siyasetçiler de bu politikanın yürütülmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.⁸⁵

Aslında bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'nı kazanan iki blok vardı. ABD'nin başını çektiği liberal demokrasinin temsil edildiği grup ile diğer tarafta sosyalist yapıya sahip Sovyetler Birliği. Savaşın dünya siyasi tarihini yönlendirmesindeki en önemli yön de bu iki grubun bloklaşmasında yaşanmıştır. Savaş sonrası dünya liberal

⁸⁵ Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s. 42-49.

demokratik blok ve sosyalist blok arasında şekillenmiş ve soğuk savaş olarak adlandırılan evreye geçilmiştir. Türkiye savaş evresinde Sovyetler tehdidine karşılık güvenlik ihtiyacından da hareketle Batı bloğuna yönelmiştir. Güvenlik tehdidinin yanı sıra CHP’li kadroların savaşa kadar olan zamanda sosyalist düşünce ve örgütlenme tarzına olan uzaklığı da bu yönelişi kolaylaştırmıştır. Çünkü cumhuriyet tek parti rejimi altında halkı bir bütün olarak algılamakta ve her hangi bir sınıfa dayalı olduğu fikrine uzak durmaktaydı. Cumhuriyette ve partide hâlihazırda var olan batı demokrasisi alt yapısı anlayışı ve uygulamaları mevcuttu. Diğer taraftan sadece savaş sonrası mecburiyetten dolayı çok partili sisteme geçildiğini vurgulamak, Türkiye’de mevcut sosyal, kültürel kuvvetlerin inkârı ve oportünist maksatlarla yapıldığı manasını taşır ki bu doğru değildir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler Antlaşmasının imzalanması, Türkiye’de muhalefet için tek parti sistemine karşı koymaya elverişli bir ortam hazırladığı da aşîkârdır.⁸⁶

Türkiye II. Dünya Savaşı’na bilfiil iştirak etmemiş olmasına rağmen 1939-1945 yılları arasını ekonomik ve siyasi sıkıntılarla geçirmiştir. Savaş esnasında çekilen ve bir türlü yoluna koyulamayan ekonomi ve ticaret zorlukları, geçim sıkıntıları ne olursa olsun hiç unutmamak lazımdır ki Avrupa’nın katlandığı felaketler yanında bir saadettir. Avrupa yangın yerine dönmüş, büyük şehirler taş yığını haline dönmüştür. Avrupa’nın ortasında damı yıkılmamış tek ülke Türkiye’dir.⁸⁷

Savaş tehlikesi dönemi boyunca köylüler askerlik hizmeti de dâhil birçok zorunlu hizmetleri sundukları devleti ve özellikle hükümeti vergi toplayan bir kurum olarak görmekteydiler. Öyle ki savaş yılları boyunca vergiler daha da artırıldığı gibi tarımsal ürünü kontrol etmek için uygulanan baskılar da sınır tanımaz hale gelmiştir. CHP böyle bir baskının varlığını meşrulaştırmaya da çabalamadı. CHP kurmayları elit parti konumunda “halk için, halka rağmen” ilkesiyle yönetime alışmışlardı. Kendilerini Batılılaşmış, modern ve eğitimli bürokratlar olarak görüyorlar, ülke ve halk için neyin en iyi olduğunu bildikleri zehabıyla, halkın da kendilerine boyun eğeceğini sanıyorlardı. Onlara göre köylüler cahildi, dindardı, gelenekçiydi. Kendi menfaatlerini savunacak konumda olamadıklarından kolayca aldatılabilirlerdi. Dolayısıyla onları kendi görüşlerinin dışındaki rejim muhaliflerinden sakınmak gerekti. Kitlelerin cahil ve

⁸⁶ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, 3.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.247-248.

⁸⁷ Metin Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.17.

anlayışsız olduklarını ileri süren CHP politikasını dahi açıklamaya çaba sarf etmiyordu. Parti, devletti. Temsilcilik sistemi olmadığı için kimseye karşı sorumluluğu bulunmadığı düşüncesindeydiler. Parti görevlileri aynı zamanda devlet memuru konumunda oldukları için halka karşı otoriter bir tavır takınmayı meşru görüyorlardı. Çünkü halk için en iyi olanı onlar biliyorlardı ve herkes onların hükmü altındaydı...²⁷ yıllık çabanın sonunda kitleler için Batılılaşma ve laikleşme hareketleri pek fazla anlam taşımıyordu. Çoğu durumda iletişimin yetersizliği sebebiyle o kadar yıl uğraşarak elde edilmeye çalışılan “muasır medeniyet” nimetlerinden haberdar olamayan kitleler vardı. Kırsal kesimde durumdan haberdar olan çoğu gelişmeler karşısında son derece gergin vaziyetteydiler. Çünkü gelişmeleri doğrudan doğruya İslam’a bir saldırı olarak görüyorlardı. Bu durumu çok önceden gören ve CHP ile ilişkisi olan itibarlı kitle, sebebi bilinmemekle beraber bu gelişmeleri partinin bir üst birimine aktarmadılar. Dini özgürlük fikrinin kitleleri çok kısa sürede harekete geçirebileceği ve kökleşmiş geleneklerin ortadan kaldırılması için halkla barışık vaziyette omuz omuza mücadele edilmesi gerektiği bir kez daha ortaya çıktı.⁸⁸

1939’dan itibaren gittikçe artan bir enflasyon söz konusu olmuş; savaşa ekonomisi hükümetin popülaritesini sarsmıştır. Enflasyon, 1939’dan 1943’e kadar beş kat artma göstermiştir. Memur, köylü ve işçi gibi düşük gelir grupları, enflasyon nedeniyle büyük darbe yemişlerdir. Savaş zamanı kıtlığına önlem olarak hükümet, köylülerin kendi ihtiyaçlarını ve tohumları dışında mahsulün tamamını doğrudan devlet satmasını mecbur kıldı. Memurlar mahsulün tarlalarda dökümünü yapacak ve ürün tamamen hasat edilmeden önce devlete verilecek miktar belirlenecekti.⁸⁹

İhtiyaç maddelerini tedarik etmek, tüketimi ve fiyatları düzenlemek üzere “*karne sistemi*” ile çalışan bir Dağıtım Dairesi kuruldu. Devlet görevlilerinin üretimi denetleme konusunda çok katı tutum sergilemeleri sonucunda hükümet aleyhine köylülerde büyük hoşnutsuzluklar belirdi.⁹⁰ Yine bu dönemlerde “*Varlık Vergisi*” uygulamasıyla hükümet tüm özel sektörün gözünde daha önce “serbest teşebbüsün koruyucusu” olarak kazandığı saygıyı yitirdi.

II. Dünya Savaşı ile birlikte devlet bir dizi yapılanmaya gitmiştir. Bu dönemde çıkartılan Milli Korunma Kanunu oldukça önemlidir. Bu kanunla birlikte devlet tam bir serbestlik içerisinde bırakılmıştır. Hükümet, üretimi denetlemek ve düzenlemek çalışma

⁸⁸ Ayşe Güneş Ayata, **CHP, Örgüt ve İdeoloji**, Gündoğan Yay., Ankara, 1992, s.78-79.

⁸⁹ **Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Yay., İstanbul, 1980, s.430.

⁹⁰ Yahya Sezai Tezel, **a.g.e.**, s.216.

yükümlülüğü koymak, üretim mallarına belli bir kar haddi koyarak satın alabilmek, gerekli görülen malları stoklamak, mallara değer karşılığı el koymak, çalışma saatlerini üç saate kadar artırmak, tüketim malları üzerinde sınırlama yapmak, tarımsal malların alımını gerçekleştirmek, fiyatlarını denetlemek, kira bedelini dondurmak gibi yetkilerle donatılmıştır. Milli Korunma Kanunu'na uyulmaması halinde çeşitli hapis cezaları öngörülmüştür. Bu cezaların ertelenmesi de engellenmiştir.⁹¹

Milli Korunma Kanunu, işçi sınıfı üzerinde ağır bir baskı ve sömürü aracı olarak da uygulanabilme imkânlarını taşımaktadır. Bir savaş ekonomisi için bu sınırlamayı normal sayabilmemiz için, bütün “*normalüstü*” karlara el konacak hükümlerin de getirilmesi gerekirdi. Hâlbuki karlara el koyma imkânı sınırlı hallerde ihracat sektörü hariç, Milli Korunma Kanunu'na öngörülmüş değildir.⁹²

II. Dünya Savaşı ile birlikte toplumda arz-talep dengesi bozulmuştur. Birinci Dünya savaşının acılarını, halkta yarattığı açlığı ve yaraları bilen halk; her türlü mala hücum etmiş, erzak ve eşya saklamaya çalışmıştır. Bu durumda piyasada azalmış hatta yok olmuş malın fiyat yükselmesine yol açmıştır. Savaşın getirdiği ekonomik sıkıntı içine düşen halkı Refik Halit Karay şöyle anlatmaktadır: “...*harp başladıktan sonra içimizde şu korku vardır. Elimizdeki bitince yenisini bulacak mıyız? Bulsak da kaç misline alacağız? İstifçilik o korkudan doğmuştu. Geliri kıt olanlar bile hiç değilse tıraş bıçağı stoku yapmaya kalkışıyorlar, on paketini bir araya getirmekten memnunluk duyuyorlardı. Her bozulan ampul canımızı yakıyordu; tarağın kırılan her dişi kendi dişimizcesine yüreğimizi sızlatıyordu. Kısacası eşya darlığına ve pahalılığına yürek darlığı da karışıyor, gönül azabı da katılıyordu.*”⁹³

1939-1945 yılları arasında Türkiye’de en çok işitilen ve korkulan sözler karaborsa, ihtikâr, karne, istifçilik olmuştur. Refik Saydam ve ardından kurulacak olan Saraçoğlu hükümetlerinin almış oldukları tedbirler, bir başka ekonomik sıkıntıyı beraberinde getirmişti. Dünya savaşı bütün sıcaklığıyla devam ederken, içerde bunun sıkıntılarını en fazla halk çekmiştir.

Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim az yedi tartışmaları başlamıştı. Francala ekmek bulmak bile zordu. Halk ile memur iki sınıf birbirinden ayrılmıştı. Devlet kendi memurunun kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi. Hükümetin

⁹¹ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-45)**, Altın Kitaplar Yay., Nisan 1983, s.186.

⁹² Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yay., Ankara, 1982, s.249.

⁹³ Refik Halit Karay, *İlk Çatırdılar*, *Akşam*, 6 Şubat 1946.

istikrarlı bir ekonomi politikası olmaması, kararların bir gün alınıp ertesi gün bozulması, sıkıntıyı daha çok artırmıştır. “*Hacıağa*” tipi de o günlerin icadıdır.⁹⁴

Vurguncuların cebi dolarken fakir fukaranın da cebi boşalıyordu. Sağlıksız beslenme sebebiyle Cumhuriyet yıllarında önü alınan salgın hastalıklar tekrar yaygınlaştı. Gençler ve çocuklar, dispanser ve sanatoryumları doldurdular. Hastalıklar karşısında çaresiz kalan halk bir kutu ilaç uğruna el ayak öpecek hale geldi.⁹⁵

Türkiye savaş ateşinin dışında fakat vurguncuların pençesinde ve kötü bir hükümet yönetiminin içindeydi.⁹⁶

Türkiye korkunç bir savaş ekonomisinin içine sürüklenirken, liberalizm, serbest girişim, hür dünya, himayecilik, devletçilik, sözcükleri birbirine karışmakta, toplumsal adaletsizlik meclis kürsülerinde yasa önerisi haline gelmektedir. 1939 Mayıs’ında, Ekonomi Bakanlığı bütçesi görüşülürken, Kütahya Milletvekili Besim Atalay kürsüye çıkıp şu sözleri söylemektedir: “*Köylü ve fakir halk için ikinci sınıf ekmek çıkarılsın.*”

97

Bu arada dönemin hükümetleri, Türkiye’yi savaşın olumsuz etkilerinden uzak tutmak amacıyla TBMM tarafından kabul edilen birtakım vergi ve yükümlülüklerin uygulanmasını sağlamış ve bu çerçevede ekonomiyi kontrol altına almak için 18 Ocak 1940’ta Milli Korunma Kanunu çıkarılırken,⁹⁸ savaş ortamında haksız kazanç elde edenlerin bu kazançlarını vergilendirmek amacıyla da 11 Kasım 1942’de Varlık Vergisi Kanunu ihdas edilmiştir.⁹⁹

⁹⁴ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s.23.

⁹⁵ Refik Halit Karay, *İlk Çatırdılar, Akşam*, 6 Şubat 1946.

⁹⁶ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 24.

⁹⁷ Hikmet Bila, **CHP Tarihi (1919-2009)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.82.

⁹⁸ Refik Saydam Hükümeti tarafından çıkarılan Milli Korunma Kanunu, hükümete ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla olağanüstü yetkiler tanımıştır. Yürürlüğe günden itibaren çıkarılan kanunnameler ile uygulanan kanunla, devletin ekonomiyi müdahale olanakları genişlemiş ve özel girişim adeta devletin vesayeti altına girmiştir. Bununla birlikte hükümete tanınan bu yetkiler sadece olağanüstü durumlarda, yani; seferberlik ve devletin savaşa girmesi durumunda kullanılabilirdi. Ancak zaman içerisinde kanuna anayasal takviyeler yapılmasına istenilen sonucu sağlayamamıştır. Çünkü kanun, zabıta tedbirleriyle ekonomik alanı düzenlemek gibi yanlış bir bakış açısının üzerine oturtulmuştu. Bundan dolayı da Milli Korunma Kanunu uygulamaları halkın tepki ve yakınmalarına neden olmuş ve bu tepkiler sürüp gitmiştir. Milli Korunma Kanunu ile ilgili geniş bilgi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 8, s. 141-158.**

⁹⁹ 11 Kasım 1942’de yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu, olağanüstü koşullara bağlı olarak ve bir defaya mahsus olmak üzere çıkarılmıştır. Dönemin Başbakanı ve Varlık Vergisi’nin mimarı olan Şükrü Saraçoğlu, vergi sayesinde ulaşılmak istenen sonuçları şöyle ifade etmiştir: Enflasyonla mücadele edebilmek için tedavülde para çekmek, savaş yıllarında haksız kazanç elde eden Tüccar, emlak ve akar sahipleri ve büyük çiftçilerin haksız kazançlarını vergilendirmek ve devlet gelirlerini arttırmak... Bu çerçevede 15 gün içinde 500 milyon TL toplanması öngörülmüş ve vergisini belirlenen süre içinde ödemeyenlerin zorunlu çalıştırılmaları veya mallarının haczedilmesi öngörülmüştür. Varlık Vergisi kapsamına alınanların büyük bir kısmı azınlıklardan oluşmakla birlikte, vergi yükümlülerinin yüzde 70’i İstanbulluydu. Ancak Hükümet, çeşitli iç ve dış baskılar nedeniyle

I. Dünya Savaşı'ndan en fazla zararlı çıkan devletlerin başında Almanya gelmektedir. Almanya savaş sonunda imzaladığı 440 maddelik Versay Barış Antlaşması ile tam bir yıkıma uğramıştır. Mustafa Kemal Atatürk daha savaşın başlamadığı yıllarda hem Avrupa'nın durumu hakkında hem de Versay Barış Antlaşması hakkında çok önemli sözler söylemiştir. O günlerdeki Avrupa'nın vaziyeti hakkında ne düşündüğünü kendisine soran General Mc. Arthur'a Atatürk'ün cevabı şöyle olmuştur: *“Versailles Muahedesi, Birinci Dünya Savaşına sebebiyet vermiş olan amillerden hiç birini ortadan kaldırmamıştır. Tersine olarak, dünin başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira galip devletler mağluplara, sulh şartlarını zorla kabul ettirirlerken, bu memleketlerin etnik, jeopolitik ve ekonomik özelliklerini asla göz önüne almamışlardır. Sadece husumet (düşmanlık) hislerinden ilham almışlardır. Böylelikle de, bugün içinde yaşadığımız sulh devresi, sadece mütarekeden ibaret kalmıştır. Eğer siz Amerikalılar, Avrupa işleri ile ilgilenmekten vazgeçmeyerek, Wilson'un programını uygulamakta ısrar etseydiniz, bu mütareke devresi uzar ve bir gün devamlı bir sulha varılabilirdi. Bence, dün olduğu gibi yarın da Avrupa'nın mukadderatı, Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Fevkalade bir dinamizme malik olan 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik milli ihtiraslarını kamçılayabilecek siyasi bir cereyana kendini kaptırdı mı, er geç Versailles Muahedesinin tasfiyesine girecektir”*.¹⁰⁰

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal ileri görüşlülüğü sayesinde ileride doğacak olan bu durumu önceden kestirmiştir. I.Dünya Savaşı sonunda istediğini alamayan açgözlü Avrupalı elbette geri durmayacaktı. Savaş kaçınılmazdı. Türkiye bu durumu fark etmiş ve olabildiğince yara almadan bu durumdan en az zararlı çıkmaya çalışmıştır.

Boğazlar konusunda bu gelişmeler yaşanırken Türk-Alman ilişkileri 1937 yılında bozulmaya başlamıştı. Bu yıl boyunca Türk Dışişleri Bakanı Aras'ın çeşitli Avrupa başkentlerini ziyaretleri, Balkan ülkelerini bir arada tutma çabaları ve Sadabat Paktı'nın akdi, Türkiye'nin, giderek belirginleşen Nazi Almanyası tehdidine karşı duyduğu kaygının Sovyetler Birliği, 1921 yılından itibaren, Türkiye'nin dostluğunu kazanmaya çalışmakta ve bu devletle oluşturulacak ittifakta daha güçlü olan tarafı temsil etmek istemekteydi. Ve Sovyetler Birliği'nin bu konumu, özellikle Boğazlar

1943'te bu uygulamayı durdurmuş, 1944'te de Varlık Vergisi Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 28, s. 1-31.**

¹⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, ss.84-85.

bölgesinde kendisini hissettirecekti. Türkler, güçleri eşit olmayan iki devlet arasındaki ilişkilerde, Sovyetler Birliği'nin "*koruyucu güç*" rolünü üstlenmesine karşılık; Türkiye'nin de, gerçek bağımsızlığının bir kısmını yitirme durumunda kalmasını istemiyordu. Bu nedenle, Türkiye, Batılı devletlerle arasındaki belli başlı uyuşmazlıkları çözüme kavuşturduktan sonra, giderek Batılı ittifakların yörüngesine girme doğrultusunda hareket etti.¹⁰¹

İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi ve hemen öncesinde Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi; Türkiye'de kendisine karşı yönelmiş ve Almanya'yı da arkasına almış bir İtalyan tehdidinin gündemde olduğu şeklinde yorumlandı.¹⁰²

Bunun üzerine Türkiye, İngiltere ile daha önce başlattığı görüşmeleri hızlandırdı. Bu görüşmeler hakkında Fransa ve Sovyetler Birliği'ne de bilgi veriliyordu. Aynı süreçte, Sovyetler Birliği ile de "*nasıl bir işbirliği yapabiliriz: savunma mı, ittifak mı, sınırı ne olur?*" türünden görüşmeler yürütülmektedir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı M. Potemkin 28 Nisan'da Ankara'ya gelmişti ve 6 Mayıs'ta ortak bildiri yayınlayarak: "*barışın ve emniyetin muhafazası için karşılıklı gayret gösterileceği*" açıklanıyordu.¹⁰³

Türkiye esas olarak, Sovyetler Birliği'nin de içinde bulunduğu, Fransız-İngiliz "*barış cephesi*" kurulmasını ve kendisinin de bu cephede olmasını arzuluyor. Fakat İngiliz- Sovyet görüşmelerinden, görüşmeler devam etmekle birlikte, somut bir şey çıkmıyor. Bu durumda, İtalyan tehlikesine karşı Sovyetler Birliği'nden yeterince destek alamayacağını veya alsa bile bunun karşılığında Sovyet desteğinin bedelinin ağır olacağını (Sovyetler Birliği Montreux Konferansından beri boğazların ortak savunulmasını ve Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine tamamen kapatılmasını öngören bir ittifak istiyor) düşünen Türk hükümeti, İngiltere'nin de acele etmesi sonucu olarak, bu ülke ile ortak bir deklarasyon imzaladı ve bu 12 Mayıs 1939'da ilan edildi. Ardından benzer bir deklarasyon 23 Haziran'da Fransa ile de yapıldı. Bu süreçte Türkiye hala Sovyetler Birliği'nin de bu ittifaka katılmasını gerekli görüyor ve şiddetle arzuluyor. Bu nedenle Sovyetler Birliği'ni bütün süreçten, eş

¹⁰¹ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün dış Politikası (1938-1950)**, Kaynak Yay., İstanbul, 2012, s.133.

¹⁰² Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, Cilt I, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 238-239.

¹⁰³ A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk: Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1992, s.129-131.

zamanlı olarak haberdar ediyor; Sovyetler Birliği de bu deklarasyonlar üzerine olumsuz bir beyanda bulunmuyor.¹⁰⁴

23 Ağustos'ta Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalanmasıyla Türkiye'nin bütün beklentileri suya düşüyor. Ardından 1 Eylül'de Almanya, Polonya topraklarına giriyor; İngiltere ve Fransa, Alman saldırısının durdurulmasını istiyor ve cevap alamayınca 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan ediyorlar.¹⁰⁵

Sovyetler Birliği, Almanya ile anlaşma imzalamadan önce Türkiye ile görüşme halindeydi. Sovyetler birliği ile Almanya arasında “dostluk ve saldırmazlık Paktı”nın imzalanması, Türkiye için beklenmedik bir gelişme oldu; fakat Türkiye önceden başlatılmış süreci devam ettirme yönünde tutum aldı. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Rüştü Saraçoğlu, 25 Eylül'de Moskova'ya gitti. Saraçoğlu'nun, Balkanları ve Akdeniz bölgesini kapsayan bir ittifak anlaşması önerisine karşı, Sovyet yetkilileri bazı koşullar ileri sürdüler: *“yapılacak ittifak Sovyetler Birliği'ni Almanya'ya karşı askeri bir çatışmaya sevk etmemeli ve Montrö Antlaşmasının bazı maddeleri değiştirilmeli.”* Bu talepler bir taraftan Türkiye'nin ortak güvenlik ihtiyacını karşılamıyor, diğer taraftan da müttefiklerle olan ilişkilerinin kopmasını getiriyordu. Mihver devletlerinin saldırısı durumuna karşı Sovyet ittifakının mümkün olmadığını düşünen Saraçoğlu, 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılır ve görüşmelerin sonuçsuz kaldığı açıklanır.¹⁰⁶

Türk –Sovyet görüşmelerinin sonuçsuz kalması üzerine, Türkiye vakit kaybetmeden 19 Ekim 1939 tarihinde, müttefiklerle Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzaladı ve sonrasında bir dizi askeri ve ticari anlaşmalar yapıldı. Türkiye, müttefiklerle yaptığı anlaşmada Sovyetlere karşı herhangi bir yükümlülük almayacağını kabul ettirmişti. Nitekim İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesini talep ettiğinde, üçlü ittifakın 2 no'lu protokolünü, yani Sovyetler Birliği ile çatışmaya götürecek hareketlere girişmeyeceği çekincesini, ileri sürerek 26 Haziran 1940 tarihinde savaş dışı kalacağını açıkladı.¹⁰⁷

Alman ordularının müthiş hızlı hareket etmeleri karşısında, Türkiye Almanya'ya karşı da endişe duymaya başlamıştır. Nitekim Almanya'nın Bulgaristan topraklarına girmesinin ardından, sınır güvenliği konusunda askeri ve teknik olarak çok yetersiz olduğunun farkında olan Türkiye, Almanya ile *“dostluk ve tarafsızlık”* anlaşması

¹⁰⁴ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 242-256.

¹⁰⁵ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.261.

¹⁰⁶ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.257-270.

¹⁰⁷ A.Suat Bilge, **a.g.e.**, s. 149.

imzalamıştır. Bu anlaşmanın ardından birkaç gün sonra, 22 Haziran 1941’de Almanya, Sovyetler Birliği’ne savaş açmıştır.¹⁰⁸

Almanya’nın yenileceğinin iyice belli olması üzerine, 1944 yılı ortalarından itibaren Müttefik devletlerin, daha önce Kahire ve Tahran görüşmelerinde mutabık kaldıkları üzere, savaş sonrası uluslararası sistemin oluşturulması girişimleri başlatılmıştır. 21 Ağustos–9 Ekim 1944 tarihleri arasında toplanan Oaks Konferansı’nda ortak bir güvenlik sisteminin kurulmasıyla ilgili çalışmalar yürütülmüş ve Birleşmiş Milletler örgütünün temelleri atılmıştır.¹⁰⁹ Bu süreçte Türkiye’ye baktığımızda, açıktan dillendirilmese de Sovyetler Birliği ile ilgili olarak tedirginlik içerisinde ve ABD ve İngiltere ile iyi ilişkiler geliştirme, onların dostluk ve koruyuculuğunu sağlama çabasıdır.¹¹⁰

Savaş sonrası uluslararası düzenin kurulmasıyla ilgili San Fransisco Konferansına katılabilmek için Almanya’ya ve Japonya’ya son anda savaş ilan edilmiştir. Bununla beraber, Türkiye’nin savaş sırasındaki tutumunun ve siyasal rejiminin Batı kamuoyunda çok eleştiri aldığı bilindiğinden, siyasal liberalizasyon adına da bazı adımların atılması gerekli görülmüştür. San Fransisco Konferansı’na Türkiye delegesi olarak katılan Nihat Erim ve Feridun Cemal Erkilet, Milli Şef İnönü’nün kendilerine, Batı basınından Türkiye’nin siyasal rejimi ile ilgili sorular gelmesinin muhtemel olduğunu, bu tarz sorular geldiğinde, harp dolayısıyla geciken demokratikleşme adımlarının başlatılmış olduğu, yakın zamanda çok partili demokratik hayatın başlayacağı yönünde açıklamalarda bulunmalarını emrettiğini söylemektedirler.¹¹¹

Savaş yılları durgunluktan kurtulmak isteyen hükümet 1947’ de Türkiye Avrupa’dan kredi talebine bulundu. Ancak bu talep karşılıksız kaldı. Bunun üzerine ABD kredi verebileceğini duyurdu. Fakat karşılık olarak devletçi politikadan uzaklaşması için, baskı yapmaya başlandı. 1948’de Marshall Planı’nın bir parçası olarak yol yapımı ve tarımın ticarileştirilmesi için ABD’den kredi alındı.¹¹² Bu tarihlerde parti artık devletçilik politikasından vazgeçmekteydi. Yine ABD’nin önerileri doğrultusunda

¹⁰⁸ Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 146.

¹⁰⁹ Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s.282.

¹¹⁰ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.283.

¹¹¹ Feridun Cemal Erkilet, **İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler**, *Milliyet*, 14 Ocak 1974 // Rıfkı Salim Burçak, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**; 1954, s. 46; Akt: Osman Akandere; **Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**; İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.338-339.

¹¹² Muzaffer Sencer, **Türkiye’de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yay., 1982, s.52.

yeni siyasi partilerin açılması yolunda çabalar sarf edilmeye başlandı. Çok partili yaşama giden yol böylece açılmış oldu.

1.1.2. Çok Partili Rejime Geçilmesi

Çok partili sisteme giden yol, iç ve dış sebeplerin bir bütünüdür. Neden olduğu tarihsel süreci kapsar. Bu süreç karşılıklı bir etkiye sahiptir. Bu anlamda çok partili sisteme geçişi birbiriyle bağlantılı olmak kaydıyla iç ve dış nedenler olmak üzere iki temel kategoride değerlendirebiliriz. Dış nedenlerin temelinde II. Dünya Savaşı ve Rus tehdidi başlıca yer edinmektedir. Özellikle savaşın Batı cephesi tarafından kazanılmış olması tek partili sistemlerin gözden düşmesine, çok partili sistem altında serbest seçimlere dayalı demokrasilerin ortaya çıkmasına ve canlanmasına neden olmuştur.¹¹³

Uzun yıllar tek partinin siyasi iktidarı altında bulunan toplum, demokratik hayatı yaşamaya başladığı günden itibaren laik devlet yapısına karşı sesini yükseltmeye başladı. İki siyasi parti (CHP-DP) oy kazanmak endişesiyle 1923'ten itibaren ilk defa bu devrede İslamcı fikirlerin siyasi hayatta rol oynamasına ve dış politika konusu yapılmasına göz yummak zorunda kaldılar. Bu devre içinde tamamen laikleşmiş yapıyı eleştiren sesler hiyerarşik sırayla partilerin üst düzey yönetimlerinden destek almaya başladı. Siyasi çekişmeler iki parti arasında en çok dini muhtevada ağırlık kazanınca, toplumda uyumuş veya bastırılmış durumda olan eski gelenekler ve İslamcı cereyanlar canlanmaya başladı.¹¹⁴

Mustafa Kemal dönemindeki iki parti denemesinin başarısızlıkla sonuçlanıp, kurulan yeni partilerin kapatılması olayını Ahmet Yücekök şöyle değerlendiriyor: *“İslamcı akımlar sürekli muhalefet cephesi yaratarak tek parti devrinin Batıcı, laik, cumhuriyetçi aydınlarına büyük düşmanlık beslemişler ve zaman zaman örgütlenen başka gayeler yönelmiş muhalefet hareketlerine derhal damgalarını vurarak yozlaştırmışlar ve gayelerinden saptırmışlardır. Örneğin tek partili dönemde devletçiliğin belirlediği ekonomik yapıya yeni burjuvaziyi temsil eden liberal bir muhalefet olarak beliren Terakkiperver Parti, Serbest Fırka hareketlerine, laik*

¹¹³ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi, Çok-partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 347.

¹¹⁴ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, s.70-71.

cumhuriyet düzenine tepki gösteren güçler hâkim olmuş ve her iki parti de rejim tarafından kapatılmak zorunda kalmıştır.”¹¹⁵

Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu eylemi “bizantinizma” olarak değerlendiriyor: *“Eğer bizantinizma dediğimiz illet yalnız politika sahasında ve mevki iktidar etrafında bir didişmeden ibaret kalsaydı, ona belki ehemmiyet veremezdik. Fakat bu illet, milli mukadderatımızın yeni bir buhrana doğru sürüklenmesini intaç edebilir. Cumhuriyetimizin belli başlı birkaç rüknü, önde İsmet Paşa olmak üzere ‘bizantinizma’ nın ne büyük tehlike olduğunu sezmiş değillerdi.”¹¹⁶*

Cumhuriyet döneminin üçüncü çok partili rejim denemesinin başlangıcında kurulan ilk parti, MKP’ dir. 1945’te başlayan çok partili rejim, öncekilerden farklı olarak güdümlü olmanın ötesindedir. Gerçek ve vazgeçilemeyecek birçok partili rejim döneminin başlangıcını ifade eder. DP’den altı ay kadar önce 18 Temmuz 1945’te kurulan Milli Kalkınma Partisinin kurucuları Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atilhan’dır. CHP iktidarına ve bürokrasiye karşı kurulan MKP, burjuvazinin özellikle sanayi burjuvazisi ile İslamcı ve milliyetçi kesimlerin partisidir. MKP, devletçiliği reddetmekte ve Rus taraftarı olarak nitelediği CHP’ye şiddetle karşı çıkmaktaydı. Bir sanayi ve köycülük programına sahip olan MKP, eğitimde her şeyin ahlak ve milli gelenekler çerçevesinde olmasını istiyordu. Ülke içinde sanayi burjuvazisinin temsilcisi olmayı amaçlayan parti, dış politika alanında “İslam Birliği Şark Federasyonunu” gerçekleştirmek istiyordu.¹¹⁷

MKP, 18 Temmuz 1945’te kurulmasına rağmen, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM açılış konuşmasında MKP yokmuş gibi konuşması ve bu partiyi ciddi bir muhalif parti olarak görmediği düşüncesini yaratmaktadır. İnönü konuşmasında: *“Bizim tek eksikimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geniş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında bu teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevgiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır...”¹¹⁸*

¹¹⁵ Ahmet N. Yücekök, **Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Fakültesi Yay., Ankara, 1984, s.90.

¹¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk, İletişim** Yay., İstanbul, 1981, s.165.

¹¹⁷ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.182.

¹¹⁸ **İnönü Söylev ve Demeçleri I, TBMM’de ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)**, Türk Devrimi Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1946, s.390-401.

Demokrat Parti'nin kuruluşunu hazırlayan olaylar, II. Dünya Savaşı'nın son zamanlarında BM'nin kuruluş hazırlıklarının yapıldığı döneme rast gelmektedir. Savaşı demokrasiler cephesinin kazandığı ve CHP iktidarının uygulamalarından rahatsız olan büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin parti içindeki temsilcilerinin kendilerine duydukları güvenin arttığı bir dönemde duydukları tepkileri gün yüzüne çıkarmalarının bir sonucu olarak DP kurulmuştur.¹¹⁹

TBMM'de 21 Mayıs 1945 tarihinde yapılan genel bütçe görüşmeleri sırasında Adnan Menderes, Hikmet Bayur, Emin Sazak ve Feridun Fikri Düşünsel hükümeti sert bir şekilde eleştirdiler. Bütçe oylamasının yapıldığı 29 Mayıs 1945 tarihinde, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak bütçe aleyhine oy kullandılar. Aynı kişiler güvenoyu isteyen hükümete de güvenoyu vermediler.¹²⁰

Bütçe görüşmelerinin yapıldığı tarihlerde, 19 Mayıs 1945 tarihlerinde Çiftçiye Topraklandırma Kanunu tasarısı da TBMM'de görüşülmeye başlanmıştır. Kanun tasarısının sevk edildiği karma komisyonun raportörlüğünü büyük toprak sahiplerinden Adnan Menderes yapmaktaydı. Menderes, TBMM'de ve karma komisyonda kanun tasarısına karşı bir tavır alarak, bazı değişiklikler yapılmasını istemiştir. Ancak Menderes'in isteği kabul edilmeden 10 Haziran 1945 tarihinde 4753 sayılı Çiftçiye Topraklandırma Kanunu kabul edildi. Kanun TBMM'de kabul edilmeden önce Menderes karma komisyon raportörlüğünden istifa etti ve yine kanunun kabulünden üç gün önce, İzmir milletvekili Celal Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü CHP TBMM Grubu'na "dörtlü takrir" diye bilinen önergeyi verdiler.

Dörtlü Takrir'de bazı kanunlarda demokratik ilkelere uygun değişiklikler yapılması istenmekteydi. Ayrıca CHP tüzüğünde bazı değişiklikler yapılması istekler arasındaydı. Ancak verilen önerge 12 Haziran 1945'te CHP TBMM Grup toplantısında reddedildi.

17 Eylül'de milletvekilliğinden istifa eden Bayar, 2 Aralık tarihinde CHP'den de istifa etti. Böylece dörtlü takriri verenlerin tamamı CHP'den kopmuş oldular. Bu dört kişinin parti kuracakları artık kesin bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. Demokrat Partinin kuruluşunu aynı günlerde sol kesimde desteklemekteydi. Bunu takip eden günlerde 7 Ocak 1946 tarihinde DP kurulmuştur. DP'nin programı incelendiğinde, programda

¹¹⁹ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.183.

¹²⁰ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s.72-85.

partinin hem klasik özgürlükler hem de ekonomik bakımdan liberal özellikler taşıdığı görülmektedir. DP'nin kurulmasından bir süre sonra Milletvekili Seçim Kanun'unda ve Cemiyetler Kanun'unda bazı değişiklikler yapıldı.¹²¹ 5 Haziran 1946 yılında yapılan bir değişiklikle, iki dereceli seçim sisteminden tek dereceli seçime geçildi. Yine 5 Haziran yapılan bir başka değişiklikle dernek ve parti kurmak için önceden izin alma şartı kaldırıldı ve sınıf esasına dayanan derneklerin/partilerin kurulmasına olanak tanındı.¹²¹

Dünya sıcak savaş koşullarından kurtulmaya ve rejim kavgaları ön plana çıkmaya başladıkça, Türkiye'de CHP içinde iktidar kavgası hızlanmaktadır. Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan partiden çıkarılmışlardır. Hükümete ve parti yönetimine çıkışlar yoğunlaşmaktadır.¹²²

Dönemin iktidarı CHP ile DP arasında bir "barış anlaşması" niteliğini taşıyan ve 1947'nin Temmuz'unda yayınlanan "12 Temmuz Beyannamesi" Halk Partisini olduğu gibi DP'yi de ikiye bölmüş ve her iki partide "müfritler(aşırıları)" ve "mutediller(ılımlılar)" denilen grupların oluşmasına yol açmıştır. MP' nin kurucuları CHP iktidarına karşı daha sert bir muhalefet izlenmesini savunan DP içinde müfritlerdir ve ılımlı politikada ısrar eden DP yöneticilerini danışıklı muhalefet yapmak, yani "*muvaazaa*" ile suçlamışlardır. DP'deki bu bölünme 1948 kışında ilk sonucunu vermiş müfritlerin lideri olarak bilinen DP İstanbul il başkanı Prof. Kenan Öner partiden istifa etmiştir. Öner'in istifasında parti içindeki "*lider sultasının*" kurucularından Fuat Köprülü ile olan anlaşmazlığının da önemli etkisi olmuştur. "*Ödenek meselesi*" diye bilinen olayla DP'deki anlaşmazlık su yüzüne çıkmış, sonuçta partiye kurucularla onların ılımlı politikası hâkim olacak, sert muhalefet yanlıları "*1948 Temizliği*" diye bilinen tasfiye hareketiyle DP'den uzaklaştırılacaklardır.

İşte Millet Partisi DP'den ayrılan bir grup tarafından Temmuz 1948'de kuruldu.¹²³ Bu partinin içinde tanınmış birçok milletvekili vardı: Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni, Enis Akaygen ve Mustafa Kentli. Faal liderliğe de Hikmet Bayur getirildi. MP, Atatürk devrimlerine karşı çıkmamakla beraber geleneksel muhafazakâr gruplara hoş görünecek bir politika izleyerek dinsel tepkiyi örgütlemek amacını gütmüştür.

¹²¹ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.184-186.

¹²² Hikmet Bila, **a.g.e.**, s.99.

¹²³ *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1948.

1946-1950 yılları arasında kurulan en önemli sosyalist partiler TSP ve TSEKP’dir. Bu iki partinin dışında kalanlar pek etkili olamamışlardır. Türkiye’deki komünist hareketin ve illegal Türkiye Komünist Partisi’nin içindeki çekişmelerin ayrılıkların legal siyasi yaşama yansıdığı ve bunun sonucu olarak TSP ve TSEKP’ nin kurulduğu görülmektedir.¹²⁴

1945-1950 yılları arasında birçok küçük parti de kurulmuştur. Bu partilerin sayıca çokluğu II. Meşrutiyet yıllarını hatırlatmaktadır. Aynı çok sesliliği dönemin basınında da görmek mümkündür. Çok partili yaşama geçilen 1946-1950 yılları arasında kurulan küçük partilerden bazıları şunlardır: Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi, İdealist Partisi, Türk Muhafazakâr Partisi, Türkiye Yükselme Partisi, Öz Demokratlar Partisi, Serbest Demokrat Partisi, Müstakil Türk Sosyalist Partisi, Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Liberal Köylü Partisi, Demokrat İşçi Partisi...¹²⁵

1.1.3.CHP’de İç Muhalefetin Doğuşu

CHP içindeki çekişmelere, hizipleşmelere ve kısmen de olsa var olan parti içi muhalefet hareketine ilişkin geniş bir kaynakça yoktur. Bunun nedenlerinden biri, parti arşivinin ve özellikle de CHP Meclis grubu tutanaklarının ortada olmayışıdır. Bir başka neden ise dönemin basının CHP içindeki çekişmeleri ortaya koyabilecek kadar özgür olmayışıdır. Dönemin basının demokratik değil, devrim koşullarının basını olması ve tek parti iktidarının varlığı, basından yararlanmamızı engellemektedir.¹²⁶

Milli Şef dönemine yön veren belli başlı kanunlar şunlardır: Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Köy Enstitüleri Kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu. Bu beş kanun dönemin genel karakteristiğini ortaya koymak bakımından önemlidir. Bu kanunlar arasında Köy Enstitüleri Kanunu ele alacak olursak; oylamaya 148 milletvekilinin katılmadığı görülür. Bu durum CHP içinde bu kanuna karşı sessiz muhalefet politikası izlediğini göstermektedir. Parti içi muhalefetin TBMM’de açıkça ortaya konamadığı düşünülürse milletvekilleri oylamaya

¹²⁴ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.191.

¹²⁵ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.194.

¹²⁶ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.281.

katılmayarak bu kanuna karşı muhalif tavırlarını gösterdikleri söylenebilir.¹²⁷Yine Çiftçiye Topraklandırma Kanuna baktığımızda bu kanun neticesinde büyük bir kopma yaşandığını ve ortaya DP gibi zamanla güçlü bir muhalefetin ortaya çıktığını görüyoruz.

Milli Şef yönetiminin demokratikleşme yönünde attığı adımlarda, gerekse tek parti yönetimine ve Milli Şef iradesine karşı biriken muhalif potansiyelin harekete geçmesinde savaş sonrasındaki uluslararası gelişmelerin etkili olduğu görülmektedir. Çok partili sisteme geçilmesinde etkili olan iç nedenler yine savaş yıllarının başlaması ile birlikte ivme kazanan gelişmelerdir. Türkiye savaş dışında kalmayı başarmış ancak savaşın yarattığı olumsuz koşullardan derin biçimde etkilenmiştir. Savaşa bağlı etkilerden korunmak gayesiyle alınan tedbirler büyük sorunları da beraberinde getirdi. En başta gelen sorun kıtlıktı. Savaş dışında kalmasına rağmen geniş bir kitle silâh altına alınmış ve bu orduya kaynak sağlama problemini de beraberinde getirmiştir. Bu durum üretimin azalmasına yol açtığı gibi fiyatların ve halka yüklenen vergilerin artmasına neden olmaktadır. Savaş döneminde bu ekonomik yapı içerisinde vurgunculuk, savaş zengini ve yoksulluk gibi kavramlar CHP ile bir anılmaya başlanır olmuştur.¹²⁸

Savaşın olumsuz yansımalarını ortadan kaldırmak isteyen CHP hükümeti bazı çözümler arama yoluna gitti. Yapılan en önemli atılımlardan biri de Milli Korunma Kanunu'nun çıkarılması oldu. Bu yasa hükümete fiyatları saptamada, ürünlere el koymada hatta zorunlu çalışma yükümlülüğü getirmede hemen hemen sınırsız yetkiler vermektedir. Hükümet bir yandan yetkilerini kullanıp fiyatları gerçekçilikten uzak bir biçimde düşük seviyede saptamak suretiyle enflasyonla mücadele etmeye çalışırken, bir yandan da para ve bütçe siyasetleriyle enflasyonu tahrik etmiş olması karaborsa ekonomisinin artmasına neden oldu. Yeni ve haksız zenginliklerin türemesine yol açan bu yaklaşımlar karşısında hükümet çözüm yolu olarak Varlık Vergisini çıkarmakta buldu.¹²⁹ Varlık Vergisi amacına ulaşmadığı gibi CHP'nin azınlıklarla arasındaki kırınglıkların önemli bir sebebi olmuştur. Varlık Vergisi kaldırıldıktan beş ay sonra, kırsal kesimde geniş ticari mülk biriken kesimin vergilendirilmesi için Toprak Mahsulleri Vergisi konuldu. Ancak büyük çiftçiden istenilen vergi temin edilemediği gibi yaşam düzeyi düşük olan kırsal kesim üzerinde 1925 yılında kaldırılan aşar vergisi gibi olumsuz etkiler bıraktı.¹³⁰Toprak reformu, eğitim politikası, özellikle Köy

¹²⁷ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.334.

¹²⁸ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.182-183.

¹²⁹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yay., 2006, s. 290.

¹³⁰ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.290-291.

Enstitüleri gibi konulardaki çalkantı ve çekişmeler, savaş bitiminde CHP içindeki yapı değişmesine ve çok partili rejimin doğmasına yol açan önemli olaylar olarak siyasi tarihimizde yer alırlar.¹³¹

Çiftçi Topraklandırma Kanunu üzerinde başlayan parti içi ayrışmalar 1945 yılı bütçe görüşmelerinde de devam etti. Bütçe görüşmeleri bir anlamda çatırdayan tek parti iktidarı ile muhalif kanadın daha da keskinleşmesine ve restleşmelerine sahne oldu. 29 Mayıs 1945 Salı günü yapılan Meclis oturumunda Ticaret Bakanlığı Bütçesi kabul olunduktan sonra 1945 yılı yedi aylık Bütçe Kanunu 5 ret oyuna karşılık 368 kabul oyuyla kabul edilmiştir. Tartışmanın keskinleştiği yerde tam bu noktada başladı. Oylama bitiminden sonra Başbakan Şükrü Saraçoğlu kürsüye çıktı. Herkes sadece teşekkür konuşması yapacağını düşünmekteydi ancak; özellikle Hikmet Bayur' un sözlerinden hareketle şiddetle eleştirilerine başladı.¹³²

Başbakanın bu meseleyi hükümete karşı bir güvensizlik olarak algılaması sonucunda gidilen güven oylamasında, oylamaya katılan 366 milletvekilinden 359'u güvenoyu lehinde 7'si ise aleyhte oy kullanmıştır. Bütçe kanunundaki 5 aleyhte oy sayısı da böylelikle yedi kişiye çıkmış oluyordu. Bakanlar kurulu güvenoyunu almıştı ancak CHP içerisindeki muhalif sesler artık daha da belirginleşmiş oldu. Güvenoyu aleyhinde oy kullanan yedi milletvekili şu isimlerden oluşmaktaydı: Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Bayur, Recep Peker.¹³³

Toprak Kanunu'na şiddetle muhalif eden isimler bütçe ve sonrasında Başbakanın ricası ile gidilen güven oylamasında artık iyiden iyiye yeni bir oluşuma doğru sürükleniyordu. Burada Recep Peker ismi diğer isimlerden ayrılmaktadır. Kendisi de oturumda söz alarak neden güvenoyu vermediğini dile getirmiştir. Recep Peker: *“Müsaade buyurur musunuz? Başbakanın güvenlik oyu isteğine müspet cevap vermeyen yedi arkadaştan birisi de benim. Bütçe konuşmalarına katılmadığım için, buna sebep teşkil eden duygumu birkaç cümle ile arz etmek istiyorum. Muhterem arkadaşlarım; güvenlik oyu, bahis mevzuu olduğu anda içimde bir duygu beni rahatsız etti. Zerre kadar şüphe etmem ki beyaz rey veren her arkadaşım da aynı samimiyet ve vazife duygusu ile fikirlerini belirtmiştir. Toplama kutusunda benim adımla taşıyan kırmızı oyun sebeplerini yüksek katınızda kısaca belirtmek isterim. Tâ ki çok yüksek olan bizim Meclis çalışma hayatımızın gelişmesinde ve kuvvetli Hükümet anlayışında bu*

¹³¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.83.

¹³² Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Birinci Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., Kasım 1982, s. 33.

¹³³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 7, C. 17, 65.

çalışmanın faydası geniş olabilsin. Arkadaşlar, bir kere şunu açık olarak arz edeyim ki, Saraçoğlu'nun bugünkü Hükümetin Başbakanı olarak bu vazifeyi görüşüne karşı herkesin üç aşağı beş yukarı beğenip beğenmediği şeyler olabilir-topyekûn ve samimi duygumla beyaz rey verirdim, öteki arkadaşlar da hiç şüphesiz hepinizin kalbinde şahısları hakkında samimi bir hürmet yeri kazanmışlardır. Bunların da ellerine emanet edilen işi başarma hususunda büyük gayret sarf ettiklerine içten eminim. Fakat son müzakereleri de dinledikten sonra bu heyeti terkip eden unsurların heyeti mecmuasının vücuda getirdiği Kabinenin bugün Devletin içinde bulunduğu iç ve dış ve ekonomik güçlüklerin heyeti mecmuasını iyi bir surette kavrayıp göğüsleyebileceği hakkında içimde inan yoktur...”¹³⁴

Öte yandan gerek CHP ve BMM içinde gerekse Tan ve Vatan gazetelerinde tek parti yönetimine karşı görülmeye başlayan eleştirel tutum ve karşı çıkışlarda da uluslar arası konjonktürün cesaretlendirici etkisi çok belirgindir. Çetin Yetkin, 7 Haziran 1945’te CHP parti grubuna sunulan “Dörtlü Takrir”deki şu vurguyu örnek göstermektedir: “... Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminatlara bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanlığı’ndan, en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez... Bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları, daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda (Anayasa’da) hakim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecilli ettirmek zamanının geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor...”¹³⁵

İlk dört isim, Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan ise yakın bir zamanda DP’yi kuracak lider kadrosunu oluşturmaktaydı. Türkiye’nin dünyanın gidişine ayak uydurarak demokratik düzene girmesi için gerekli iç ve dış şartların olgunlaştığı görülmekteydi.¹³⁶

DP’nin oluşmasına gidilen yolda geriye sadece bir adım kalmıştı. O adımda 7 Haziran 1945 günü Parti Meclis Grubuna verilen dörtlü önerge ile gelmişti. Dörtlü Takrir olarak anılacak önergeyi verenler Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan idi. Uran hatıralarında önergeyi sunanların bu girişimlerini, mensup bulundukları partide bir ıslahat yapma amacı gütmeyip, partiden ayrılma amacına

¹³⁴ Tam metin için Bkz.: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 7, C. 17, 65.

¹³⁵ Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.173.

¹³⁶ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, s. 34.

yönelik bir girişim olduğunu iddia etmektedir.¹³⁷ Ancak daha sonraları Toker, İnönü'nün muhalefet yapılması gerekliliğini ortaya koyarak *“Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girsinler”* dediğini belirtmiştir.¹³⁸

Dörtlü taktik sahiplerinin artan muhalefetlerine karşılık partiden ihracı ve son olarak Celal Bayar'ın istifa etmesiyle, 7 Ocak 1946 tarihinde “Demokrat Parti”, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan önderliğinde kurulmuştur. DP, parlamento içinde CHP'nin bünyesinden ayrılarak doğmuş bir partidir. DP, sağ ekolün ilk siyasal partisi olması bakımından, günümüz sağ partilerine de kaynaklık teşkil eder. Bu anlamda DP kurucuları, başlattıkları muhalif hareket ile günün koşullarının ötesinde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde DP, aynı zamanda çok partili yaşamın pratiğe dökülmesinde de önemli bir etkiye sahiptir.

1.2. CUMHURİYET HALK PARTİSİ 1946 OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI (10 Mayıs 1946)

İsmet İnönü, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra, 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar devleti yönetmiştir. İnönü'nün yaklaşık olarak on iki yıl süren iktidarının uzun bir dönemi II. Dünya Savaşı yıllarına rastlamıştır. Bu durum, İnönü döneminin iç ve dış siyasetteki uygulamalarını şekillendirmiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından 1946'da tek parti yönetiminden çok partili yönetime geçilmiştir. Birtakım iç ve dış dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan bu durum, Türk siyasi tarihinde dönüm noktası olmuştur.¹³⁹

Türk siyasetindeki bu değişimin dışarıdaki gelişmeler açısından en temel nedeni, II. Dünya Savaşı'nı ABD, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin oluşturduğu demokrasi cephesinin kazanmış olması ve başta ABD olmak üzere, adı geçen devletlerin dünya üzerindeki etkilerinin artmasıdır. Dolayısıyla savaş sonrasında dünyada oluşan yeni siyasi konjonktür Türkiye'nin dış politika tercihlerinde belirleyici olmuş ve Türkiye yeni güç dengesi içinde, Batı Bloku yanında yer almak istemiştir. Böylece anılan devletlerde olduğu gibi çok partili siyasal yaşamı benimsemesi de bir zorunluluk olarak

¹³⁷ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007, s.361-362.

¹³⁸ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Gazetesi Yay., Tarih Kitapları Dizisi 2, 1970, s.91.

¹³⁹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev.: Sedat Cem Karadeli), 3. baskı, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2008, s.127.

ortaya çıkmıştır. Ayrıca savaş sonrasında Sovyetlerin Türkiye açısından bir tehdit unsuru olarak belirmesi de ayrı bir dış etken olup, Türkiye'nin Batı Bloku 'na yönelmesinde ve bu ülkelerin siyasal yapısını benimsemek istemesinde hızlandırıcı etki yaratmıştır. İçerde ise uzun yıllardır iktidarda bulunan CHP'nin yıpranmış olması ve özellikle de II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarının ortaya çıkardığı ağır sorunlar, halkta CHP'ye karşı hoşnutsuzluk yaratarak, ülke içinde gerçek ve iddialı bir muhalefete duyulan ihtiyacı artırmış ve İnönü de bu sese kulaklarını tıkamamıştır.¹⁴⁰

CHP ülkenin tek parti ile yönetildiği 1923 ile 1946 yılları arasında Sivas Kongresi(1919)ile birlikte 1927.1931.1935.1938(olağanüstü),1939 ve 1943 yıllarında toplam olarak yedi kurultay düzenlenmiştir. Bunların birisi olağanüstü kurultay olup dördü Atatürk döneminde üçü ise İsmet İnönü döneminde yapılmıştır. II. Dünya Savaşından sonra 1946'da çok partili siyasal yaşama geçilip iktidarın Demokratik Parti'ye devredildiği 1950 yılına kadar ise CHP'de1946 (İkinci Olağanüstü) ve 1947 yıllarında olmak üzere toplam iki kurultay daha düzenlenmiştir. Parti yukarıda anılan kurultayların düzenlenmesine oldukça önem vermiştir. Halkın ilgisini çekmek için kurultayların basın yoluyla halka duyurulmasından, parti büroları ve Halkevlerinin süslenmesine, gösteri ve toplantıların nasıl ve nerede yapılması gerektiğine kadar her şeyi en ince ayrıntısına kadar düzenlemeye çalışmış, bu kurultaylardan, partiyi halka tanıtmanın ve benimsetmenin bir aracı olarak yararlanmayı düşünmüştür.¹⁴¹

İnönü, 19 Mayıs 1945'te yaptığı "Gençliğe Hitap" konuşmasında demokrasiye geçme konusunda ilk kesin işareti vermiş ve ülkede demokratik uygulamaların artacağını söylemiştir.¹⁴² Böylelikle Türkiye'de hızla çok partili siyasal yaşama doğru giden bir süreç başlamıştır. 23 siyasi partinin kurulduğu ülkede ilk olarak 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi(MKP), 7 Ocak 1946'da da Demokrat Parti kurulmuştur.¹⁴³

DP, kuruluşundan hemen sonra hızla güçlenmeye ve gelişmeye başladı. Bu partinin her geçen gün saflarını genişletmeye başlaması ve CHP'den koparmaya

¹⁴⁰ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.239-240.

¹⁴¹ Hakan Uzun, *Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları*, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.IX, Sayı: 20-21, s.233-271, 2010/Bahar-Güz, s.s.236-237.

¹⁴² **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)**,Yayın Yönetmeni.Sina Akşin, 4.Baskı, Cem Yay., İstanbul, 1997, s.135.

¹⁴³ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.195-196.

başlaması, CHP’de bir panik havası yarattı. CHP yöneticileri, ciddi ciddi iktidarı kaybetmekten korkar oldular.¹⁴⁴

Nitekim CHP İzmir Bölge Müfettişi Kamran Örs şöyle konuşmaktaydı: *“Bugün sadece bizi eleştiren ve denetim için kurulduklarını söyleyen partiler, yarın bu yöne doğru geniş adımlarla (iktidara doğru) yürüyeceklerdir. Biz de iktidar bırakmamak için önlemlerimizi almak ve güçlerimizi ölçmek zorundayız. Muhaliplerimizin zaman zaman bizim saflarımızda olmaları kendi saflarına çekmek istediklerini duyuyoruz. Bizden ayrılanlara gözyaşı dökecek değiliz. Çünkü bizden farklı bir anlayışa düşmüş olabilirler. Fakat ben elini sıktığım ve düne kadar partili bildiğim arkadaşın hangi tarafta yer aldığını ya da alacağını bilmek isterim.”*¹⁴⁵

CHP yeni koşullar içinde yerini belirlemek çizgisini saptamak zorundadır. Daha doğrusu CHP içinde ilk ciddi muhalefetin ortaya çıktığı günden itibaren muhalefetin istekleri doğrultusunda yaptığı değişiklikleri kurumsallaştırmak parti program ve tüzüğüne kaydetmek zorundadır. Bu neden parti tüzük ve programında değişiklik yapmak için nisan ayında olağanüstü toplanması kararlaştırılır. Olağanüstü kurultayın gündemindeki konular, gerçekte muhalefetin taleplerinin bir listesinden ibarettir. Parti içinde değişmez genel başkanlığın kaldırılması, tek dereceli seçim sisteminin getirilmesi, polis –basın ve toplantı yasalarının değiştirilmesi...¹⁴⁶

1.2.1. Kurultayın Toplanması ve Açılışı

CHP’liler, partilerinin 10 Mayıs 1946’da yapılacak olan İkinci Olağanüstü Kurultayına 25 Nisan 1946’da Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü tarafından davet edilmişlerdir. Partinin Genel Sekterliği de bir yazıyla ilgili yerlerden, delegelerin ad ve soyadlarının acele olarak bildirilmesini, delegelerin zamanında Ankara’da bulunmalarının sağlanmasını, yer temini için otellerde kalacak olanların isimlerinin iletilmesini istemiş ve delegelerin yol masraflarının da beyanlarına göre ödeneceğini belirtmiştir.¹⁴⁷

Alalecele toplantıya çağrılan CHP II. Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946 günü açıldığında, 336 delege ve 450 milletvekili salondaki yerlerini almıştır. Başbakan Saraçoğlu kısa bir konuşmadan sonra sözü İnönü’ye bırakır. İnönü bir yıldan beri

¹⁴⁴ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s.100.

¹⁴⁵ Ulus, 22 Şubat 1946.

¹⁴⁶ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s.100-101.

¹⁴⁷ Uzun, **a.g.m.**, s.236-237.

Büyük Millet Meclisi'nin otoritesi üzerinde saygılı olmayan tartışmalar görüldüğünü, yeni Seçim Kanunu'nun kararlar altına alınmasından hemen sonra seçime gidileceğini bildirir ve seçimlere katılmayacağı söylenen DP'lilere çatar. Değişmez genel başkanlığın değiştirilmesi konusunda İnönü şöyle konuşur: *“Arkadaşlarımın bana sevgilerini bilirim. Ancak bir büyük partinin çalışmasında birinci derecede etkili olan adamın yine parti tarafından değiştirilmek olanağının esas kural olarak kabul edilmesinde gelecek için iyi bir güvence görürüm.”*

Seçimi kaybettikleri takdirde kazanan parti başkanının devlet başı olmasını doğal karşılayacaklarını söyleyen İnönü, hayatının beklide en talihsiz sözlerin söylüyor, şöyle diyordu: *“Herhâlde ben, ölünceye kadar, çalışmalarımıza bu kadar vefalı bir yardım ve kusurlarıma bu derece tahammül ve hoşgörü bağışlamış olan CHP'nin bir üyesi olarak kalacağım ve kabul ettiği sürece başkan olarak onun siyasetine hizmet edeceğim.”*

İnönü CHP'nin sınıf esasına dayalı cemiyet kurmasını yasaklayan hükmün parti programında kalacağını, ancak kanun yoluyla bu girişimlere engel olunmayacağını söyledikten sonra parti içi sorunlara geçer ve şöyle konuşur: *“CHP asıl güçlüğü açıktan açığa karşısına geçen gazeteciler ve siyasetçiler önünde uğramamıştır. Bizim Meclis'te ve parti için de en çok sıkıntı çektiğimiz hal, Meclis grubu veya parti içinde üye olup da partiyi kötülemeye çalışılmasıdır. Kendi içimizde taktik yaparak, bu siyasetçilere karşı temiz yürekli parti arkadaşlarımızın ikileme düştükleri görülüyordu.”*

İnönü bu sözleriyle 1946 CHP'sinin en önemli özelliğine dikkati çekmektedir. İnönü'nün konuşmasından sonra 25 kişilik tüzük komisyonu kuruldu. Öngörülen tüzük değişikliklerinin ilkiyle “değişmez genel başkan” ifadesi “genel başkan” olarak değiştiriliyor, genel başkanın dört yıl süre içerisinde parti milletvekilleri arasından seçilmesi ilkesi getiriliyordu. Ayrıca gerek kalmadığı gerekçesiyle 1939 Kurultayında kurulmuş olan müstakil grup kaldırılıyordu. Değişikliklerin en önemlisi tek dereceli seçim hükmünün getirilmesidir.” Pratik gerekliliklerin” önemini kaybettiği gerekçesiyle, parti programında yer alan “yurdumuzun genel koşullarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve güvendiği kimselere oy vermesini temin eden iki dereceli seçimi, pratik gerekliliklerle uygun buluruz” fıkrası, “milletvekili seçimlerinde, tek dereceli seçim taraflısıyız” şeklinde değiştiriliyordu.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s.102-103.

CHP bir yandan muhalefetin talepleri yönünde ilerlerken bir yandan da bir korku ifadesi olarak önlemler almaya başlamıştı.26 Mayıs'taki grup toplantısında eylül ayında yapılması gereken belediye seçimlerinin mayıs ayında yapılması ve bir günde bitirilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla Belediyeler Kanunu değiştirilince muhalefet saldırıya geçti. CHP genel seçimlere CHP'li belediyelerle gitmemek amacıyla yerel seçimlerin öne alındığını savunmaktadır ama muhalefet buna inanmamakta, Adnan Menderes'in ağzından ateş püskürtmektedir. Adnan Menderes, Refik Koraltan gibi muhalefet sözcüleri, muhalefetin ve basının hala baskı altında olduğunu söylemekte, polis ve basın kanunlarının değiştirilmesini istemektedirler.

Recep Peker ise sadece bu kanunların değil, İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun hala yürürlükte olduğunu hatırlatarak gözdağı vermektedir. İki parti arasında, sadece Amerikan Savaş gemisi Missouri' nin İstanbul'a gelişi sırasında bir bahar havası yaşanır. İki partinin sözcüleri de Amerika'ya Başkan Roosevelt' e övgü yarışına girerler. Amerika, 4.5 milyon dolarlık bölümünü ödemesi halinde Türkiye'den alacağından vazgeçme kararı almıştır. Başbakan Saraçoğlu bu kararı şu sözlerle karşılar: *"Hepimiz inanıyoruz ki, biz bu parayı vermekle borcumuzun yalnız maddi kısmını ödüyoruz. Bir de manevi borç vardır ki, onu da özgürlük, adalet, bağımsızlık ve insanlık davalarında Amerika'nın bulunduğu saflarda yer alarak ödemeye çalışacağız."*¹⁴⁹ Kuvayı Milliye ruhunun antikapitalist düzene karşı mücadele ettiği anlatılırdı. Ve CHP'de hep kuvayı milliye ruhunu taşıdığını iddia etmiştir. Burada bir çelişki durumu söz konusudur. Amerika kapitalizmin merkezi olarak bilinir. Burada CHP'nin ilkesel olarak bir tezata düştüğü söylenebilir. Ya da evveliyatında daima emperyalizme karşı bir tavır takınan CHP, bu yıllarda aferist bir tutum çiziyor.

Basındaki haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, kurultayın gündemi, hangi konuların konuşulacağı, hatta ne yönde kararlar alınacağı daha kurultay toplanmadan önce basında yer almaya başlamıştır. Bu konuda Tanin gazetesinde yer alan haberler şu şekildedir: *"...söylendiğine göre matbuat kanununda yapılacak olan tadilatla, gazete kapatabilmek salahiyyeti doğrudan doğruya mahkemelere tanınacak, hakaret ve yalan neşriyattan dolayı kanuna yeni hükümler konulacaktır...; "Cumhuriyet Halk Partisi büyük kurultayı fevkalade toplantısını müteakip, ilk ele alınacak kanunlardan biri de cemiyetler kanunu olacaktır. Bu kanunda yapılacak en mühim değişiklik sınıf esasına göre cemiyetler kurulmasına dair olan madde ile mahallin en büyük mülkiye amirinden*

¹⁴⁹ Hikmet Bila, a.g.e., s.101.

*ruhsat alarak cemiyet kurulacağına dair madde üzerinde olacaktır... Sınıf esasına dair cemiyet kurulabilecek...”; “İçtimaiyatı Umumiye kanununda yapılacak tadilatla mahalli makamlardan müsaade alınmadan açık yerlerde toplantılar yapmak mümkün olabilecektir”.*¹⁵⁰

1946 yılı Mart ayı başlarında İnönü’nün CHP’den ayrılacağı ve Genel Başkanlıktan çekileceğine yönelik basında haberler çıkması üzerine, 6 Martta Başbakan Şükrü Saraçoğlu bir açıklama yapmak zorunda kalmış ve bu haberlerin doğru olmadığını, CHP tüzüğünün değiştirileceğini ve “Değişmez Genel Başkan” sıfatından “Değişmezliğin” kaldırılacağını söylemiştir.¹⁵¹

1.2.2. Kurultayda Yaşananlar

Kurultay saat 10.00’da, Büyük Millet Meclisi salonunda toplanmıştır.¹⁵² Kurultaya dinleyici olarak, büyük ve orta elçilerle, bu elçilikler erkânı, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay Başkanlarıyla, Yargıtay Başsavcısı, Genel Kurmay Birinci ve İkinci Başkanları ile yerli ve yabancı basın ve ajansların temsilcileri de katılmıştır.¹⁵³

Kurultayı Başbakan Şükrü Saraçoğlu açmış ve ardından İnönü bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, kurultayın gündemini belirlemiştir. Ankara Radyosu tarafından da yayınlanmış olan konuşma, basın tarafından ilgiyle izlenmiştir. Bu arada CHP’nin 1946 Olağanüstü Kurultayının toplanmasından önce Demokrat Parti’nin seçimlere katılmama kararını açıklaması ve bu durumu bir beyannameyle duyurmuş olması da İnönü’nün konuşmasının önemini bir kat daha arttırmıştır.¹⁵⁴

İnönü’nün konuşmasında delege ve milletvekillerine hitaben, “...*Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar vermeniz için sizi davet ettim: tek dereceli seçim meselesi. Esasen, seçimi, tabii olarak 1947düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi.*”¹⁵⁵ diyerek kurultayın bir zorunluluk sonucu toplandığını ima etmesi, kurultayın iç ve dış etkenlerin neticesinde zorunlu olarak toplandığını göstermektedir.

Ayrıca konuşması sırasında “...*şunu da açık olarak söyleyeyim ki, vatandaş oylarını kazandığımız yerde, haksız ve kanunsuz hareket ettiğimiz ve kaybettiğimiz*

¹⁵⁰ Tanin, 10 Mayıs 1946.

¹⁵¹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara, 2004, s.79.

¹⁵² Akşam, Tanin, 10 Mayıs 1946.

¹⁵³ Tanin, Cumhuriyet, 11 Mayıs 1946.

¹⁵⁴ Akşam, 10 Mayıs 1946.

¹⁵⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü Büyük Kurultayda Söylevi, s.2.

yerde, lâıyk olduğumuza uğradığımız propagandasından da ürkmeyeceğiz. Serbest ve samimî bir seçim, hedefimizdir. Kazanırsak vazifemizi yapmakta devam edeceğiz. Seçimi kaybedersek, karşıya geçerek, fikirlerimizi ve siyasetimizi savunmağa çalışacağız ve bu yolda da, iktidara karşı dost kalarak, onun muvaffakiyetlerini ve hizmetlerini takdir ve teşvik etmekten zevk alacağız...”, “... Seçimi kaybedersek, kazanan partinin başkanının, devlet başı olmasını tabiî göreceğiz ve onu, samimî bir hürmetle karşılayacağız”¹⁵⁶ diyerek çok partili yaşamı desteklediklerini ve onun sağlam bir temel üzerine oturabilmesi için gereken özveriye göstereceklerini beyan etmek istemiştir.

Ulus gazetesinde kurultayın öneminin belirtildiğı bir yazıda da “... Bugünkü Kurultay da bütün dünyanın yeniden kuruluş günlerine rastladığı gibi, yurt içinde de gerçek demokrasinin gelişmesi müjdelerini beraberinde getirmektedir...” denilmiştir.¹⁵⁷

Diyarbakır delegesi Muhittin Çağın, kurultayın taşıdığı anlamın bütün dünyaca bilinmesi gerektiğini söyleyerek CHP’nin tarihi bir toplantı halinde bulunduğuna işaret etmiş ve “Bütün devlet teşkilatında milli iradenin mutlak hakimiyeti, halk ve yurt menfaatlerinin her mülahazanın üstünde kurulması başlıca şiarımızdır. Hürriyeti hudutsuz severiz. Fakat zararlı hürriyeti dikkat ve hassasiyetimizden asla ayıramayız” demiştir.¹⁵⁸

İnönü’nün kurultayda yaptığı konuşmadan sonra, ilk olarak Parti Genel Sekreterinin parti programının dördüncü maddesinin C fıkrasının değiştirilmesine ve 22. maddenin ¹⁵⁹kaldırılmasına yönelik önergesi okunmuştur. Başkan Abdülhalik Renda, bu önergeyi incelemek üzere 25 kişilik bir program ve tüzük komisyonunun kurulması hakkındaki diğer bir önergeyi okumuş ve böylece tâdil önergesi incelenmek üzere komisyona gönderilmiştir.¹⁶⁰

Bunun dışında Genel Sekreterlik, parti tüzüğünün Genel Başkan seçimini belirleyen 4. maddesinin değiştirilmesini ve bu maddedeki “Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü’dür” sözü yerine “Parti Genel Başkanı Büyük Kurultay tarafından

¹⁵⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü Büyük Kurultayda Söylevi, s.4-5.

¹⁵⁷ Ulus, 11 Mayıs 1946.

¹⁵⁸ Tanin, Ulus, Son Posta, 12 Mayıs 1946.

¹⁵⁹ Madde 22: “Türkiye’de cins ve sınıf ve rejyonel fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz. Devlet, Hususî İdare ve Belediyelerle Devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar bulundukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar”. C.H.P. Nizamnamesi Partinin VI. Büyük Kurultayının 12. VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943, s.11.

¹⁶⁰ Tanin, Akşam 10 Mayıs 1946.

*dört yıl süre için Partili milletvekilleri arasından seçilir” cümlesinin konulmasını, 16. maddenin g fıkrasıyla 118, 119, 120, 121, 122 ve 123. maddelerinin ve Müstakil Grup hakkındaki bütün hükümlerin kaldırılmasını istemiştir.*¹⁶¹

İnönü konuşmasında ağırlıklı olarak seçim konusuna değinmiş daha sonra, devlet başkanlığıyla parti başkanlığının birbirinden ayrılması, değişmez genel başkanlık, parti başkanının dört senede bir yeniden seçilmesi, cemiyetler kanunundaki bazı yasaklar ile Müstakil Grup’un kaldırılması ve CHP Genel İdare Kurulunun seçilmesi gibi diğer konular üzerinde durmuştur.¹⁶²

İnönü konuşması sırasında dış politikayla ilgili olarak açıklamalar yaparken, konuyu DP’nin seçimleri protesto edeceğine getirmiş ve bu tavrından dolayı DP’yi eleştirmiştir. İnönü’nün bu konudaki konuşması şu şekildedir: “...Şüphe etmek istemem ki, şimdiye kadar kurulmuş olan partiler, seçime, parti olarak gireceklerdir. Şimdilik hiçbir partiye mensup olmayan siyaset adamlarımızın da seçime katılarak memlekete hizmet imkânını arayacaklarını umarım. Milletın iradesinin açık bir surette belli olması için, bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde, partilerin veya bağımsız olanların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem. Son zamanlarda, bazı memleketlerde, seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı, memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaremizi, yabancı devletlere karşı kötülemek teşebbüsünü, Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim” ...¹⁶³

Kurultayda daha sonra parti nizamnamesinin iki dereceli seçim sistemini öngören maddesi değiştirilerek tek dereceli seçim sistemi benimsenmiştir. Gerekçede bu durum şöyle ifade edilmiştir: “Büyük Kurultayın sayın üyelerince bilindiği gibi Partimiz kurulduğu tarihten itibaren tek dereceli seçimi prensip olarak kabul etmiş ve ancak memleketin şartları bu prensibin gerçekleştirilmesine imkân vermemesi yüzünden iki dereceli seçimi zarurî görmüştür. Bugün artık iki dereceli seçimi gerektiren “amelî icaplar” önemini kaybetmiş olduğundan tek dereceli seçim hakkındaki emelimizin gerçekleştirilmesi doğru olacaktır.” Komisyon raporunda da şöyle belirtilmiştir: “...Parti Başkanlık Divanı, Kurultayımıza esas hukuk tarihimizde çok şerefli bir mebde teşkil edecek olan büyük bir hukuk devrimi vücuda getirmek imkânını temin etmiş

¹⁶¹ C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program-Tüzük Komisyonu Raporu, s.8.

¹⁶² Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü Büyük Kurultayda Söylevi, 10 Mayıs 1946 (BCA 490 01 218 860 1).

¹⁶³ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü Büyük Kurultayda Söylevi, s.2-3.

bulunmaktadır. Şimdiye kadar ikinci seçiciyi seçmek gibi mahdud bir ödevle karşı karşıya bulunan her Türk ferdi bugün, anayasanın Türkiye Büyük Millet Meclisine verdiği bütün ödevleri ve yetkileri kullanacak Milletvekilini seçmek suretiyle daha büyük bir sorumluluk yüklenmekte ve Millî hâkimiyetin tecellisi yolunda ağır fakat yüce değerde yeni bir ödev almaktadır”¹⁶⁴.

Daha sonra İnönü'nün kurultayın açılışı sırasında yaptığı konuşmada dile getirdiği ve muhalefetin de sürekli olarak gündemde tutarak CHP aleyhine kullandığı parti genel başkanlığı işinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili görüşmelere geçilmiştir. İnönü'nün bu konuyla ilgili olarak konuşması şu şekildedir: “...Büyük Kurultay, tek dereceli tek dereceli seçim için karar verdikten sonra, benim “Değişmez Genel Başkan” vasfım üzerinde de bir karar almağa dâvet olunacaktır. Teklif, benimdir ve şudur: her büyük seçimden önce, Büyük Kurultay, partimizi seçime götürecek olan başkanı tâyin edecektir. Arkadaşlarımın, bana muhabbetlerini bilirim. Ancak, bir büyük partinin çalışmasında, birinci derecede tesirli olan adamın, yine parti tarafından değiştirilmek imkânının, esas kaide olarak kabul edilmesinde, gelecek için iyi bir teminat görürüm. Halk idaresinde, herkesin, serbest oyların tesirinde bulunmasını, bir örnek olarak geleceğe devretmekten zevk alacağım. Bu münasebetle, benim şahıs olarak ve Cumhurbaşkanı olarak, Parti başkanlığından çekilmem üzerinde yürütülen fikirleri de tahlil etmek istiyorum. Bu fikirlerin ehemmiyetli ve itibara lâyık olanı, iyi niyet sahibi ve demokrasiye hakkiyle inanmış olanlardan gelendir...”¹⁶⁵

Muhittin Baha Pars bu konuda şunları söylemiştir: “Değişmez vasfının kaldırılmasını istiyor. Onu kaldıracacağız, Parti tüzüğünden sileceğiz. Fakat kalblere hakkedilmiş olan büyük hakikatler, büyük minnetler, büyük şükranlar, hele o kalb Türk milletinin kalbi olursa ebediyen yaşar. İnönü, Değişmez Başkanlıktan ayrılıyor fakat bırakılmaz başkan mevkiine yükseliyor. Hayatta oldukça hiç kimse onun bu yerden ayrılmasını bir an için olsun hatırına getiremez. Ey dünün değişmez Başkanı, ey bugünün Bırakılmaz Başkanı, senin önünde hürmet ve minnetle eğiliyorum.”¹⁶⁶

Elazığ delegesi Fahri Karakaya bu konudaki düşüncesi şöyle dile getirmiştir: “Bu, feragatin büyük bir numunesidir. Fakat Türk milleti kendisinden ayrılmaz. O, başında kaldıkça, Cumhuriyet Halk Partisi çok ileri gidecektir. İnönü, Cumhuriyet Halk

¹⁶⁴ C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Programda değişiklik önergesi.

¹⁶⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü Büyük Kurultayda Söylevi, s.4.

¹⁶⁶ Ulus, 12 Mayıs 1946.

*Partisinin varlığı ve onu yaratan Ebedi Şef'in yanında yer almış bir bütünlük şiarıdır".*¹⁶⁷

1.2.3. Kurultayda Alınan Kararlar

İnönü'nün konuşmasından sonra 25 kişilik tüzük komisyonu kuruldu. Öngörülen tüzük değişikliklerinin ilkiyle "değişmez genel başkan" ifadesi "genel başkan "olarak değiştiriliyor, genel başkanın dört yıl süre için parti milletvekilleri arasından seçilmesi ilkesi getiriliyordu. Ayrıca gerek kalmadığı gerekçesiyle 1939 yılında kurulmuş olan müstakil grup kaldırılıyordu. Değişikliklerin en önemlisi tek dereceli seçim hükmünün getirilmesidir. Pratik gerekliliklerin önemini kaybettiği gerekçesiyle, parti programında yer alan "yurdumuzun genel koşullarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve güvendiği kimselere oy vermesini temin eden iki dereceli seçimi, pratik gerekliliklere uygun buluruz" fıkrası "milletvekili seçimlerinde, tek dereceli seçim taraflısıyız." şeklinde değiştiriliyordu.¹⁶⁸

Tüzük komisyonu değişiklik tasarılarını aynı gün kabul etti. Ertesi günkü kurultay oturumunda, komisyon raporu onaylandı.708 oyla genel başkan seçilen İnönü, Şükrü Saraçoğlu'nu yeniden genel başkanvekilliğine tayin etti. Kırklareli Milletvekili Nafi Atuf Kansu'da tekrar genel sekreter olarak atandı. Genel yönetim kurulu üyeleri ise şunlardır: Nafi Atuf Kansu, Faik Ahmet Barutçu, Ali Rıza Eren, Rahmi Köken, Emin Erişirgil, Sedat Cumralı, Bekir Kaleli, Fatma Memik, Kemal Turan, Atıf Akgüç, Tahsin Banguoğlu, Feyzullah Uslu, Ali Taşkapılı, Münir Hüsrev Göle, Halit Onaran.¹⁶⁹

Kurultayı genel olarak değerlendirdiğimizde delegelerin konuşmalarından hareketle ilk dikkat çeken nokta aralarında görüş farklılığının olmadığıdır. Konuşmalarda, genellikle kurultayda İsmet İnönü'ye yönelik pozitif bir tutum sergilenmiştir. DP aldığı seçime katılmama kararı nedeniyle ağır şekilde eleştirilmiştir. 1946 kurultayı özelde CHP'yi ilgilendirmekle birlikte, alınan kararlar genelde ülke siyaseti üzerinde belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Partinin bu kurultayında ağırlıklı olarak Türkiye'de demokrasinin geliştirilmesi açısından önemli kararlar alınmıştır. CHP 1946 kurultayında aldığı kararlarla ülke siyasetine yeni bir düzen getirmeye çalışmıştır. CHP'nin bu kurultayında sadece seçim sisteminin değiştirilmesine yönelik bir karar alınması bile Türkiye'de demokrasinin gelişmesi açısından tek başına oldukça önemli

¹⁶⁷ *Ulus*, 12 Mayıs 1946.

¹⁶⁸ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s.102-103.

¹⁶⁹ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s.103.

bir adım olarak kabul edilebilir. Çok partili süreç aktif olarak işletilmeye başlanmıştır denebilir.

1.3. 1946 SEÇİMLERİ

21 Temmuz 1946 seçimleri tek dereceli sistemle yapılan ilk genel seçim oldu. “Açık oy gizli sayım” ilkesinin uygulandığı bu seçimler sonunda CHP 396, DP 62, bağımsızlar ise 7 milletvekilliği elde ettiler. İstanbul’da CHP’nin 5 milletvekilliğine karşılık DP 15 milletvekilliği kazanmıştı. Böylece muhalefetin Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Samet Ağaoğlu, Üzeyir Avunduk gibi ağır topları parlamentoya girmiş oldular.

Kazım Karabekir, Fahrettin Altay, Recep Peker, Hüseyin Cahit Yalçın, Tahsin Banguoğlu, Behçet Kemal Çağlar, Cevat Dursunoğlu, Şükrü Saraçoğlu, Hasan Ali Yücel, Ali Fuat Cebesoy, Cavit Oral, Kemal Satır, Hilmi Uran ve Kasım Gülek, CHP listesinden milletvekili olanlar arasındadır. CHP iktidarı kurtarmıştır. Seçimlerden hemen sonra, muhalefet büyük bir “yolsuzluk ve usulsüzlük” kampanyası başlattı. Seçimlerde hile yapıldığı öne sürülmektedir. Seçim sandıklarının kaçırılması, yol kesilmesi, makineli tüfekli jandarmalar, telefon tellerinin kesilmesi başlıca iddialar arasındadır. İtirazların artması üzerine, savaş koşulları nedeniyle kurulmuş olan İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı şu bildiriye yayınladı: “*Bazı gazetelerin özellikle seçim sonuçları hakkında vatandaşları kuşkuya düşürücü ve bu yüzden ülkenin huzurunu sarsıcı ağır yayına devam ettiği görülmektedir. Sıkıyönetim bölgesinde bu gibi kışkırtmaların devamına izin verilemeyeceği ve bu gibi yazılara karşı harekete geçeceği bildirilir. Sıkıyönetim Komutanı/Asım Tınaztepe*”¹⁷⁰

Bu seçimlerde aklı başında CHP’lilerin bilgisi dışında olması ihtimali yüksek olan birçok, baskı, zulüm, tehdit ve oyların değiştirilmesi gibi antidemokratik uygulamaların yapıldığı iddiaları dönemin basınında ve arşivlerinde yer almıştır.¹⁷¹

Kasım Gülek, tek dereceli seçim kanunu hakkındaki Meclis görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada, belediye seçimlerinin başarılı olduğunu ve halkın olgun davrandığını ifade etmiş, bekçi ve mahalle muhtarlarının evlere gidip halka seçime katılmalarını önermelerinin ise şikâyet konusu edilmeyip aksine, hükümetin halkı seçime davet etmesinin tebrik edilmesi gereken bir davranış olduğunu belirtmiştir.

¹⁷⁰ Hikmet Bila, *a.g.e.*, s.103-104.

¹⁷¹ Ömer Akdağ, *Çok Partili Dönemin Başlarında CHP’nin Laiklik Politikası*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2012, s.84.

Gülek, 1984 yılında yapmış olduğu açıklamalarda, Ankara ve İstanbul'da, CHP'nin seçimleri kaybettiğini, ancak hile yapma yoluna gidilip, sandıkların kaybedilmesiyle seçim sonuçlarını değiştirdiklerini ifade etmiştir.¹⁷²

1946 seçimleri sonunda CHP iktidarda kalmıştır ve bunu bir zafer olarak değerlendirmiştir. Ama her şey açıktır. Zafer nutukları 1947 başlarında parti içinde bir kaynaşmanın, bir eleştiri, kuşku ve güvensizlik fırtınasının patlamasına engel olamayacaktır.¹⁷³

1.4. CUMHURİYET HALK PARTİSİ 1947 OLAĞAN KURULTAYI (17 Kasım 1947)

Siyasi partilerin kurultayları genellikle o siyasi partinin sorunlarının görüşüldüğü, bunların çözümüne yönelik kararların alındığı partilerin ülke yönetimin de ya da muhalefette iken izleyeceği yol haritalarının belirlendiği ve partilerin yeniden yapılanmasını da sağlayan geniş kapsamlı toplantılardır. Konu Türkiye açısından ele alındığında cumhuriyet tarihinin il siyasi partisi olan ve 27 yıl gibi uzun bir süre iktidarda kalan Cumhuriyet Halk Partisi kurultaylarının, ülkedeki siyasi kültür ve düşünce hayatı üzerinde de etkili ve çoğu zaman belirleyici olduğu ileri sürülebilir.¹⁷⁴

İnönü'nün açıkça eleştirildiği, parti yönetiminin diktatörlükle suçlandığı, komünizmle mücadele, türbelerin açılması, okullarda din dersleri konulması konularında önergelerin verildiği, 7.Kurultay "*demokratikleşme kurultayı*" olarak anılır.17 Kasım 1947 tarihinde çalışmalarına başlayan ve on dokuz gün süren bu uzun kurultay, CHP tarihinde kesin bir dönüm noktasıdır.¹⁷⁵

1946-1950 yılları arasındaki dönemde CHP'nin temel amacı ekonomiyi liberalleştirmek, parti ve ülkeyi demokratikleştirmektir. 1947 Kurultayında Yürütme Kurulu üzerindeki haklardan bazıları alınarak güç aktarımına gidildi ve devlet partiden ayrı bir yapı gösterir hale geldi. Yerel parti örgütlerine de bazı ayrıcalıklar tanındı. Batını liberal ekonomi anlayışından ve muhalifi DP'nin liberalizminden etkilenen parti devletçilik anlayışına değişiklikler getirdi.

"*Milli Şef*" dönemi olarak da adlandırılan İnönü döneminin iç politika açısından en kayda değer gelişmelerinden birisi çok partili siyasal yaşama geçilmesi olmuş ve DP

¹⁷² Meral Balcı, **Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek**, Yeditepe Yay., İstanbul,2015, s.68-69.

¹⁷³ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s.106.

¹⁷⁴ Hakan Uzun, **a.g.m.**, s.234-264.

¹⁷⁵ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s.112.

14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidarı CHP'den devralmıştır. Türkiye'de kimilerinin “Kansız” ya da “Beyaz İhtilal” olarak nitelendirdiği bu iktidar değişiminin ilk somut adımları 1945'te atılmaya başlanmış ve 1946'da tek parti yönetiminden çok partili yönetime geçilmiştir. Birtakım iç ve dış dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan bu durum Türk siyasi tarihinde yeni bir dönüm noktası olmuştur.¹⁷⁶

CHP Yedinci Kurultayı'nda üç grubun çarpışacağı anlaşılmaktadır. Bu üç gruptan ilkini; Peker taraftarları oluşturmaktadır. Pekerciler diye anılan grubun üyelerinin, kaybettikleri itibarlarını kurtarmak için kurultayda, İnönü'ye karşı harekete geçeceği sanılmaktadır. Peker'in izlemiş olduğu siyasetin, İnönü ile tam bir anlaşma halinde olacağı yönünde açıklamalarda bulunmaları beklenmektedir. Böylelikle Cumhurbaşkanı'nın itibarından yararlanarak iktidara gelmek düşüncesini gerçekleştirmeye çalışmaları tahmin edilmektedir. Ayrıca Peker taraftarlarının yeni seçimlere kadar güçlü kalmak, Anayasaya aykırı kanunları değişikliğe tabi tutmak düşüncesine de sahip bulundukları bilinmektedir. İkinci grup, CHP'nin sol kanadını oluşturmaktadır. Sayıları otuz beşi gecen bu grubun üyeleri, Recep Peker'in şiddet içeren tarzına karşı bulunmaktadırlar. Üçüncü grubu ise; mutedil –ılımlı – ve yenilik taraftarı olanlar meydana getirmektedir. Bu grup tarafından, başkanlığa Hüseyin Cahit Yalçın'ın getirilmesi gerektiği düşünülmektedir.¹⁷⁷

Bu arada Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda da CHP Genel Başkanı olan İnönü partisini 10 Mayıs 1946'da olağanüstü bir kurultay yapmak üzere toplantıya çağırarak ve bu kurultayda, tek dereceli seçim, erken seçim, cemiyetler kanunundaki bazı yasaklar ile Müstakil grubun Kaldırılması ve devlet başkanlığıyla parti başkanlığının birbirinden ayrılması gibi ülke siyasetini de etkileyen önemli birtakım kararlar alınmıştır.¹⁷⁸

CHP'ye en ciddi alternatifi oluşturan DP'nin ortaya çıkışı, 1945 yılı bütçesi ile Çiftçi Topraklandırma Kanunu üzerine yapılan görüşmeler sırasında gerçekleşmiştir. Ancak DP'nin kurulmasına doğru giden yolda yaşanan en önemli gelişme, Celal Bayar, refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grup Başkanlığına, ülkede ve partide siyasal olarak liberalleşmenin sağlanmasının gerektiğinin belirtildiği “Dörtlü Takrir” olarak anılan bir önergenin verilmiş olmasıdır. Önergede savaşın artık bittiği ve milletin demokrasiyi yaşayabilecek

¹⁷⁶ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev.: Sedat Cem Karadeli), 3.Baskı, İstanbul Bilgi Üni Yay., İstanbul, 2008, s.127.

¹⁷⁷ Nazife Söylemez, *Cumhuriyet Halk Partisinin 7. 8. Ve 9. Genel Kurultayları*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2008, s.4.

¹⁷⁸ C.H.P Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program Komisyon Tüzük Raporu, 10.5.1946.

bir konuma geldiği, yasamanın yürütmeyi fiilen kontrol etmesi gerektiği, bireylere anayasanın tanıdığı temel hak ve hürriyetlerin tanınması, çok partili siyasal yaşama geçilmesi için izin verilmesi isteği belirtilmiştir. Ancak önerge CHP Meclis Grubunda reddedilmiş ve bir süre sonra dörtlü takrirı veren milletvekilleri CHP'den tamamen koparak hep birlikte DP'yi kurmuşlardır.¹⁷⁹

Ülkede çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra 25 Mayıs 1946'da hükümetin erkene aldığı ve bu nedenle DP'nin katılmadığı, MKP' nin de sonradan çekildiği belediye seçimleri yapılmış, henüz bu seçimin tartışmaları bitmemişken, muhalefetin özellikle de DP'nin ülke genelinde yeterince örgütlenmesine fırsat vermemek için baskın bir seçim yapmak istediği anlaşılan CHP genel seçimleri de öne almıştır.¹⁸⁰

Seçimleri 403 vekille CHP kazanırken İnönü hükümet kurma görevini Recep Peker'e vermiştir. Bu dönem iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler, hakaret, karşılıklı zıtlasma ve restleşmelerle geçmiş, olaylar DP Meclis Grubunun meclisi terk etmesine, çok kısa sürede olsa meclis çalışmalarına katılmamasına kadar varmıştır. Bu arada DP 7 Ocak 1947'de Ankara'da I.Büyük kurultayını toplamış ve "Hürriyet Misakı" adı verilen bir bildiriye kabul etmiştir. Bildiride anayasaya aykırı olan bütün antidemokratik hüküm ve yasaların kaldırılması, seçim kanunun tam güvence sağlayan bir duruma getirilmesi, cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığının bir kişide toplanmaması gibi istekler dile getirilerek bunların yapılmaması halinde DP meclis Grubunun yasama organından ayrılacağı, bir başka deyişle "Sine-i Millete" dönüleceği söylenmiştir.¹⁸¹

Yaşanan bu olayların partiler arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirdiği bir anda İnönü aracı olmuş ve 12 Temmuz beyannamesini yayınlamıştır. 12 Temmuz Beyannamesi ülkede çok partili siyasal yaşamın kurulması konusunda önemli bir nokta bu konudaki kararlılığın bir kez daha ancak daha açık ve net bir şekilde ortaya konulduğunu gösteren bir belge olmuştur. İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilere yeni bir ayar verilen bu belgeyle muhalefet varlığını ispatlamış, yasallaşmıştır. 12 Temmuz beyannamesinin yayınlanmasının ardından Peker ile İnönü arasında parti içi bir mücadele başlamış ve Peker başbakanlıktan çekilmek durumunda kalmıştır. DP içinde görüş ayrılıkları başlamış ve bir grup milletvekili partiden ayrılmıştır.¹⁸²

¹⁷⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, C.2, 4.Basım, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s.74.

¹⁸⁰ Sina Akşin, a.g.e., s.244.

¹⁸¹ Sina Akşin, .g.e., s.245.

¹⁸² Sina Akşin, a.g.e., s.246.

CHP’de Peker’den sonra Hasan Saka hükümeti kurulmuştur ve CHP’nin VII. Kurultayı, bu hükümet zamanında yapılmıştır.

1.4.1. Kurultay Öncesinde Yaşananlar

Kurultay toplanmadan hemen önce Ankara’ya gelmiş olan ve basının kendileriyle görüştüğü bazı delegeler de, il teşkilatlarının yaptığı gibi birtakım tekliflerde bulunmuşlardır. 1947 Kurultayını oldukça önemsedikleri anlaşılan ve bu kurultaydan, partiyi seçimlerde başarılı kılacak kararların alınacağına dair yüksek beklentilere girmiş olan delegelerin bu konudaki kanaatleri şöyle özetlenebilir: Seyhan delegelerinden B.Kerim Umuşçutürk ile aynı ilin bir başka delegesi B. Emin Kurdoğlu, partinin altı ilkesinden birisi olan devletçiliğin yeniden yorumlanması ve sınırlarının daraltılmasını istemişlerdir. Kurdoğlu ayrıca CHP’nin laiklik anlayışı da yeniden gözden geçirmesi gerektiği üzerinde durarak bu ilkeyi bozmadan ilkokullarda din tanıtma niteliğinde dersler okutulmasını öneri olarak sunmuşlardır. Bunların dışında delegeler, mahalli memurların halka karşı gösterdikleri gereksiz zorlukların önlenmesi, il kurullarının dokuz ve on bir kişiden oluşması, büyük kurultayın iki yılda bir toplanması, divan üyelerinin halkla daha ilişki kurmaları, memurların liyakate göre seçilmesi ve devlet kadrolarında tasarruflu davranılması, partinin hükümet üzerindeki etkili olması, köylü ve çiftçiyi kaldırmak ve ülkenin sanayileşmesi için gereken önlemlerin alınması, partinin gençleştirilmesi gibi konuların da kendileri için öncelikli olduklarını dile getirmişlerdir.¹⁸³

Bu kurultayın tarihsel bir önemi olduğuna inananlardan birisi olan İstanbul delegelerinden B. Fahrettin Kerim, kurultayın bütün milletin ilgisini çektiğini ifade ederek, bunun dünya çapında bir olay olduğunu belirtmiş,¹⁸⁴ Sinop delegeleri de bu kurultayı Erzurum ve Sivas kongreleriyle bir tutarak, bu kurultayın onlar kadar önemli olduğu için kendileri tarafından “*Ankara Kurultayı*” olarak isimlendirildiğini dile getirmişlerdir.¹⁸⁵

¹⁸³ Ulus, 17 Kasım 1947.

¹⁸⁴ Kerim bu konudaki düşüncesini şöyle dile getirmiştir: “...Yalnız memleketimiz değil, çeşitli ideolojilerin çarpıştığı bütün dünya, kurultayı takip ediyor...” Ulus, 17 Kasım 1947.

¹⁸⁵ Sinop delegeleri bu konudaki düşüncelerini şöyle belirtmişlerdir: “...Büyük cihan savaşları beşer ruh ve tefekküründe yeni birtakım çıgırlar açar. Memleketimiz bu yeni çıgırların tesirinden âzade kalamaz. Biz, demokrasi rejiminin inkişaf devresinde bu Kurultayı “7 inci Kurultay” olarak adlandırmayı kâfi bulmuyoruz. Aziz vatanın ve şerefli milletimizin istikbali bakımından büyük değer taşıyan Sivas ve Erzurum Kongreleri gibi bunu da tarihi bir (Ankara Kurultayı) addediyoruz...” Ulus, 17 Kasım 1947.

A. Cemalettin Saraçoğlu, Yeni Sabah'taki yazısında CHP'nin bu kurultayda alacağı kararlarla ülkede demokrasinin yerleşmesinin önündeki tüm engelleri kaldırmasını ve bu konuda samimi olmasını istemiştir.¹⁸⁶ Aynı gazetede bir başka gün çıkan yazıda da bu kurultay, CHP'nin kendisi için son bir şans olarak görülmüş ve “*C.H.P.nin ıslahı için tek ümid: Kurultay*” diyen bir başlık atılmıştır.¹⁸⁷ Gazetenin bir başka yazarı Osman Kemal Görener de, ülkede yaşanan kömür sıkıntısından hareketle ekonomide benimsenen devletçilik anlayışını eleştirmiş ve özel teşebbüse dayalı ekonomik sistemlerin yararlarından söz etmiştir.¹⁸⁸

Bir başka gazeteci Cihat Baban, “Kurultaya muvaffakiyet diliyoruz” başlıklı yazısında, bu kurultayın ülke için öneminden söz ederek, partililerden ülkede demokrasinin kurulmasını sağlayacak kararlar almalarını istemiştir.¹⁸⁹

CHP'nin yedinci kongresi toplanmadan önceki aylarda Ekekon gazetesinde CHP'nin büyük kongreye hararetle hazırlandığını duyurduktan sonra şöyle bir ifade kullanmıştır: “*muhaliflerin inşa ettiği gibi CHP'nin sağa kaymasına asla ihtimal yoktur. Bütün bu haberler uydurmadır.*” Gazetenin bu yorumu iki şekilde anlaşılabilir; bunlardan birisi CHP'nin “sol eğilimli” bir parti olduğu hususudur. İkincisi ise ortaya çıkmaya başlayan laiklikle ilgili yeniden değerlendirmenin partiyi sağa kaydıracağı endişesidir. Gazetede CHP'nin “*sağa kayma ihtimalinden*” söz ettiğine göre laiklik konusunda esnekliğin “*sağa eğilim*” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Laiklik konusunda ortaya çıkan bu yumuşama eğilimine partide karşı çıkanlar olsa da tabandan gelen talep ve alternatif partilerin kurulmasıyla CHP fazla dayanamamıştır.¹⁹⁰

Yedinci Kurultaya, 405 milletvekili ile 374 delege olmak üzere toplam 779 partilinin katılması beklenmektedir. Kurultaya katılacak üyeler, vicdanlarının sesini dinleyerek CHP adına uygun olan doğru yolu, kendi düşüncelerine göre açıklamak durumunda bulunmaktadırlar. Çeşitli görüşler, kurultayın ilerleyen günlerinde ortaya konacak, görüşler üzerinde uzun tartışmalar yapılacak ve sonuçta Türkiye'nin siyasi hayatının nasıl bir istikbale doğru yol alacağı anlaşılacaktır. CHP Kurultayı'ndan, partinin Türk halkının gözündeki itibarını yükseltmek, bunu sağlamak için programını ve tüzüğünü yeni ihtiyaçlara göre değiştirmesi ve parti teşkilatına yepyeni bir şekil vermesi hedefler arasındadır. Kurultayda parti teşkilatına yeni bir şekil verilirken, genç

¹⁸⁶ Yeni Sabah, 18 Kasım 1947.

¹⁸⁷ Yeni Sabah, 17 Kasım 1947.

¹⁸⁸ Yeni Sabah, 16 Kasım 1947.

¹⁸⁹ Tasvir, 17 Kasım 1947.

¹⁹⁰ Ömer Akdağ, a.g.e., s.112.

unsurların göz önünde tutulması ve iyi yetişmeleri konusunda çalışmalar yapılmasının gerektiği düşünülmektedir. CHP'nin, gençliğin iyi yetişmesini ve gençlere eşit imkânlar sağlamak için çaba sarf etmesini yerinde bulan görüşler bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre; *“Eşit fırsatlar dediğimiz zaman, hangi aileye mensup olursa olsun ortamın üstünde bütün zekâların behemehal gelişme ve yükselme imkanları bulmalarını, memleket hizmetinde nimet ve külfetlerde tam bir eşitlik sağlanmasını, iltimas, intisap, tavsiye gibi tesirlerin rolü olamayacağına gençliği samimiyetle inandırmak için her şeyin yapılmasını kast ediyoruz.”* denilmektedir.¹⁹¹

Ulus gazetesinde de “Kurultayın Eşiğinde” ya da “Kurultay Arifesinde” başlığı altında çeşitli rejimler, devletçilik ve eğitim üzerine yazılar yazılmıştır.¹⁹²

1.4.2. Kurultayın Toplanması ve Açılışı

Çok partili dönemin başlarında CHP ‘de görülen laiklik anlayışındaki değişiklikle ilgili en önemli tartışmalar 1947 yılındaki kongrede gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili yapılan tartışmalarda din eğitiminin gerekli olduğunu savunanlar olduğu gibi bu fikre karşı çıkanlar da olmuştur. Bu kongrede partinin benimsediği laiklik anlayışının dışına çıkma pahasına da olsa tek partili dönemde uygulanan din ve laiklik prensibi eleştirilmiştir. Bu kongrede CHP'nin laiklik politikasında önemli değişiklik teklifleri gündeme gelmiştir.¹⁹³

CHP Kurultayı saat 10.00’da Ankara Halkevi salonunda toplanmış,44 kurultay delegeleri toplantıdan önce hep birlikte Atatürk’ün kabrini ziyaret etmişlerdir.¹⁹⁴ Kürsüye gelen Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu, yoklama yapılacağını bildirmiş, yoklamanın yapılmasının ardından, Başkanlık Divanı seçimine geçilmiştir. Seçim sonucunda Başkanlığa Şemsettin Günaltay, Başkan Vekilliği’ne Mehmet Orhon, kâtipliklere ise; Necmettin Sahir Sılan, Ekrem Amaç, Tahir Karaoğuz, Orhan Eren, Naim Eşrefoğlu, Mithat Kürkcüoğlu seçilmişlerdir.¹⁹⁵

Başbakan Hasan Saka, Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu, İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ve Genel Sekreter Hilmi Uran da bulunmuştur. Kurultayın açılışına DP de davet edilmiş, DP Genel Sekreteri İçel Milletvekili Dr. Cemal Tunca, DP Ankara Reisi Aziz Avunduk ile İdare Heyetinden

¹⁹¹ Nazife Söylemez, **a.g.t.**, s.6-7.

¹⁹² *Ulus*, 16 Kasım 1947.

¹⁹³ Ömer Akdağ, **a.g.e.**, s.114.

¹⁹⁴ *Akşam*, 18 Kasım 1947.

¹⁹⁵ *Ulus*, 18 Kasım 1947.

Samet Ağaoğlu da kurultaya katılmışlardır. TBMM Başkanı Kâzım Karabekir'in de katıldığı kurultay,46 yurt dışından da izlenmiştir.¹⁹⁶

Kurultay, Genel Başkan Vekili Saraçoğlu'nun başkanlığında açılmıştır. Yoklamadan sonra Saraçoğlu, kurultay başkanlığı için verilen takrirleri okutmuş ve Şemsettin Günaltay ile İzmir delegesi Mehmet Orhun ittifakla kurultay başkanlığına seçilmişlerdir.

Seçimlerin tamamlanmasının ardından CHP Yedinci Kurultayı, İsmet İnönü tarafından söylenen nutuk ile açılmış bulunmaktadır. Nutkun tam metnine ekte yer verilmektedir.

Görüşmeler ilk olarak CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'ın konuşmasıyla başlamıştır. Uran, partinin geçmiş dönemde yaptığı işlere yönelik açıklamalarda bulunduğu konuşmasında, öncelikle partinin aşağıdan yukarıya doğru, seçimle ve gizli oyla teşkilatlanmasını sağlamaya ve partililerin sevgisini ve güvenini kazanmış kişileri iş başına getirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir.¹⁹⁷

Hilmi Uran'ın bu konudaki sözleri şöyledir: “...biz Partimiz için geçen çalışmalarımızdan gönlümüzün istediği gibi randıman alabilmiş ve Partimizi de, bulunulmasını candan dilediğimiz yüksek bir duruma getirebilmiş olmak iddiasında değiliz. Birçok başarılammış taraflarımız vardır; üzerlerinde daha devamlı mesaiyi lüzumlu kılan zayıf işlerimiz çoktur. Bütün bunlar hepimizde giderilecek birer üzüntü kaynaklarıdır. Fakat temin edeyim ki, hususî maksatlarla daima gösterilmek ve inşa edilmek istenildiğinden de Partimiz çok, hem de çok uzaktır: kuvvetlidir; canlıdır, herhangi bir seçim mücadelesini güvenle göğüsleyecek durumdadır... ”¹⁹⁸

İnönü de kurultayı açılış konuşması sırasında Halkevleri konusuna değinmiş ve bu kurumun yeniden düzenlenmesini isteyerek bu konuda şunları söylemiştir: “...Halkevlerinin siyasi partilerin ortak olarak sevebilecekleri ve ortak olarak istifade edebilecekleri bir müessese halinde çalışmaları çok ehemmiyetli ve lüzumludur... (Halkevleri) 1) Kültür müessesesi olarak çalışmak esastır. Bu çalışmada her partinin mensubu, bütün kabiliyetini emniyetle kullanabilmeli, yani idareye makul surette iştirak

¹⁹⁶ Ulus, 18 Kasım 1947.

¹⁹⁷ CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, s.81.

¹⁹⁸ A.g.e., s.82.

imkânı olmalı 2) Siyasî partiler muayyen zamanlarda toplantılar için istifade edebilmeli.”¹⁹⁹

Basından görüldüğü gibi, İnönü konuşmasını yaptığı sırada, siyah bir elbise giymiş ve yakasına da partinin altı oklu rozetini takmıştır. İnönü’nün, “*Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe kurultayın seçeceği bir zatın bütün yetkileriyle parti genel başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır. Bu zatın genel başkan adını taşıması radikaldir. Üzerine aldığı ağır vazifeyi yapması için bütün otoriteyi ona temin eder. Bu şıkkı parti menfaati için daha faydalı görürüm*” dediği sözleri ise konuşmasının en çok alkışlanan yeri olmuştur.²⁰⁰

İnönü’nün, Partinin Genel Başkanlığı’nı bırakacağını söylemesi hem Pekerciler hem de Otuzbeşler olarak isimlendirilen CHP içindeki farklı gruplar tarafından olumlu karşılanmıştır. Recep Peker’in CHP içinde kendisi gibi düşünenlerle birlikte hareket ettiği gruba *Pekerciler*, ismi verilmiştir. CHP içinde *Otuzbeşler* olarak anılan grubun başkanlığını Nihat Erim yapmıştır. Grup, değişimden yana olup hem partinin hem de ülkenin demokratikleşmesi gerektiğini savunmuştur.²⁰¹

İnönü’den sonra, Kurultay Başkan Vekili Şemsettin Günaltay konuşmuş ve kurultayın ülke için önemini şu sözlerle dile getirmiştir: “...*Aziz arkadaşlar, Türkiye Cumhuriyeti’nin bânisi büyük Atatürk tarafından kurulan partimizin yedinci Büyük Kurultayı, evvelki Kurultaylara nisbetle çok önemli ve o nisbetle mesuliyetli vazifeler karşısında bulunmaktadır...*”²⁰²

Hilmi Uran, program ve tüzük tasarıları üzerindeki açıklamalarında; “*Biz gerek program gerek tüzük tasarılarımız için ilmine, irfanına ve tecrübesine güvenilebilen yüze yakın partili arkadasın devamlı ve kıymetli mesaisinden faydalandık. Ve tüzük için bütün teşkilatımızın fikirlerini, mütalaalarını topladık. Her ikisi de esaslı birer tetkik ve çalışma mahsulü olan bu tasarıları sizlere sunarken, bunların aynı zamanda memleketin inkişafına yarayacak birçok esasları tatbik sahasına en iyi şekilde intikal ettirecek ve partimizin çalışma sistemini günün ihtiyaçlarına göre ayarlayacak projeler olduğuna da inanıyoruz. Fakat bütün bunlarla beraber yine inanıyoruz ki her iki tasarı da en uygun seklini yüksek heyetinizin tasdikinden ve tashihinden sonra alacaktır. Biz bunu*

¹⁹⁹ A.g.e., s.20-21.

²⁰⁰ Son Posta, 18 Kasım 1947.

²⁰¹ Kadri Unat, *Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler*, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Ens. Atatürk Yolu Dergisi, S.48, s.839-867, Güz 2011, 853.

²⁰² CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, s.22.

kolaylaştıralım diye, tasarıları sizler kurultayınızdan hayli zaman evvel takdim etmeye ve onları incelemenize imkân vermeye ihtimam ettik. Birçok başarılmamış taraflarımız vardır. Üzerlerinde daha devamlı mesaiyi lüzumlu kılan zayıf işlerimiz çoktur. Bütün bunlar, hepimizde giderilecek birer üzüntü kaynaklarıdır. Fakat temin edeyim ki, hususi maksatlarla daima gösterilmek veya iâşe edilmek istenildiğinden de partimiz çok uzaktır; kuvvetlidir; canlıdır; her hangi bir secim mücadelesini güvenle göğüsleyecek durumdadır. Bir türlü bırakılmak istenmeyen baskı iddiaları, ağızlarda birer politika edebiyatıdır. Nitekim geçirdiğimiz son secimler, bunun canlı bir misalidir. Ortada değişecek bir zihniyet varsa, bizimki değil, bize nasihat vermeyi itiyat etmiş olanların takip ettikleri tek tarafı gütmeye zihniyettir.” ifadelerini kullanmaktadır.²⁰³

Seçim güvencesi konusundaki açıklamalarında ise Hilmi Uran;

“Arkadaşlar; Biz secim emniyetini daima ve her çeşit secimde kazanma mülahazalarının üstünde tutmuşuzdur ve bunun vatandaş iradesine hürmetkar olmanın kaçınılmaz bir icabı olduğunu da mükerrerin söylemişizdir. Bu halin sebebinin; iktidar Partisi olmanın çok kere bir zaaf olarak bize yüklediği uysallıkta değil, bu rejimin memleketimizde yerleşmesine bizim hakikaten taraftar oluşumuzda aramalıdır. Fakat kuvvetli bulunduğumuzu bildiğimiz ve secimi kazandığımız herhangi bir yerde de gürültü ile bize secimi kaybettiğimizi söyletmeye çalışarak bizim sabrımızı tüketenler; kaybettiklerini iyi bildikleri seçimler için secimi kaybettiklerini söylemeyi öğrenmeli ve yavaş yavaş buna alışmalıdırlar. Demokrasinin icapları arasında bu da vardır.

Arkadaşlar; Memleketteki çeşitli partilerle idare sisteminin yerleşmesini ve siyasi partilere mensup vatandaşlar arasında siyasi kanaati ne olursa olsun tam bir kardeşlik havası hâkim olmasını ve bunların idari otoritelerden daima aynı muamele görmesini bütün samimiyetimizle istiyoruz. Partimiz için hiçbir yerden hiçbir imtiyaz beklemiyoruz; fakat hakkımızı da hiçbir yaygaraya kaptırmak niyetinde değiliz. Devlet Başkanımız sayın İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesini bu düşünce ve bu his altında memleketin siyasi inkişafı için bir müjde diye telakki etmişizdir ve bunun en acık delilinizi genel sekreterliğinizin teşkilatımıza yaptığı tamimde kullandığı samimi lisanda da bulmak kabildir. Biz şimdi de aynı yolun samimi yolcusuyuz ve aynı yolun samimi yolcusu olarak kalacağız. Memleket ve dünya umumi efkârı genel sekreteri ağzından

²⁰³ “CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'ın Nutku”, Tasvir, 21 Kasım 1947, s. 3.

bunu CHP'nin kanaati ve hareket hattı olarak bir kere daha bilmeli ve tanımalıdır.” demektedir.²⁰⁴

Kürsüye gelen Kocaeli delegelerinden olan Cevdet Baykal tarafından;

“Bizim burada göreceğimiz dava, yalnız sayın genel sekreterin okuduğu rapor, tüzük ve program davası değildir. Asıl dava Halk Partisinde şahıs ve zihniyet değiştirme davasıdır. Yirmi yıldır CHP'nin muhtelif kademelerinde aynı ve değişmez şahıslar is basında kalarak partiye tasarruf ettikleri içindir ki, Halk Partisi bir sarsıntı geçirmektedir. Artık CHP saflarında nöbet değiştirme zamanı gelmiştir. Bu nöbeti, yani elemanlara vermemiz mukadderdir. Tüzük değişmiş, program değişmiş bunlar birer vasıta ve müeyyidedir. Asıl değişmesi lazım gelen kafa ve zihniyetlerdir. Halin, zamanın, gidisin icaplarına uymayı bilmektedir. Halkı kazanmaktadır.” cümleleri sarf edilerek eleştiri de bulunulmuştur.²⁰⁵

Kongrede laiklik konusunu gündeme getiren ilk Maraş Delegeesi Dr. Emin Karpuzoğlu olmuştur. Karpuzoğlu, laikliğin CHP'nin ana prensiplerinden birisi olduğu halde muhalefetin gizli propaganda yoluyla milletin hissiyat ve maneviyatını tahrike çalıştığını söylemiştir. Karpuzoğlu'na göre muhalefet din konusunu istismar etmektedir. O kadar istismar etmektedir ki mesela 1946 seçimlerinde DP milletvekili adayı Refik Koraltan *”Arkadaşlar ezan okunuyor, ben namaza gideceğim”* diyerek sözünü tamamlamıştır. Karpuzoğlu muhalefet partisinin halkın dini duygularını istismar ettiğini yukarıdaki sözlerle aktardıktan sonra CHP'nin bu konu üzerinde düşünmesini ve program tespit etmesi gerektiğine işaret ederek dikkatlerini çekmiştir.²⁰⁶

Din eğitiminin gerekli olduğunu savunan delegelerden bir diğeri de Fethi Nayman'dı. Nayman yaptığı konuşmada din eğitiminin önemi üzerinde durarak özel din eğitime karşı olduğunu belirtmiştir. Din eğitiminin sıkı bir kontrole tabi tutulması gerektiği görüşünde olan Nayman, kendisinden önce konuşma yapan arkadaşları gibi, din derslerinin resmi okullarda verilmesini savunmuştur.²⁰⁷

CHP'nin şimdiye kadar benimsemiş olduğu laiklik anlayışını eleştiren konuşmacılardan biri de Seyhan(Adana) Milletvekili Sinan Tekelioğlu olmuştur. Tekelioğlu konuşmasında; laikliğin dinsizlik demek olmadığını, din ile dünya işlerinin ayrılması demek olduğunu ifade ettikten sonra laiklik prensibinde hiçbir dine imtiyazın

²⁰⁴ “Kurultayda Hararetli Tartışmalar”, *Ulus*, 21 Kasım 1947, s. 6.

²⁰⁵ “Şiddetli Tenkitler Arasında”, *Ulus*, 21 Kasım 1947, s. 5.

²⁰⁶ **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, s.174-175.

²⁰⁷ Ömer Akdağ, **a.g.e.**, s.118.

tanınmadığını ancak Türkiye’deki uygulamanın böyle olmadığını söylemiştir. Konuşmacının belirttiğine göre, Türkiye’de her cemaatin kendi din adamlarını yetiştirme hakkı olduğu halde Müslüman cemaatin bu hakkı bulunmamaktadır. Müslümanların dini ihtiyaçlarını görmek üzere kurulmuş olan Diyanet Teşkilatı ise bir iş görememektedir. Tekelioğlu’ nun sözleri şöyledir: *“Bir Diyanet İşleri Reisliği vardır. Kadrosuna aldığı memurlarına maaşı veriyoruz. Öbür taraftan da Türk Hristiyanlar, Türk Museviler vardır. Lakin bunların Diyanet İşleri Reisliğinde mümessilleri, üyeleri yoktur. Demek ki onların Evkaf İdarelerini kendilerine vermişiz. İslam dinine mensup olan cemaatin başına Diyanet diye birisini oturtmuşuz. Fakat hiçbir iş yapamayarak, kolları bağlı olarak bırakmışız, boyuna tespih çekmesine müsaade etmişiz. Hâlbuki Hristiyan ve Musevi Türk cemaatleri kendileri için mektepler açmışlar, orada papazlar yetiştirmişler, hahamlar yetiştirmişler, ölü gömücüler yetiştirmişlerdir. Fakat bu memleketin yüzde doksan sekiz nüfusunu teşkil eden Türklerin, bir milletvekili sıfatıyla köylülerden aldığım ilham ile onlardan işittiğim ibareyle söyleyeyim ki, köylülerin ölümlerini gömecek adamları yoktur.”*²⁰⁸

Tekelioğlu konuşmasında 31 Mart İsyanı ve Millî Mücadele’den örnekler vererek devam etmiştir. 31 Mart’ı gerçekleştiren “sarımsak kafalıların” dağıtıldığını, Milli Mücadele’de ise bir fetva çıkarıldığını ve bu fetvaya ilk karşı çıkanın da yine ileri görüşlü bir hocamız olduğunu ifade ederek *“Türk dindarlarının da diğer dinlerdeki dindarlar gibi devletin bir tutmasını”* istemiştir. Tekelioğlu Diyanet teşkilatının devlet kadrosundan çıkarılarak vakıflara devredilmesini talep etmiş ve sözlerini şöyle tamamlamıştır: *“Arkadaşlar bugün memleketimizde kumar almış yürümüş, ahlak tamamen tefessüh etmiştir. Dinsiz bir milletin memleketinde hiçbir korku kalmaz, yaşayabilmesi için bir mefhumdan (Allah) korkusu olmalıdır. Varlığının devamı bu mefhum lazımdır. Anaya, babaya, büyüğe itaat kalmadı. Kimse kimseyi tanımıyor, Allah nedir? deyince Allah ’ın ne olduğunu bilmiyor, tanımıyor.”*²⁰⁹

Daha sonra kürsüye Kayseri delegesi Şükrü Nayman gelmiştir.²¹⁰ Nayman da konuşmasında önceki konuşmacılar gibi toplumun dini terbiyeye ihtiyacı olduğunu ve özellikle gençliğe dini terbiyenin verilmesi gerektiğini vurgulayarak, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika’da, Avrupa’da radyoların dini konferanslar verilmekte olduğunu, kiliselerin dolup taşıdığını hatırlatmış ve şunları söylemiştir: *“Bizde iftar*

²⁰⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.16, Birleşim 50 (23.2.1949), s.447.

²⁰⁹ CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, s.450-451.

²¹⁰ A.g.e., s.93.

*sofraları yerine içki masaları, sabahlara kadar kadınlı erkeklerle briç ve poker partileri yapmak yenilik sayılıyor. Biz laikliği tam tatbik istiyorsak dini terbiye vermenin zamanı gelmiştir ve geçmiştir...”, “Ya bu müesseseleri kaldıralım yahut iş görür hale getirelim. Diyanet İşleri iyi hoca yetiştirsın. Evkaf dini müesseseler kursun.”*²¹¹

CHP’nin mevcut laiklik anlayışına genel kurulda eleştiriler Maraş delegesi Emin Karpuzoğlu’ nun tekrar söz almasıyla devam etmiştir. Karpuzoğlu diğer konuşmacılar gibi Diyanet ve Evkaf yönetiminin devlet kadrosundan çıkarılmasını istemiştir. Karpuzoğlu “*dinin terakkiye engel*” anlamına gelecek yorumlar yapıldığını ve bunun kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Dünyada hiçbir milletin, hiçbir dinin İslam dini kadar binlerce sene hüküm sürmediğini belirten Karpuzoğlu “*Türk milletinin bünyesinden doğmayan medeni kanunun acaba Türk için ne kadar nazım*” rol olduğunu sormuştur.²¹² Maraş delegesi zaman zaman gündeme getirilen “irtica” tartışmalarıyla ilgili olarak da sert tepki göstermiştir. Konuşmacıya göre, İslam dininde irtica diye bir şey olamaz. Bu bir iftiradır. Asıl irtica “*bizi beş yıl evvel ki güneş dinine İsa’nın havarilerinin safsatalarına götürmek isteyenlerdir.*” Karpuzoğlu’nun değindiği bir başka konuda Alevilerle ilgilidir. Konuşmacının belirttiğine göre millet ile Şef’i arasına girmeye çalışan “karaçalılar” vardır. Bunlar “*evet biz dini ihya edelim amma içimizde beş milyon alevi vardır; ya onlar bir şey isterse?*” demektedir. Artık vicdanımıza, dinimize ve mukaddesatımıza dil uzatılmamalıdır. Biz, aziz vatanımızın ve kahraman milletimizin geleceğini garanti etmek için yeni nesle mutlaka din ahlakını, din terbiyesini vermeliyiz. Karpuzoğlu’ nun konuşmasının son bölümüne genel kuruldan büyük tepkiler gelmiş ve gerginlik meydana gelmiştir. Konuşmacının özür dilemek zorunda kaldığı konuşmasının son bölümü şöyledir: “*Bin senelerden beri kıtalarda ot oynatan bu milletin kalbinden, vicdanından Allah’ını çıkarmaya çalışırsanız, milli duygu ve inan ile de ne şehadete sevk ne de gaziliği kazandırabilirsiniz.*”²¹³

Laiklik ve din konularında özel eleştirilerin ilk defa bu kadar açık ve sert yaşandığı CHP’nin 1947 kongresinde İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver de bir konuşma yapmıştır. Tanrıöver konuşmasında türbelerin kapatılmasını eleştirmiştir. Tanrıöver İstanbul’daki Sultan Mahmut türbesinin kapalı olmasını şu sözlerle eleştirmiştir: “*Efendi, mesullerden biri de sensin, tarihimizin bu harikulade adamın, ıslahat kahramanı olan bu zatın, bu padişahı türbesinin pencereleri neden*

²¹¹ A.g.e, s.451.

²¹² A.g.e., s.453.

²¹³ CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, s.454.

kapalı? Koca türbe tozdan, kirden görünmüyor, eşyasını naklettiniz, kapısını kapadınız’ dese muhterem arkadaşlar ben ne diyeyim?”

Tanrıöver 1931-1944 yılları arasında Bükreş’te büyükelçi olarak görev yaparken, Yugoslavya’nın üç büyük şairinden birisi olan Tataresko’yu İstanbul’a getirmeye ikna etmişti. Tanrıöver’ in amacı bu meşhur şaire İstanbul hakkında bir şiir yazmasını sağlamaktı. Süleymaniye Camii ziyaretinden sonra misafiri şair Sultan Süleyman’ın türbesini görmek istemiş, bu durum Tanrıöver’ i çok zor durumda bırakmıştı. Tanrıöver bundan sonrasını şöyle anlatmıştır: *“Vaziyeti biliyordum. Türbenin çevresinde oynayan çocuklar ‘galiba tamir var’ dediler. Fakat iskele yok. Kafamı kurcalıyorum, o kadar kurcalıyorum ki o dakikaya kadar işe yarayacak bir şey söylemek istiyordum, fakat bulamıyordum. Nihayet şunları söyleyebildim: “bir müddet mazi ile alakamızı kesmek istedik, onun için türbeleri kapattık” dedim.”* Tanrıöver başından geçen bu olaydan sekiz-on sene sonra ferahlık verici gelişmeler olduğunu belirterek bu gelişmelerin, şu yapılmakta olan kongrede konuyla ilgili alınacak kararların verilmesinde kolaylık sağlayacağını ümit ettiğini söylemiştir.²¹⁴

Tanrıöver ayrıca laikliğin öteden beri uygulanmakta olduğunu vurgulamış ve tek partili dönem yöneticilerinin kendilerini fazla beğenmelerini *“her fikrin mucidinin kendimiz olduğumuzu zannediyoruz”* şeklinde eleştirmiştir. Daha sonra İsviçre, Belçika ve Amerika’yı örnek göstererek, bu ülkeler tam laik oldukları halde buralarda kiliseler, din mektepleri ve ilahiyat fakültelerinin bulunduğunu hatırlatmıştır.²¹⁵

CHP’de Tanrıöver ve arkadaşlarının gündeme getirmiş olduğu laik konusundaki bu değişime karşı çıkanlardan birisi Gaziantep milletvekili Cemil Barlas’tı. Barlas, sözlerine *“dine inanan ve çocuğuna bu hususta ders veren bir arkadaşınız olmakla beraber laiklik anlayışım Tanrıöver’ in aksinedir. Türk milletinin kuvveti ne dinde ne imandadır, Türk milletinin kuvveti damarlarındaki asil kanda mevcuttur.”* Barlas’a göre bir din inkılâbı yapılamaz. Bunu anca “Luther gibi din âlimi” yapabilir. Barlas konuşmasının bu bölümünde Tanrıöver’ e *“siz hoca mısınız, Papaz mısınız ki inkılâp yapacaksınız”* şeklinde bir soru yönelttikten sonra komünizm ile mücadelenin din ile yapılmasına karşı olduğunu: *“Komünistlik iktisadi bir mezheptir. Amele ekmeksiz iken karnı aç iken onu din ile mi doyuracaksınız?”* diyerek karşı çıkmıştır. Konuşmacı Türkiye’de laiklik uygulamasının son derece sağlıklı işlediğini Fevzi Çakmak’ın Kuran

²¹⁴ CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, s.402-403.

²¹⁵ Ömer Akdağ, a.g.e., s.125.

okurken hiç kimsenin ona fena gözle bakmadığını ve aynı şekilde Mustafa Abdülhalik Renda' nın bir bakan olduğu halde namaz kılarken ona yan bakanın olmadığını söylemiştir. Türkiye'de hiçbir cami kapatılmamış ve hiçbir din adamı takip edilmemiştir. Barlas, laikliği eleştiren konuşmacıların din konusundaki ızdıraplarını anladığını fakat Tanrıöver' in laiklik anlayışını bir türlü hazmedemediğini ifade ettikten sonra laiklik ilkesi üzerinde çok fazla oynanmasına taraftar olmadığını söyleyerek sözlerini tamamlamıştır.²¹⁶

Kongrede Tanrıöver' in fikirlerine karşı olan delegelerden birisi de Siirt milletvekili Ali Rıza Esen'di. Esen'e göre laiklik Anadolu'da birliğin temelidir. Tanrıöver' in anlattığı gibi Rusya'da bir dine dönüş yoktur. Orda Stalin'in yapmış olduğu *“müttefikleri uyuşturmak politikasıdır.”* Esen, ibadet dilinin Türkçe olması konusuna da temas etmiştir. Konuşmacıya göre bundan 88 sene önce Ali Suavi camilerde vaazların, hutbenin Türkçe olmasını tavsiye etmişti. Hâlbuki günümüzde ezanın bile Arapça okunması istenmektedir. Bu fikri benimseyenler dini politikaya alet edenlerdir.²¹⁷

Ülkemizde dinsizlik diye bir şey olamadığını söyleyerek CHP'nin tek partili dönemde benimsemiş olduğu laiklik politikasının devamından yana olanlardan birisi de Kocaeli delegesi Yusuf Ziya Kösemen'dir. Kösemen'e göre ülkemizde dinsizlik diye bir şey yoktur. Sadece uzun bir süre devam eden bir din bilgisizliği vardır. 1924'te 430 nolu Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkmıştır. Bu kanun ile dini kurumlar Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Aynı kanuna göre bakanlık vatandaşın dini ve ahlaki terbiyesi ile meşgul olması gerekirken laiklik ilkesine zarar gelmesin diye bu önemli görevi ihmal etmiştir.²¹⁸

CHP'nin Yedinci Kurultay'ı boyunca bu konuyla ilgili olarak gazetelerde atılan başlıklar ve haberler şu şekildedir: *“Celse çok elektrikli bir hava içerisinde geçiyor”, “Açık oyla yapılan Başkan vekilleri seçimi, delegelerin itirazı üzerine yeniden yapıldı. Neticede yine aynı namzetler kazandı”. “Bugün kongrede umumi hava elektrikli bir havadır. Büyük fırtınanın arifesindeki durgunluk havası olarak görülmektedir”.*²¹⁹ *“7 inci kurultay elektrikli bir hava ile işe başladı”.*²²⁰ *“Genel İdare Kurulundan hesap istenmesi meselesi hararetle görüşmelere sebep oldu”, “Kurultayda Dünkü Fırtına”,*

²¹⁶ Ömer Akdağ, **a.g.e.**, s.128-129.

²¹⁷ **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, s.461.

²¹⁸ **A.g.e.**, s.469.

²¹⁹ *Yeni Sabah*, 18 Kasım 1947.

²²⁰ *Tasvir*, 18 Kasım 1947.

*“Yeni tüzük tasarısı konuşulurken Parti Divanının seçim tarzı sert tartışmalara sebep oldu”.*²²¹ *“Demokrat Parti ve gazeteler tarafından söylene söylene eskitilen ve Cumhuriyet Halk partisi tarafından külliye inkâr edilen memleket dertleri ortaya atıldı”.*²²² *“Halk Partisi Kurultayında Çetin Mücadeleler”, “Müfritler, dün hücumla geçtiler”.*²²³

CHP’nin Aralık 1947’de düzenlenen 7.Kurultayı iki taraf arasında dine verilmesi gereken bazı tavizlerin parti programına konulması teklifiyle kıvılcımlaşan ateşli bir tartışmaya sahne oldu. Teklif edilen tavizler ana hatlarıyla şunlar:

1. Türk ve din büyüklerinin türbeleri halkın ziyaretine açılmalı,
2. Haftada birer saatlik seçmeli din dersleri, velilerin müracaatıyla öğrencilere verilmek şartıyla ilk ve ortaokul müfredatına dahil edilmeli,
3. CHP’nin din eğitime önem verdiğini belirten bir madde parti programına konulmalı,
4. Parti programı CHP’nin ilkokullarda seçmeli din derslerini başlatacağını ilan etmeli,
5. Milli Eğitim Bakanlığı programı da seçmeli din derslerinin ilkokulların müfredatına konulacağını açıkça belirtmeli,
6. Din eğitimi veren yüksekokullar açılmalı,
7. İmam-Hatip okulları yeniden açılmalı.²²⁴

Çorum delegesi Abdülkadir Güney, toplumdaki kötü hareketleri dini ahlakın çöküşüne bağlayarak, ilkokullara din dersi konulması ve bir İlahiyat Fakültesi açılmasını talep etti. Türklerin dine karşı kayıtsızlıklarını kınadı.²²⁵

Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu “...Diyanet İşleri ise bir şey yapamıyor. Var ama eli kolu bağlı. Hristiyan ve Musevi cemaatler kendileri için mektep açmışlar, din adamlarını yetiştirmişler. Köylülerimizin ise ölülerini gömecek adamları bile

²²¹ Cumhuriyet, 19 Kasım 1947.

²²² Son Posta, 21 Kasım 1947.

²²³ Vatan, 21 Kasım 1947.

²²⁴ Hikmet Bila, a.g.e., s.227.

²²⁵ CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, s.450.

yoktur. Devlet Türk dindarlarını da diğer dindkiler gibi bir tutmalıdır... Dinsiz milletler yaşayamazlar.”²²⁶

İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver: “Batıda laiklik vardır amadin ihtiyaçları çeşitli usul ve yollarla giderilmektedir. Biz ıslahat hareketlerimizde yalnız bir müesseseye el uzatmadık. Medreseler. Acaba tababet ve ordumuz için yaptığımızı din teşkilatımız için de yapsaydık meyvelerini almaz mı idik? Dini müesseseleri kapadık. Yeryüzünde böyle laik bir devlet mevcut değildir... Diğer önemli bir hakikat devletlerin yalnız olmayacağıdır. Bizim Şark dünyasıyla alakadar olmamız, hayatımız iktizasıdır. Aramızda din rabıtası, tarihi rabıtalılar vardır. Ayrıca geniş imparatorluğumuzun enkazı üzerinde kalmış, şimdi başkalarına tabi Türk ekalliyetler var. Bunların din ihtiyaçları var. Bunlar son müdafaalarını din teşkilatlarıyla yapıyorlar. İmam-hatip mekteplerimizi açmazsak, üniversitelerimizde din öğretimi yapmazsak, bu zavallı ekalliyetler müdafaalarını yapmak için muhtaç oldukları adamları nereden tedarik edeceklerdir? Dâhili ihtiyacımız için de dışarıdaki parçalarımız içinde bu müesseseleri kurmak mecburiyetindeyiz. Cemil Sait Barlas’ın iddia ettiği gibi laikliğin insan ile Allah arasında olması, ancak ferdi planda düşünülebilir. Fakat cemiyet meselesi söz konusudur. Türk milletinin dini söz konusudur. Devlet, milletin dini ihtiyaçlarını ya bizzat temin eder, bir dini kadrosu devlet içinde kalır veya büsbütün çıkartılır. Fakat yine bir meselesi vardır.”²²⁷

Maraş delegeesi Dr. Emin Karpuzoğlu ,”...acaba komisyon dini, terakkiye ve inkişafa mı mani mi görmek istiyor? Bu zihniyete iştirak edilemez. İslam dini hiçbir zaman bu ittihamı ve bu batıl itikadı kabul edemez... Dinsizliği kendisine meslek edinmiş insanlar da, dini menfaatlerine alet edenler gibi aynı hırs ve aynı taassupla İslam dini aleyhinde çalışmıyorlar mı? İslam dininin kutsi hüviyetini bilmeyen yalnız ve yalnız hurafe ve efsanelerden aldığı ilhamla hasbi olarak din aleyhtarlığı yapan yalancı peygamberler ,ya yeni bir din kurmak veya beş bin sene evvelki güneş dinine ve iki bin sene evvelki İsa’nın havarilerinin hurafe ve safsatalarına götürmek istiyorlar... Asıl irtica bizi bu safsatalara götürmek isteyenlerdir... Artık yeter, bu adamlar vicdanımıza, dinimize ve mukaddesatımıza dil uzatmasın. Biz aziz vatanımızın ve

²²⁶ A.g.e., s.451.

²²⁷ A.g.e., s.452.

*kahraman milletimizin geleceğini garanti etmek için yeni nesle mutlaka din terbiyesinin verilmesiyle doğru yolu göstermiş olacağız.”*²²⁸

Kocaeli delegesi Yusuf Ziya: *“Laiklik yanlış tefsirlere yol açmayacak şekilde tarif edilmelidir. Yanlış tefsirler yüzünden memlekette bazı vaziyetler ve vatandaşlar yanında ızdıraplar husule gelmiştir. Esas olan dinin devletten ve siyasetten ayrılmış olması veya birleşmiş bulunması değildir. Esas fiili neticelerdir. Vatandaş endişeye düştü ve bu şekilde ihtilaf ile karşılaştı. Vatandaşlar ne istiyor bunu aramak lazımdır. Bugün vatandaşlar din öğretimini, din terbiyesini ahlak terbiyesini istemektedirler. Memlekette bir din bilgisizliği meydana gelmiştir. Laiklik umdemize halel gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir.”*²²⁹

Kayseri delegesi Şükrü Nayman: *“bugünkü ihtiyaç Türk milletinin ve Türk gençliğinin hasretle özlediği manevi gıda ihtiyacıdır. Biz ihtiyacımızı İslam dininin kabul ettiği ahlak kanunlarında bulacağız. Bugün harp sonu Amerika’da Avrupa’da radyolar harıl harıl dini konferanslar vermekte, kiliseler dolup taşmaktadır. Biz ise iftar sofraları yerine içki masaları, kadınlı erkekli briç ve poker partileri yapmayı bir yenilik olarak kabul ediyor ve övünüyoruz. Din terbiyesinin inkişafına yardım etmek zamanı gelmiş hatta geçmiştir.”*²³⁰

Kongrede karşı görüş olarak Behçet Kemal Çağlar, “örümcekli kafaların” ukalalıklarına ve efsanelerine karşı delegeleri uyardı. *“Türkiye’yi uygarlığın imkanları ve gerekliliklerinden, bunların gavur icadı olduğu bahaneleriyle uzakta tutan yobazlığa olduğu kadar, kızıl emperyalizme de düşman “olduğunu söyledi. Ona göre; Türkler ancak Batılı bir unsur olarak yaşayabilirlerdi. Mustafa Kemal adında bir dev onları din fanatizminin uçurumundan bugünün aydınlığına çıkarmıştı. Yüzyıllar boyunca geri kalma da din yüzünden olmuştu. Sözlerini şöyle bitirmişti: ”Hepimiz iliklerimize kadar Kemalist, Atatürk’ün çocuklarıyız.”*²³¹

Cemil Sait Barlas ve Behçet Kemal Çağlar gibi mebusların önderliğindeki grup ise devrimci ve laik akımının yılmaz savunucuları olarak etkili olmuşlardır. Bu çabalar sonucu gelenekçi öneriler kurultayda reddedilmiştir.²³²

²²⁸ CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, s.453.

²²⁹ A.g.e., s.454.

²³⁰ A.g.e., s.455.

²³¹ CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, s.458.

²³² Tasvir, 3 Aralık 1947.

1.4.3. Kurultayda Alınan Kararlar

Kurultay, dine taviz konusundaki teklifleri değerlendirilmesi için bu teklifleri parti kuruluna ve kabineye arz etmeye karar verdi. Parti liderliğinin buna cevabı çabuk oldu. CHP programında dini konulara ilgi göstereceğini vurgulayan yeni bir düzenleme yapıldı: *“Din anlayışı bir vicdan işi olduğundan, her türlü taarruz ve müdahaleden masumdur. Hiçbir vatandaşa kanunların men etmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz.”*²³³

Görüşmeler sonunda Halkevlerine “hükmî bir şahsiyet verilmesi” ve Halkevleri ile Halkodalarının yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir.²³⁴ Genel başkanlık mevzusu ilk olarak partinin 1927 Kurultayında, *“Değişmez Genel Başkanlık”* olarak düzenlenmiş, uzun bir süre devam eden bu durum, partinin 10 Mayıs 1946’da yapılan İkinci Olağanüstü Kurultayında değiştirilerek tüzükteki *“Değişmez Genel Başkan”* ifadesi, *“Genel Başkan”* olarak belirlenmiş, genel başkanın dört yıl süre için parti milletvekilleri arasından ve kurultay tarafından seçilmesi ilkesi getirilmişti.²³⁵ Bu konuyla ilgili olarak 1947 Kurultayında İnönü, şunları söylemiştir: *“...Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultayın seçeceği bir zatın, bütün yetkileriyle, Parti Genel Başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır. Bu zatın “Genel Başkan” adını taşıması radikaldir. Üzerine aldığı ağır vazifeyi yapması için bütün otoriteyi ona temin eder. Bu şıkkı, parti menfaati için daha faydalı görürüm. Tüzük için teklif olunan şekil, yani Kurultayın Genel Başkan Vekili seçmesi şekli bütün yetkileri elinde bulundurmak şartıyla, hukukça ve hükümce, benim vaziyetimi her türlü tereddüitten kurtaracak mahiyettedir. Partinin bütün faaliyetlerine hâkim olacak ve milletvekili seçimini idare edecek Başkan Vekili, hakikatte partinin tam salâhiyetli şahsiyeti olacaktır...”*²³⁶

İnönü ile Recep Peker arasında anlaşmazlık, parti grup toplantısında güvenoyu istemi için sarf edilen sözler ile başlamış, Yedinci Kurultayda yapılan karşılıklı söylemlerle had safhaya gelerek sorun boyutuna taşınmıştır. Güvenoyunu alarak hükümetin basına gecen Recep Peker, hükümetinin genel politikası hakkında, görüşme açılması fırsatını vermediği halde, kabinesine bağlı beş altı Bakanı, yıprandığı gerekçesiyle değiştirmeye çalışmıştır. Peker ile Cumhurbaşkanı arasındaki anlaşmazlık bu yüzden çıkmıştır. Peker altı Bakanı değiştireceği düşüncesini Cumhurbaşkanı

²³³ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s.586.

²³⁴ *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s.221-222.

²³⁵ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.137.

²³⁶ *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s.20.

iletmiş ve bu değiştirmeyi Meclis kapandıktan sonra yapmak istediğini de bildirmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından, değişikliğin önemli olduğu, Büyük Meclisin tatile girmeden önce bu önemli durumu bilmesi gerektiği kendisine hatırlatılmıştır. Başbakan, zaman kalmadığını ileri sürerek, Meclisin tatile girmesinden sonra değişiklik kararının ilanında ısrarda bulunmuştur.²³⁷

Siyasi çevrelerde; Recep Peker'in anlaşmaya ulaşacak köprüleri kendi eli ile havaya uçurmuş olması hâkim bir görüştür.²³⁸ Recep Peker sorununu ele alan kişiler, başlangıç noktası olarak 12 Temmuz Beyannamesi'ni göstermektedirler. Fakat 12 Temmuz Beyannamesi bir başlangıç olmaktan çok, yalnızca bir aşamayı oluşturmaktan öteye gidememektedir. Sorunun başlangıcına ulaşabilmek için daha gerilere doğru uzanarak Recep Peker'in hükümet başına geçmesini zorunlu kılan şartlar üzerinde durulmadıkça düğümün çözülmesi beklenmemelidir.²³⁹ Recep Peker dışında kimse; *"Cumhur Reisinin fırkalar üstünde hâkimliği mevzuu bahis olamaz, kanun her şeyin fevkindedir."* cümlelerini sarf edememekte idi. Recep Peker'in bu kadar serbest bir tartışmayı yapabilmesi, Türkiye'de esmekte olan hürriyet havasının genişliğini göstermesi bakımından önemlidir.²⁴⁰

Sonuçta İnönü, genel başkan seçimi için kullanılan 645 oyun 595'ini alarak ekseriyetle yeniden CHP Genel Başkanlığına seçilirken, Hilmi Uran da 646 oydan 328'ini alarak genel başkan vekili seçilmiştir.²⁴¹

Genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan genel başkanlık divanının kaldırılarak, yerine genel kurulca seçilen 40 üyeli parti divanının getirilmesi, 12 kişilik genel yönetim kurulunun parti divanı üyeleri arasından seçilmesi, yeni tüzükte öngörülen değişiklikler arasındadır. Genel başkanın cumhurbaşkanı ya da başbakan olması halinde, partinin fiili yönetimi genel başkan vekiline bırakılacaktır. Genel başkan vekilinin hükümette yer alması halinde onun işlerini görmek üzere parti divanı, kendi üyeleri arasından bir başkasını seçecektir. Böylece parti divanı, kurultaydan sonra partinin en yüksek yönetim organı haline getirilmiş olacaktır.

7. Kurultayın en önemli kararlarından biri de valilerin il başkanlığı yapmaları geleneğine son verilmiş olmasıdır. Yeni tüzükte il başkanlarının, il kongrelerinde

²³⁷ Nazife Söylemez, **a.g.t.**, s.35-36.

²³⁸ Mekki Sait Esen, *"Peker Meselesi Gittikçe Ciddi Mahiyet Alıyor"*, *Cumhuriyet*, 06 Aralık 1947, s. 1.

²³⁹ Nadir Nadi, *"Peker'in Suçu"*, *Cumhuriyet*, 07 Aralık 1947, s. 1.

²⁴⁰ Nazife Söylemez, **a.g.t.**, s.41.

²⁴¹ **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s.532-533.

yapılacak seçimlerle belirlenmeleri öngörülmektedir. Parti milletvekili adaylıkları konusundaki değişiklik de bir çözülüşün ifadesiydi. Yeni tüzükte partinin, milletvekili adaylarını her ilde il yönetim kurulu üyeleri, bütün ilçelerin yönetim kurulu üyeleriyle, partili belediye başkanları ve genel meclis üyelerince ve gizli oyla seçilmeleri hükmü getiriliyordu; ancak her ilden o il için gösterilecek aday sayısının yüzde 30'unu geçemeyecek miktarın merkezde parti divanınca gizli oyla belirlenmesi yeni kararlar arasındaydı.

Partiye girme yaşının 22'de 18'e indirilmesi de önemli değişikliklerden biri oldu. Kurultay genel kurulu, tüzük tasarısında bir değişiklik yaparak genel sekreterin genel yönetim kurulu üyeleri arasından değil, parti divanı üyeleri arasından seçilmesini de hükme bağladı.

Tüzük değişiklikleriyle daha geniş kitlelerin desteğini kazanma (bir anlamda DP'yi taklit etme) amacını güden CHP, 7.Kurultayda alınan kararlarla adeta bambaşka bir parti kimliğine bürünüyordu. Devletçilik ilkesi “Devlet, özel sektörün karlı bulmadığı alanlarda yatırım yapacaktır. Devlet kâr amacıyla girişimde bulunmayacaktır. Deniz yolu ve eşya taşımacılığı özel sektöre bırakılacak, devlet özel girişimlerle eşit koşulda çalışacak, devlet özel girişim ortaklıklarına olanak sağlayacaktır.” hükmüyle yeni bir zemine kayarken, toprak Reformu Kanunu'nun ünlü 17.maddesi de tamamen kaldırılıyordu.

Ancak asıl dönüş, partinin cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerindeydi. CHP programında cumhuriyetçilik ilkesi tek dereceli seçimin belirlendiği demokrasi anlayışına dayandırıldı, Devrimcilik, evrimciliğe dönüştürüldü. Şöyle ki, 1943 yılı programında yer alan “parti devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için evrimci prensiple kendini bağlı tutmaz” ilkesi parti programından çıkarıldı. İlkokullarda din dersinin konulması bu kurultayda önerildi. “Dinimize karşı kayıtsız kalamayız.”, “dinsiz millet olmaz.”, “ülkemizde kumar, sefahat almış yürümüşdür sebep dinsizliktir.”, “ülkede irtica hortluyor, vatan tehlikededir sözleri tamamen uydurmadır.” gibi sözler 1947 CHP'sinin kurultayında söylenmekte ve kimileri tanınmış büyüklerin türbelerinin yeniden faaliyete geçirilmesini istemekteydiler. Hatta din ve komünizm kavramları birbirleriyle bağlanmakta ve ülkede komünizmle mücadele için Hüseyin Cahit Yalçın başkanlığında bir tasfiye heyeti kurulması önerilmekteydi.

Kurultaydan sonraki bir yıl içinde bu önerileri birer birer hayata geçirilecek, CHP'nin ve devletin laiklik ilkesinden verilen büyük ödünler yasalaşacaktır.²⁴²

Yedinci Kurultayı toplanmış olan CHP, tam anlamı ile siyasi hayatının bir dönüm noktasında bulunmaktadır. Yalnız kendi iç bünyesine değil, Türkiye'nin kaderine etki edecek önemli bir karar vermek durumuyla karşı karşıya gelmektedir.²⁴³

CHP'nin 1945-1950 yılları arasındaki politikalarının ortaya koyduğu gibi, yeni devlet kuruluşundan beri Türkiye'de ilk defa resmi olarak dini inkişafı gerçekleştirecek düzenlemeleri yapanlar CHP hükümetleriydi. Medresede yetişmiş bir profesör olan Şemsettin Günaltay'ın 1949 yılında başbakanlık makamına getirilmesi bile CHP'nin seçmen arasındaki dini unsurlara yaptığı bir jest olarak ifade edilebilir. Günaltay, başbakanlığı döneminde dinin önemini ifade eden pek çok konuşma yapmıştı: *"Kutsiyet duygusunun kaynağı dindir.....Kutsiyet duygusunu inkişaf ettirirsek yükseliriz...Yeryüzünde kutsiyet hükmüne ,yani dine bağlı olamayan medeni bir millet yoktur."*²⁴⁴

1.5. PARTİNİN YENİ ARAYIŞLARI

1946'da ülkede çok partili siyasal yaşama geçilmesi ve DP'nin kurulmasından sonra, bu partinin CHP'ye karşı yürüttüğü muhalefet, CHP kadrolarını ülkede ve dünyada yeni oluşan siyasi konjonktür karşısında, o güne kadar uyguladıkları politikaları yeniden gözden geçirmek bir başka deyişle CHP'ye yeni bir parti kimliği kazandırmak zorunda bırakmıştır.

"Ulusun tek partisi olan" CHP, tabii milliyetçi hassasiyet taşımak, milli devlet ve değerlerine uyum göstermek koşuluyla tüm görüş ve kadrolara açık olduğunu söylüyordu.1945 gibi geç bir dönemde bile Reşat Şemsettin Sirer CHP'yi "milli birlik hüviyeti" ne sahip bir milli cephe olarak niteler. CHP' nin bu koşulu, çoğul yapısında iktidar içi çekişmeler eksik olmamıştır. Parti içinde güçlü bir damar oluşturan milliyetçi-muhafazakârların kanatları altında palazlanan Anadolucular, sabırlı bekleyişlerinin sonunda 1943 seçimlerinde milletvekili olacaklardır.²⁴⁵

²⁴² Hikmet Bila, **a.g.e.**, s.112-113.

²⁴³ *Vakit*, 22 Kasım 1947.

²⁴⁴ "Memleketimizde Kutsiyet duygusu yaşayacaktır: Başbakan Şemsettin Günaltay'ın Nutukları", *Sebilürreşad*, Eylül 1949, s.156-158.

²⁴⁵ Metin Çınar, **Anadolucuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat**, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s.221.

Dönemin başlarında Recep Peker CHP'ye yeni bir kimlik/faşizan bir kimlik kazandırmak amacıyla girişimlerde bulundu. Sürekli devlet işlerine müdahalesinden ötürü M. Kemal tarafından görevden alındı.²⁴⁶

Üzerinde durulan bir diğer mesele de gerek milliyetçilik gerekse laiklik ilkesi üzerine yapılan görüşmeler sırasında gündeme getirilmiş olan komünizmin devlet ve toplum hayatını tehdit ettiği iddiasıdır. Bununla ilgili olarak yapılan görüşmeler sırasında, komünizmin önlenmesi için din eğitiminin önemli bir araç olarak görülmesi ise tartışmalar sırasında en dikkat çeken önerilerden birisi olmuştur. Kurultayda köylülüğe de özel bir önem verilerek bu anlayış programa yansıtılmıştır.²⁴⁷ Ancak CHP'nin köylülere yönelik bu tutumunu dönemin basınında eleştirenlerde olmuştur. Bunlardan birisi olan A. Cemalettin Saraçoğlu, CHP içinde bazılarının dile getirdiği, DP'nin sermayedardan taraf ve köylüden yana olmadığı, bundan dolayı köylü kesime CHP'nin sahip çıkması gerektiği yolundaki düşünceleri eleştirmiştir.

17 Kasım 1947 tarihli Yeni Sabah gazetesinde “Amma Açgözlülük” yazısında A.Cemalettin Saraçoğlu şunları söylemiştir: “Yirmi beş yıldır bu memleket halkı, iktidar partisinin elinden neler çektiğini bilmeyecek ve unutacak kadar ne cahil, ne de hafızasızdır.”²⁴⁸

1946'da CHP tarafından hazırlanan ve kendi kendine yeterlik ve devlet denetimine ağırlık veren bir özelliğe sahip beş yıllık kalkınma planı da 1947'de terk edilmiş, serbest girişime, tarımın ve tarıma dayalı sanayinin gelişmesine, demiryolları yerine karayollarına ve enerji sektörünün gelişmesine ağırlık veren yeni bir plan kabul edilmiş ve bu yeni plan 1947'deki CHP kurultayında benimsenmiştir. Böylelikle ilerleyen yıllarda ekonomi siyaseti açısından DP'nin devlet kuruluşlarının özel teşebbüse satışını istemesi dışında, CHP ile DP'nin ekonomi anlayışları arasında önemli bir fark kalmamıştır. DP bu konuda hevesli iken CHP ise bu düşünceye karşı çıkmıştır.²⁴⁹

Dinin siyaset alanında belirleyici olarak ortaya çıkmasının da etkisiyle olsa gerek kurultayda en sert tartışmalar Laiklik ilkesi konuşulurken yaşanmıştır.²⁵⁰ Basında bu durumu sergileyen, “C.H.P. Kurultayında En Heyecanlı Gün”, “Programın lâiklik

²⁴⁶ Hakkı Uyar, a.g.e., s.86.

²⁴⁷ **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s.101-114- 131.

²⁴⁸ *Yeni Sabah*, 17 Kasım 1947.

²⁴⁹ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.313-314.

²⁵⁰ *Son Posta* 3 Aralık 1947; *Vatan* 3 Aralık 1947.

*maddesi çok sert tartışmalara sebep oldu, bu maddeyi beğenmeyen bazı hatiplerin sözleri şiddetli bir infial havası yarattı”, “Dünkü Toplantıda Din Hakkında Hararetli Münakaşalar Oldu”, “Parti kurultayı en heyecanlı toplantısını dün yaptı. Sert tartışmalar, tarziye vermeler, kürsüden indirmeler ve bağürmalarla sabahın saat 9’undan akşamın 9 buçuğuna kadar 12 buçuk saat süren bu toplantıda program tasarısının müzakeresi bitmiştir...” gibi başlıklar atılmıştır.*²⁵¹

Konuşmalar sırasında, Diyanet İşleri Başkanlığının varlığı laikliğe aykırı bulunarak bu kurumun laiklik ilkesiyle bir tezat oluşturduğu ve bu nedenle Diyanet İşleri Teşkilatının bir devlet kurumu olmaktan çıkarılması ve özerk bir statüye kavuşturulması istenmiştir²⁵².

Buna ek olarak toplumdaki din eğitimi ve öğretimi alanında yaşanan eksikliğe de dikkatler çekilerek köylerde cenazeleri kaldıracak kimse kalmadığı, din adamı yetiştirmek için imam hatip okullarının ve bir ilahiyat fakültesinin açılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ancak kurultayda imam hatip okullarının açılmasına karşı çıkmamakla birlikte, komünizme karşı dinin bir mücadele aracı olarak gösterilmesine karşı çıkan ve eski Laiklik ilkesi anlayışından vazgeçilmemesini isteyenler de olmuştur.²⁵³

Laiklik ilkesinin yeniden gözden geçirilmesini isteyenlerden birisi olan Sinop Delegesi Vehbi Dayıbaş, laikliğin iyi bir anlayış olduğunu, bunun uygulanmasıyla hurafenin önüne geçildiğini ve artık laikliğin benimsendiğini, ancak çocuklara dinin öğretilmesi konusunda eksik kalındığını belirttikten sonra, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokullara din dersi konulmasını önermiştir.²⁵⁴ Çorum delegesi Abdülkadir Güney de, dinin toplumsal yapıyı güçlendirmede ve ilerletmede önemli bir etken olduğunu ve insanlardaki vicdan ve ahlakın olmasının ancak dinin bilinmesiyle mümkün olabileceğini belirttikten sonra, ilkokullarda verilecek dini bilgilerin yanı sıra din bilgisi öğretmeni yetiştirmek için bir ilahiyat fakültesi açılmasının da zorunluluğuna işaret etmiştir.²⁵⁵ Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: “...Arkadaşlar; bugün, memleketimizde, kumar almış yürümüş, ahlâk tamamen tefessüh etmiştir. Dinsiz bir milletin memleketinde hiçbir korku kalmaz, yaşayabilmesi için bir mefhumdan korkusu olmalıdır. Varlığının devamı için bu mefhum

²⁵¹ Cumhuriyet 3 Aralık 1947; Bugün, 3 Aralık 1947; Akşam, 3 Aralık 1947.

²⁵² CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, s.454.

²⁵³ A.g.e., s.440-470.

²⁵⁴ CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, s.448-449.

²⁵⁵ A.g.e., s.449.

*lâzımdır. Anaya, babaya, büyüğe itaat kalmadı, kimse kimseyi tanımıyor, Allah nedir? deyince, Allahın ne olduğunu bilmiyor, tanımıyor... Arkadaşlar; açıkça söyleyelim, biz, bu ihtiyacı ancak ve ancak İslâm dininin kabul ettiği ahlâk kanunlarında bulacağız. Bu ahlâk kanunları bu milleti doğru yola götürecektir; bugün, her yerde ve her zaman şikâyet etmiş olduğumuz ahlâksızlıklar önlenmiş olacaktır...*²⁵⁶ Bunların dışında Milliyetçilik ilkesi üzerinde konuşulurken İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver de Fatih Sultan Mehmet, II. Mahmut gibi Osmanlı padişahlarının Türk tarihindeki önemine işaret ederek “*tarihe büyük hizmeti olanların*” türbelerinin tamir edilip açılmasını istemiştir.²⁵⁷

CHP, daha sonra yaptığı yeni yasal düzenlemelerle laiklik konusunda partinin yıllardır izlediği geleneksel politikasının dışına çıkmış ve kurultayda gündeme getirilen birçok öneri, kurultaydan bir yıl sonra gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1948’de imam hatip kursları açılmış; hacca gitmek isteyenlere ilk kez döviz verilmiş; 1949’ da ilkokullara seçmeli din dersi konulmuş; 10 Haziran 1949’da TBMM’de kabul edilen ve 5438 sayılı yasayla da tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla ilgili 677 sayılı yasanın birinci maddesine şöyle bir fıkra eklenmiş: “*Şeyhlik, Babalık, Halîfelik gibi mensupları arasında baş mevkiye bulunanlar para cezasından başka, bir yıldan aşağı olmamak üzere sürgün cezası ile cezalandırılırlar.*” ve bunu 4 Mart 1950’de türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanların Milli Eğitim Bakanlığınca halka açılacağı şeklinde düzenlenen ve aynı yasaya eklenen yeni bir fıkra izlemiştir.²⁵⁸

Anadolucular CHP’ yi “ kendi dışında bazı kuvvetlerin laikliği bir nevi din düşmanlığı hudutlarına götürme gayretlerine seyirci kalmakla” suçlarlar ve bu durumun milletin vicdanında kırgınlıklar yarattığını öne sürerler. Ayrıca Anadoluçular, Cumhuriyet’in siyasi meşruiyet zemini laikleştiren siyasetini en azından 1940’lı ortalarına kadar savunmuşlardır. Hatta 1930’larda “ yarı internasyonal İslam mefkûresinin” ve “Arap pirsteşkarlığının” milli benliğin oluşumunu engellediğini öne sürmüşlerdir. Dahası İslam’ın millileştirilmesi/ yerlileştirilmesi doğrultusunda bir “Anadolu Müslümanlığı” oluşturma imkânlarını araştırmışlardır. Fakat 1940’lı yılların ikinci yarısından sonra özellikle “milliyetçiliğin İslam davasından ayıramayacağını” savunan Nurettin Topçu’ nun Hareket ve *Bizim Türkiye*’nin etkisiyle Anadoluçu düşüncede din baskın hale gelmiştir. Bu dönemde Anadoluçular,

²⁵⁶ A.g.e., s.451.

²⁵⁷ A.g.e. s.402-403.

²⁵⁸ Nurşen Mazıcı, *Tek Parti Dönemi Seçilmiş Makaleler*, Pozitif Yay., İstanbul, 2001, s.253-255.

modernizmin neden olduklarını düşündükleri ahlak ve şahsiyet sorunlarını aşmak için milliliğin asli unsurlarından saydıkları dinle milliyetçiliğin bütünleşmesini çözüm olarak görecektir.²⁵⁹ Denebilir ki Anadolu grup CHP’de sağ kanadın oluşmasında başat rol oynamıştır. Tek parti döneminin sonlarına doğru kavi bir grup olarak siyaset sahnesinde karşımıza çıkmaktadırlar.

Dönemin tanıklarından gazeteci Nadir Nadi de anılarında, çok partili siyasal yaşama geçildiğinden itibaren CHP’nin tutarsız ve günlük politikalar uyguladığını ve böylelikle DP’ye kötü bir örnek oluşturarak onu yanlış yollara sürüklenmeye ittiğini belirterek, *“Çok partili hayatın ilk yıllarındaki karasız ve zikzaklı davranışları ile CHP yönetim kadrosu iktidar savaşında Demokrat Partiye adeta kendi eliyle başarı olanakları sağlamıştır, diyebiliriz. 1950 seçimlerine kadar varan süre içinde bir yandan şiddet ve sindirme yollarına başvururken, öte yandan seçmene şirin görünmek amacıyla taviz politikasına girdiği için CHP hiçbir sonuç alamadan bildiğimiz yenilgiye uğradı. Bu yenilgi belki de kaçınılmaz bir olaydı. Şiddet yolunu denemese, taviz politikasına sapmasa CHP belki 1950 seçimlerini yine kaybedecekti. Fakat devrim ilkelerinden hiç şaşmamış bir siyasal örgüt olarak hem kaybı daha az olacak, hem de, kimbilir gericiliğin politika hayatımıza geçer akçe haline gelmesini belki de önleyebilecekti.”* demiştir.²⁶⁰

Kocaeli delegesi Enver Balkan da CHP’nin yavaş yavaş gerçek bir siyasi parti kimliğine kavuşmaya başladığını, çünkü bundan önce ülkedeki tek parti olarak her farklı kesimi içinde barındırdığını ve Atatürk gibi, İnönü gibi şeflerin yönetimde çalıştığını bu nedenle de gerçek bir parti kimliği oluşturamadığını söylemiştir.²⁶¹

Son Posta, gazetesinden Selim Ragıp Emeç de *“C.H.P. de İdeoloji arayışı”*, *“Parti, kurultaydan çıkacak programla, memleketin çeşitli sosyal sınıflarını temsil edeyim derken, bunlardan hiçbirinin menfaatini lâıkiyle temsil edemeyecektir”* başlıklarını kullandığı yazısında, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: *“Halk Partisinin sona ermekte bulunan yedinci kurultayı, maalesef partiyi için için kemiren ideolojik bir buhranın bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmasına sebep oldu. Hele partinin programı görüşülürken delegelerin ileri sürdükleri çeşitli ve çok defa birbirini tutmayan ve hatta birbirine taban tabana zıt fikirler, Halk partisinin sadece bir fikir buhranı içinde kıvrandığını göstermekle kalmadı, aynı zamanda partini fikren, yamalı*

²⁵⁹ Metin Çınar, a.g.e., s.267-271.

²⁶⁰ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yay., 4. basım, İstanbul, 1991, s.312.

²⁶¹ *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s.97-98.

bir bohçadan farksız olduğunu da açığa vurdu. Bilhassa partinin ideolojik temelini teşkil eden esaslar görüşülürken bu hal büsbütün kendini ortaya koydu. Kurultay delegelerinin, parti programında yer alması kaydı ile ileri sürdükleri bazı fikirlere şöyle bir göz gezdirilecek olursa, partinin, en aşağı dört, beş ayrı ideolojiyi temsil eden birbirine zıt bir insan grubunu bir program etrafında birleştirmek gibi olmayacak bir işi yapmaya çalıştığı kolayca anlaşılır. Meselâ partinin iktisadi siyaseti bahsinde bir yandan en dar manada bir iktisadi devletçiliğin esasları tavsiye edilirken, öte yandan, en geniş anlamda bir iktisadi liberalizme götürecek öğütler verilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin sosyal yenilikler bahsinde ise bir yandan totaliter rejimlere kadar yolu olan ve ırkçılık esaslarını belirtecek bazı esasların programda yer alması için takrirler verilirken, öte taraftan sosyalizme kadar gidebilen geniş demokrasi tavsiyelerinde bulunulmuştur... Böyle bir ideoloji anarşisi, dünyanın hiçbir partisinde ne görülmüş ne de işitilmiştir. “²⁶²

DP’li General Sadık Aldoğan CHP’lilere bu konuda şunu sormuştur: “Yirmi beş seneden beri masum halka her türlü fenalığı yapan Halk Partisi ve hükümetleri şimdi onları kırılan kalplerini tamir etmek için mekteplerde din derslerinin okunmasını kabul ettiler... Ulan sen kimi aldatıyorsun? Artık size kim inanır?”²⁶³

CHP’nin kurultayda aldığı kararlar ülke açısından oldukça önemli olmuştur. Yeni siyasal düzende, CHP’ye yeni bir siyasi parti kimliği verilmesi de bu kurultayın diğer önemli bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Daha bir deyişle 1947 Kurultayı’nda hem partiyle hem de Türkiye’deki demokratik sistemin gelişmesiyle ilgili önemli kararlar alınmakla birlikte 1947 Kurultayı daha çok CHP’nin kendi içinde bir değişimi gerçekleştirmeye çalışmasıyla ön plana çıkmıştır.

²⁶² Son Posta, 3 Aralık 1947.

²⁶³ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Türkçesi: Ahmet Fethi, 2. baskı, Hil Yay., İstanbul, 1996, s.39-40

II. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DİN EĞİTİMİ

1945- 1950 yılları arasında yaşanan siyasi çalkantılar eğitim sürecini de etkilemiştir. CHP’nin siyasi olarak kendini ılımlaştırması ile birlikte din eğitimi noktasında da adımlar atılmıştır. Bu adımlarla birlikte okullarda ara verilen din eğitimi yeniden gündeme gelmiştir. Tekrar müfredat programlarına din dersleri konulmuş, akabinde din eğitimi verecek kişilerin yetiştirilmesine önem verilmiştir.

2.1.1945-1950 YILLARINDA TÜRKİYE’DE DİN EĞİTİMİ

Bu süreçteki eğitimi değerlendirmeden önce kısaca bir Osmanlı dönemine göz atmada fayda görüyorum. Lale Devri ile başlayan Batılılaşma hareketleri eğitim sürecini de etkilemiştir. Devletin çöküşünü durdurmak için açılan Batı tarzı okullarda müfredatın belli bir bölümü dini konulara ayrılmıştır. Devlet ulemayı desteklemeye ve meşruluğunu büyük ölçüde hilafet kurumundan almaya devam ediyordu. Fakat daha sonraki süreçte “laiklik” kisvesi altında sistemde revizyona gidildi. Bunun Osmanlı Devlet’inde başladığını söylemek oldukça güçtür. Laiklik kapsamında yapılan reformlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti altında ancak değerlendirilebilir.

Din öğretiminin örgün eğitim kurumlarından (1933 yılında İlahiyat Fakültesi’nin kapatılmasından sonra) tamamen kaldırılmış olmasıyla, cumhuriyet dönemi eğitim tarihimizin oldukça önemli bir konusu olan din eğitimi, çok tartışmalı bir şekilde 1946’dan sonra yeniden ele alınmış ve çeşitli çevreler tarafından doğru ve yeterli çözüm yolları arayıp bulamamanın sıkıntıları yaşanmıştır. Din eğitimi ve öğretimindeki duraksamalar ve tereddütler, o zamanın genel havasının yanı sıra laiklik anlayışının uygulaması olarak görülmüştür. Bu uygulamanın sonucu olarak birtakım olumsuzlukların ortaya çıkmasına yol açmış, devletin bu tutumu halk tarafından yadırganmış ve kendi imkânlarıyla devlet okulları dışında, din eğitimi ve öğretimi yapmanın imkânları aranmıştır. Yetişmekte olan nesiller, kulaktan duyma bilgilerle, kendi şartlarına göre çevresinden bir ölçüde daha fazla dini bilgileri olan insanlara müracaat ederek, din hakkında bilgiler almaya çalışmıştır. Başta ülkenin her tarafında dindar geçinen bazı insanlar din hakkında yeterli bilgisi olmadığı halde çevresine din konusunda öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Birçok insan bunu iyi niyetle yaparken

bazı insanlar da bu ortamı istismar etmiştir. Aslında bu ortamın doğmasına devletin okullardaki eğitim anlayışı yol açmıştır.²⁶⁴

Yetişmekte olan nesillerin, okullarda doğru ve yeterli din eğitimi ve öğretimi alamayışlarından doğan manevi boşluğu yabancı ve zararlı akımların beslemesi gibi bir tehlikeyle karşı karşıya gelinmiştir.²⁶⁵ Vatandaşlar her yaştaki çocuklarına örgün ve yaygın eğitimde din ve ahlak bilgisi verecek sorumlu ve bilgili bir kaynak bulamamışlardır. Bunun üzerine bu vazgeçilmez ihtiyacını sorumsuz yerlerden karşımaya yönelmişlerdir. Böylece ülkemizde din öğretimi düzensiz bir şekilde gizli, metotsuz ve öğretilecek konuların seçiminde belirsiz bir uygulamaya yol açmıştır. Bu durumda her çevreden tenkitlerin yükseldiği görülmüştür.²⁶⁶ Bu muhtemel tehlike sosyal hayatta ve özellikle gençlerin davranışlarında ahlaki buhran olarak kendisini hissettirmiştir.40'lı yıllarda din öğretimi gündeme alınmazken ahlak eğitimi konusunda arayışlara girilmiştir.²⁶⁷

Din her toplum için bir ihtiyaçtır. Çünkü insanın fitratında tapınma ihtiyacı vardır. Bunu sistemden çıkarmak ya da yok saymak başlı başına büyük bir hatadır. Osmanlı Devleti gibi büyük bir İslam temsilcisinin torunları olarak bizlerden bu olgunun silinip atılması düşünülemez. Devlet politikaları her ne kadar İslam'ı sistemden uzaklaştırmaya çalışmışlarsa da bu bir neticeye varamamıştır. Yıllarca İslam'ın bu coğrafyadan silinmesi için dış mihraplar ve bazı hükümetler iş birliği yapmışlardır. Lakin bu asil ecdad ne kadar dejenere olmuş gibi gözükse de bu nokta da dik duruşunu göstermiştir. İslam kutsal ve akıl üzerine kurulmuş bir dindir. Hurafeleri tanımaz ve alkışlamaz. Her dönemde olduğu gibi dini sömürenler olmuştur. Bu dinin kötü olduğu anlamına gelmez. Laiklik kapsamında yürütülen bazı kırııcı kararlar dönemin neslini “kayıp jenerasyon “olarak adlandırmamıza sebep olmuştur. Din aslında bireyseldir. Hiçbir kurumun tekelinde değildir ve olmamalıdır. Allah dini insanlara bir toplum nizamı olarak sunmuştur. Siyasallaştırılması dine atılan büyük bir lekedir.

Laik düşünce akımı siyasi hâkimiyeti ele geçirme imkânını ancak İstiklal Savaşı'ndan sonra yeni kurulan Cumhuriyet'te Atatürk'ün önderliğinde kazandı. Atatürk 1923'te Halk Fırkasının idaresine dayalı bir hükümet kurdu.1938'e kadar Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı, İsmet İnönü'nün başbakanlığı idaresinde radikal bir

²⁶⁴ Halis Ayhan, **Türkiye'de Din Eğitimi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, İstanbul, 1999, s.66

²⁶⁵ İsmet Parmaksızoğlu, **Türkiye'de Din Eğitimi**, Ankara,1966, s.28

²⁶⁶ Fehmi Yavuz, **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Ankara,1969, s.45-46.

²⁶⁷ Halis Ayhan, **a.g.e.**, s.67.

laiklik programı yürürlüğe kondu. Dinin devlet üzerindeki etkisi azaltılarak, onun toplumsal bir rol oynaması büyük ölçüde engellenmiş oldu. İslam hukukuna göre karar veren dini mahkemelerin faaliyetlerine son verildi. Çok düşük ölçüde Diyanet İşleri Başkanlığı'na tahsis edilen bütçe hariç, dini kurumlara yapılan devlet yardımı kesildi. Din eğitimi tedricen azaltılarak sonunda askıya alındı, tarikatlar yasaklandı ve feshedilen dini kurumların bütün mallarına devletçe el konuldu. Böylece Türk toplum hayatında ortaya çıkan boşluk, özellikle laik Batı hukuku başta olmak üzere Avrupa'dan getirilen kurumlarla ve harf inkılâbıyla ifade edilen Türk milliyetçiliğinin devlet denetimindeki laik bir varyantıyla doldurulmaya çalışıldı.²⁶⁸

Atatürk ve İnönü'nün yetiştiği çağda, münevverleri ilgilendiren hususlar dinin ferde dönük, iman ve ibadet kısımları değil, dinin sosyal tarafları, topluma dönük taraflarıdır. Din ve devlet ilişkileri, sosyal kurumlar, dinin ve fertlerin bu kurumlar içindeki yeri, hukuk düzeni tartışılmaktadır. Taassubun, çağdaşlaşma döneminde İslam toplumuna getirdiği menfi tesirler dikkate alınarak, Batı örneğinde olduğu gibi din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması suretiyle, problemin ilim ve akılcılıkla çözümlenebileceği görüşü Batılılarca ağır basıyordu. Bu sebeple Atatürk dinin evrenselliğini dünya işlerinde değil, ahirete dönük iman ve ahlakta buluyordu. “*Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din Allah ile kul arasında bağlılıktır.*” derken dinin yerini ferdin vicdanında görüyordu. Nitekim vicdan hürriyeti ve ferdi dindarlığın koruyucusu olan laikliği savunurken “*İnsanlığa mal olmuş değerlerin belki mukaddesi olan din hürriyeti ancak laiklik prensibine bağlı kalınarak korunabilir.*” diyerek görüşlerini açıklamıştır. Bu sebeple laikliği dinden uzaklaşma veya din düşmanlığı olarak görmemiş, bilakis din hürriyetini, gerçek dindarlığın garantisi olarak değerlendirmiştir. Özetle Atatürk ferdi dindarlığı, din hürriyetini savunmuş ve desteklemiştir.²⁶⁹

Atatürk inkılâplarının getirdiği yeni rejimin dayandığı altı prensipten bir laikliktir. Laiklik, rejim için kullanıldığı zaman, genel olarak kısaca din işleriyle dünya işlerinin ilgili otoritelerin birbirinden ayrılması demek değildir. İçtimai hayatında dinsel öğelerden ayrıştırılması kastedilir. Esasen Atatürk'ün benimsediği laiklik anlayışı da

²⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik**, Ankara, 1955; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Ankara, 1987.

²⁶⁹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s.62-68-146.

budur. Çünkü Atatürk İslam'ın modern medeniyetle uyuşabileceğine, 1924 yılında aksini söylemekle birlikte inanmamaktaydı.²⁷⁰

1930'dan itibaren din adamı yetiştirecek olan okulların kapatılması din derslerinin örgün eğitimden çıkarılması 15-20 yıl içinde bir ahlak buhranına neden olmuş, özellikle dini yönden zayıf olan çevrelerde yetişen gençlerin, büyük bir manevi boşluk içinde bir takım zararlı cereyanlara kapılması halkta ciddi endişelere yol açmıştır.

1930-1946 yılları arasında yaşanan bu boşluk döneminin bu acı tecrübeleri ve Dünya savaşlarından sonra birçok ülkede baş gösteren ahlaki çöküntü ve Avrupa'yı tehdit eden komünizm tehlikesi, devleti yönetenleri yeni arayışlara sevk etmiştir. 15-21 Şubat 1943 tarihinde yapılan II. Maarif Şura'sının ana gündeminde ilk sırada ahlaki eğitimi yer almıştır. Bu Şura'nın gündemi ve Şura sonunda alınan kararlar yetkili mercilerin de bu meseleye artık bir çözüm aradığını göstermektedir.²⁷¹ II. Milli eğitim Şura'sında Ali Fuat Başgil şöyle diyor: *"Yıllardan beri laiklik namına, sistemli ve ezici hücumlarla maneviyat aleyhine yürüdükten sonra; demek ki bugün tekrar hareket noktamıza gelmiş bulunuyoruz...Din terbiyesinin halk ahlakıyatı üzerindeki rolünü anlamak için , inkar ettiğimiz hakikatlerin ve seneler süren hata ve hafifliklerin acı acı intikam aldığı bugünü mü beklemek lazımdı?...Maneviyatı yıkıp, yerine çıplak ve çirkin bir sansüalizm ilahesi oturtmakla, sosyal çözüntüden ve ruhi sefaletten başka ne kazandık?..."*²⁷²

Enver Ziya Karal bir yazısında *"Atatürk'ün din anlayışı, antropomorfik temel üzerinde, korkuya dayalı, sosyal nitelikli bir din olmayıp, kozmik bir din anlayışıdır. Tabiat ve düşünce evreninin derinliklerindeki gizli, insanı hayranlıklara boğan düzeni, kavramayı amaçlayan bir tür din anlayışı. Bu anlayış evrendeki canlı, cansız bütün varlıkları anlam dolu bütünlükleri içinde sezer; yoksa insan huylarına sahip bir Tanrı anlayışı değildir"*, demektedir.²⁷³

Rustow, Türkiye'de 1920-1930 arasını dinin toplum hayatından hızla düştüğü dönem olarak ifade etmektedir.²⁷⁴ Rustow'a göre Mustafa Kemal'in dinde bir reform

²⁷⁰ Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye'de İslamlik**, Çev: Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s.97.

²⁷¹ MEB, **II. Maarif Şurası (15-21 Şubat 1943)**, İstanbul, 1991.

²⁷² Halis Ayhan, **a.g.e.**, s.83.

²⁷³ Enver Ziya Karal, **İnsan Olarak Atatürk**, Atatürk'e Saygı, TDK Yay., Ankara, 1969, s.132.

²⁷⁴ Danwart A. Rustow, *Türkiye'de Siyaset ve İslamiyet 1920-1955-I*, (Çev.:A.Buğra), Yol,Sayı:28, **Haftalık Fikir ve Siyaset Gazetesi**, 22 Haziran 1966, s.5.

yapmaya niyeti yoktu. Zira yeniden canlandırılacak bir hiyerarşinin kendi otoritesine karşı süratle ve kuvvetli bir muhalefet meydana getireceğini biliyordu.²⁷⁵

1932’ de yayınlanan ve yeni rejimin kesin hatlarıyla tarih ve kültür felsefesini çizen “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi” kitabında laiklikle alakalı şu cümleler yer almıştır: “Laiklik, din ile dünya, din ile devlet işlerinin ayrılmasının anlatan bir tedbirdir. Bunu dinsizlik manasına almak çok yanlıştır. İnkılâbımızın laik esasını hâkim kılan safhası başlı başına en büyük ehemmiyeti haiz bir bahis teşkil eder...” Peşinden Halk Fırkasının bütün diğer inkılap ve ıslahat hareketlerindeki gibi bunda da millete rehberlik ettiği anlatılır.²⁷⁶

1945 yılı CHP kurultayında hükümet içinden şöyle bir fikir çıktı: “*Dünya işleri din işleri ile tamamen ayrılmış bir rejimde Diyanet İşleri Reisliği gibi bir teşkilatın yer almaması/ Kuran ve din tatbikatının öz Türkçe ile tanzimi/İbadet yerleri, Türk’ün geleneğine uygun bir tarza konularak, Halkevlerinin ibadet yeri, ibadet yerlerinin de Halkevlerine benzer şekle ifra’ı/ibadet usul ve zamanların tanzimi/Diyanet İşleri Reisliği yerine Dil Kurumu’na benzer bir teşkilat ikame edilerek, din teşkilatının devreden çıkarılarak millete mal edilmesi/ruhbanlığın icabı olan her şeyin silinmesi ve bu cümleden olmak üzere sarık, cübbe gibi din tatbikatında bulunan her nevi kıyafetin ilgası.*”²⁷⁷

Kültür konusunda bütün değerler “milliyetçilik” ve “laiklik” ilkeleri çerçevesinde oluşturulmaya çalışılmıştır.

Sıcak harbin başlaması ve iki milyona yakın gencin askere alınması ile orduda moral eğitimi yapmak bir ihtiyaç haline geldi. Bunun üzerine Genelkurmay tarafından Mayıs 1940’da Askeri İmamların tekrar orduya dönmeleri sağlandı.²⁷⁸

İstanbul Üniversite’sinin yeniden düzenlenmesi için Türkiye’ye çağrılan ve bu konuda bir rapor hazırlayan İsviçreli Prof.Malche tıp, fen, hukuk, edebiyat fakültelerinin yanında bir de İlahiyat Fakültesi kurulması önerisini getirmişti. Bu teklif uygulanmayarak 1933’de İstanbul Darül-Fünun ilgasında İlahiyat Fakültesi kaldırıldı.²⁷⁹ Onun yerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı, İslam Tetkikleri Enstitüsü kuruldu. Ancak böylelikle din eğitimi işlevi yerini salt araştırmaya bırakmış

²⁷⁵ Danwart A.Rustow, a.g.y., s.7.

²⁷⁶ Gotthard Jaschke, a.g.e., s.96.

²⁷⁷ Tanık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı Meşrutiyetin Siyasi Hayat Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler**, İstanbul, 1962, s.193-194.

²⁷⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Ç.:Babür Turna), Arkadaş Yay., 2015, s.412.

²⁷⁹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yay., İstanbul, 2010, s.160.

oldu.1933'teki üniversite reformuyla kapatılan İlahiyat Fakültesinin yerine açılan bir okutmanlık kadrosu ve İslam Tetkikleri Enstitüsü; 1941'de Diyanet İşleri Başkanlığı'na tayin edilinceye kadar Prof. Şerafettin Yaltkaya'nın idaresinde sürdürüldü. Edebiyat Fakültesinin Şarkiyat Enstitüsüne bağlı olan bu birim böylece kapanmış oldu.²⁸⁰ Her ne kadar laik bir tavır sergilendiği iddia edilse de yapılan bu kontrollü adımlar “devlete bağlı bir din” sisteminin oluşturulmaya çalışıldığını gözler önüne sermektedir.

İnönü döneminin siyasi platformdaki statik ve statükocu özelliğine rağmen kültürel alanda son derece hareketli bir yanı vardır. Hatta Atilla İlhan'ın ifadesiyle “İnönü dönemi bir kültür seferberliği dönemidir.”²⁸¹

Dönemin belirleyici niteliği, köylere zorunlu olarak okul götürmek, konservatuvar açmak, opera kurmak, devlet radyolarını Batı müziğine tahsis etmek, Milli Eğitim Bakanlığı yayınlarıyla “Batılı Kültürü” Türkçeye aktarmak, işi liselerde Yunanca ve Latince derslerinin konulmasına kadar götürmek olmuştur. Kısaca Batılı Kültür çevresine mensubiyet kalkınmanın ve medenileşmenin tek yolu sayılmıştır.²⁸²

İnönü'nün milli, laik, modernleşmeye yönelik bir eğitim arzusu hükümet programında da görülür. Nitekim hükümet programına giren milli eğitim politikasının esası şöyledir: “*Türk çocuğunun ahlaki temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine vatanına, cumhuriyetine, inkılâbına sadık yetiştirmek maarifimizin başlıca hedefidir.*”²⁸³

Köy Enstitülerinde görev yapacak öğretmen adayları dini duygulara yer vermeyecek kadar laik bir eğitim ve hümanist kültürle yetiştirildi. Bunun neticesi olarak da kapalı toplum hayatının merkezi olan köylerde rehberlik yapamadıkları gibi, muhafazakâr köylü halkını devletten ve sistemden soğuttular. Köy Enstitülerinde yürütülen hümanistleştirme politikaları ve beraberinde gelişen sol kültür, muhafazakâr ve sağcı çevrelerin sürekli eleştiri kaynağı oldu. Diğer taraftan militarist sol çevreler de devrime muhafazakâr ve sol çevrelerden başlamanın stratejik hata olduğu belirtirler. Hatta Köy Enstitülerinin faşist bir buluş olduğunu iddia ederler. Köy Enstitülerinin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç'un oğlu Engin Tonguç ise şöyle demektedir: “*Köy Enstitüleri sistemi başı başına ne bir okuma-yazma kampanyası ne bir köy kalkınması, ne bir öğretmen yetiştirme çabası, ne bir okul yapımı girişimi idi. Temel amacı bakımından, tarihi şartların hazırladığı bir imkândan yararlanarak iktidara katılıp elde*

²⁸⁰ Gotthard Jaschke, **a.g.e.**, s.75.

²⁸¹ Atilla İlhan, **Hangi Batı**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002, s.228.

²⁸² Atilla İlhan, **a.g.e.**, s.228.

²⁸³ İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1965)**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s.12.

edilen yürütme gücü ile emekçi sınıfları bilinçlendirme ve devrimsel süreci hızlandırmak için girilmiş bir devrim stratejisi ve taktiği idi.”²⁸⁴

Bilinen bir gerçektir ki din, toplumun ihtiyaç duyduğu ve ondan ayrı kalmasının mümkün olamadığı bir olgudur. Din konusunda bilgisizlik en tehlikeli bilgisizliktir. Çünkü inanmaya yöneliktir. Yanlış inanma, yanlış değerlendirme demektir. Yanlış şartlanma taassubu doğurmaktadır. Her konuda olduğu gibi din konusunda da doğru bilgilendirme büyük önem taşımaktadır. Bunun yeri de okullardır.²⁸⁵

2.1.1. Dini Kurumların Yeniden Doğuşu

Cumhuriyet idaresinin dine negatif yaklaşan bir laiklik anlayışı benimsemesi üzerine bütün bu dini kurumlar zarar gördü.1924 yılı, Şeyhülislamlık makamının, Şeriyeye ve Evkaf Vekâleti’nin, dini mahkemelerin ve medreselerin feshedilme kararlarının alındığı bir yıl oldu. Bundan sonraki yıllarda ise, devlet okullarında okutulan din dersleri yavaş yavaş kayboldu, vakıfların hizmetleri de dinin dışındaki maksatlara doğru yönlendirildi. Şeriyeye ve Evkaf Vekâleti yerine hükümet, başbakanlık makamına bağlı ve onun bir yan kuruluşu olan Diyanet İşleri Reisliği’ni kurdu. Bundan sonra Diyanet İşleri Reisliği, Türkiye’nin tek resmi dini kuruluşu statüsünü kazandı. Fakat öte yanda bu kurumun fonksiyonları kurulduğu ilk yıllarda çok sınırlı ve zayıf kalmıştı. Diyanet İşleri Reisliği, imam, vaiz ve müftü gibi din görevlilerinin tayin ve azil işleriyle meşgul olacaktı.²⁸⁶

Milli Eğitim içerisinde din görevlisi ve din eğitimcisi yetiştiren okulların kapatılması, programlardan din derslerinin çıkarılması gibi gelişmeler, halkı dini açıdan koyu bir cehalete sürüklemiştir. İsteyerek olmasa da salt maddi ve pozitif eğitim, çocukların ve gençlerin maneviyatsız olarak yetişmelerine sebep olmuştur. Bu değerlerini kaybeden gençlik, milli kavramlarını da tamamen unutmuştur. Özellikle müfredat kitaplarında gerçek dini naslara muhalif fikirlere sık sık rastlanır olmuştur.²⁸⁷

Bu tür olumsuzluklardan ve gelişmelerden sonra vatandaşlar arasında “Artık dinin elden gitmekte olduğuna hükmedilmiş”, “elde kalana” gerçek ve hurafeye ayırt edilmeksizin kuvvetle bağlanılan bir devreye girilmiştir. Bunun sonucu bir yandan dini yeniden canlandırma adına tarikata benzer cereyanlar, diğer yandan siyasi-dini

²⁸⁴ Fethi Tevetoğlu, *Milli Eğitimde Kızıl Faaliyet*, **Türk Kültürü**, Sayı:40, Ankara, 1966, s.39.

²⁸⁵ Abdurrahman Küçük, *Din Öğretimi Üzerine Düşünceler*, **Türk Yurdu**, Nisan-Mayıs 1997, Sayı:116-117, s.173.

²⁸⁶ Ahmet Gürtaş, *Türkiye’de Din Eğitiminin Hukuki Dayanakları*, **Milli Eğitim ve Din Eğitimi**, İstanbul, 1981, s.231.

²⁸⁷ Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Neşriyat, İstanbul, 1977, C.V, s.1745.

kuruluşlar yer yer tutunup yayılırken, devletin bunlarla ilgilenmek, bunları takip etmek zorunda kalması, bu tür cereyanlarla hiç ilgisi olmayan, normal ibadetini yapan vatandaş da incitebilmiştir. Memlekette genel anlamda din eğitimi uygulanmamış olduğundan, bu takipte görev alan memurların, hangi hareketlerin gerçek dinden, hangilerinin takip edilen yasak ayinden, hangi kitabın gerçek dini yayın, hangisinin takip olunan yayın olduğu konusunda karar verememelerine sebep olmuş, “bilirkişi” incelemesine gönderilen kitaplar arasında Kuran-ı Kerim ve ilmiyal kitapları da bulunulabilmiştir. Bu durum, halkın devlet olan güvenini sarsarken, bir yandan da milletin din kültürü açısından ne kadar cehalet içinde bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.²⁸⁸

Öte yandan halkın din, din eğitimi-öğretimi alanındaki talepleri bazı milletvekillerce ya kendi görüşleriymiş gibi veya doğrudan vatandaşın istediği olarak parti kurultayında veya TBMM kürsüsünde dile getiriliyordu. İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver CHP’nin 7.Kurultayında yaptığı konuşmanın bir yerinde şunları söylemiştir:” *Arkadaşlar, Komünizm bir din olarak intişar ettiği için her yerde din adamlarını takip ediyordu. O halde acaba biz İmam ve Hatip mekteplerimizi açmazsak dünyanın bütün üniversitelerinde olduğu gibi, ilim mahiyetinde olarak İstanbul Üniversitemizde İslam Tarihi, İslam Felsefe Tarihi, Mukayeseli Dinler okutmazsak ve nihayetinde yüksek din öğretimi mektebi açmazsak acaba bu zavallı ekalliyetler ,son müdafaalarını yapmak için muhtaç oldukları adamları nereden tedarik edeceklerdir. Yalnız memleketin dahili ihtiyacı için değil, dışarıda bıraktığımız azınlıklar içinde bu müesseseleri düşünmek durumundayız.... Aziz arkadaşlar, muhterem arkadaşlarımızdan bazıları, köylerin imama ihtiyacı olduğunu söylediler. Arkadaşlar en yakın misalini arz edeyim: bu TBMM’de mevzubahis oldu. Bir münakaşadan sonra dışarıya çıktığım zaman, altı tane meclis hademesi yanıma geldi. Gözleri yaşlı olarak şunları söyledi: “Vallahi billahi altı köyümüzde bir tek imam kaldı. Ölülere nöbet bekletiyoruz. Ondan kalkıp bu köye geliyor, devamlı köy değiştiriyor. Eğer bize imam vermezseniz, ölülerimizi köpek leşi gibi toprağa gömeceğiz.”*²⁸⁹

Buna benzer olaylar yabancı basında da haber olarak yer aldı. Mesela Londra’da yaşayan Müslümanların on beş günde bir çıkardıkları “Impact International” Gazetesinin 18 Haziran 1971 tarihli sayısında Nurettin Gottlob imzasıyla yayınlanan;” Türkiye’de İslam: İbret ve İlhamlar” başlıklı makalede şu ifadeler yer

²⁸⁸ Beyza Bilgin, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1985, s.49-50.

²⁸⁹ CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, Ankara, 1948, s.457.

verilmiştir.”1950 yılı başlarında Türk gazeteleri küçük bir haber neşrettiler. Bu habere göre; bir köyde cenaze namazı kaldıracak bir tek kişi Müslüman köylü namazı kılınmadan defnedilmiştir. Bu vaziyet karşısında Türk halkı galeyana gelmiş ve zamanın hükümeti camilerde imamlık yapacak ve imam-hatiplerin eğitimi için derhal bir İmam Hatip Okulu açmak mecburiyetinde kalmıştır.”²⁹⁰

Sovyetler Birliği dinsiz bir toplum meydana getirmek için bir ameliyeye girişmiş ve bünyesindeki- Müslümanlar dahil- bütün toplulukları değerlerinden soyutlayarak Cengiz Aytmatov’un tabiriyle mankurtlaştırmıştır. Türkiye’de de toplumu bin yıllık medeniyet değerlerinden soyutlamak üzere bir operasyon yürütülmüş, dini değerler ve müesseseler tahrip edilmiş ve yaklaşık 25 yıl süren bu operasyonun ardından Hamdullah Suphi Tanrıöver’in dile getirdiği acı manzara elde edilmiştir.²⁹¹

Dönemin Diyanet İşleri Başkanı A.Hamdi Akseki, “Memleketteki Dini Müesseselerin Kapatılması Batıl Akide ve Tarikatların Üremesine Yol Açmıştır” makalesinde:

“...Diğer cihetten bugün bir takım akide ve yalancı tarikatların sinsi sinsi ve fakat sistemi denecek surette, memleketin hemen her köşesinde yayılmakta ve üremekte olduğu da bir vakıdır. Gittikçe çoğalan ve din namına uydurdukları bir takım hurafelerle köylü ve şehirliyi istismar eden, saf halkımızın arasında tefrikalar sokan, karıyı kocadan ayıran bu muzır unsurların tesirlerini önleyebilmek için her şeyden evvel esaslı bir din terbiyesi ve bilgisi almış, müspet ilimlerle de mücehhez kuvvetli din adamlarına, münevver vaizlere ihtiyacımız vardır.”

“Memlekette hakiki din adamları azaldıkça bu yoldaki tarikatların yayılması ve gittikçe sahasını pek ziyade genişletmesi de bu ihtiyacı bir kez daha belirtmektedir.”

“Sonra kökleri dışarıda olan dini, içtimai, siyasi bir takım yabancı akide ve mezheplere mensup kimselerin, muhtelif şekiller ve vasıtalarla yaptıkları propagandalar ve yayınladıkları eserler de halk üzerinde çok kötü tesirler yapmaktadır. Bunları en çok önleyecek, bu fikirlerin yayılmasına mani olacak yegane kuvvet, din ve kudretli din adamlarının telkini olduğu da müşahade ve tecrübelerle sabittir.” demektedir.

Bundan sonra ise müşahade ve kanaatlerini şu şekilde altı madde halinde sıralamaktadır: “Çocuklarımız, hakiki bir din ve ahlak terbiyesinden mahrum olarak içi

²⁹⁰ Hulusi Yavuz, **Osmanlı Devleti ve İslamiyet**, İz Yay., İstanbul, 1989, s.204.

²⁹¹ Hıdır Yıldırım, *Anı ve Anekdotlarla İmam-Hatiplerin Kuruluşu*, **Eğitim-Öğretim Bilim Araştırma Dergisi**, Ekim/Kasım 2015, Yıl:11, Sayı:35, s.4.

bomboş ve herhangi bir menfi bir tesiri kabule müsait bir halde yetişmektedir. Çocuklarımızı ve gençlerimizi içtimai, siyasi herhangi bir zararlı mezhep veya tarikat ve akidelerin menfi tesirlerinden uzak tutmak için çare düşünülmelidir. Çocuklarımızı gerek mektepler ve gerek başka vasıta ile din ve ahlak aleyhine de söylenebilecek ne varsa hepsi söylenmiş, telkin edilmiş ve dinden uzaklaşmaları için her şey yapılmıştır. Bugün gençler komünist olmamışlarsa, bunu ailelerindeki kuvvetli din terbiyesine borçluyuz. Çocuklarımızın, gençlerimizin her türlü yabancı ve menfi tesirlere bundan sonra da mukavemet edebilmeleri için kendilerine İslam Dini'nin esaslı ve ciddi bir surette talim ve telkin edilmesi, manevi terbiyenin verilmesi artık bir zarurettir. Hakiki din adamlarına, mabetlerimizi şenlendirecek bilgili, fazilet sahibi vaizlere, İmam ve Hatiplere olan ihtiyacın bir an evvel sağlanması lazımdır. Yeni nesle mensup birçok genç de kendilerinin maneviyattan tamamen mücerret bir halde yetiştirildiklerini acı acı itiraf etmektedirler.”

Akseki makalesini şöyle tamamlıyor: “*Şu uzun maruzatımla memleketin dini ve ahlaki durumunu, milletimin yüksek menfaatlerinden başka hiçbir şey düşünmeyerek bütün açıklığı ile arz etmiş bulunuyorum. Bu izahlarımız gösteriyor ki buhranın sebebi, maneviyata vurulan darbedir. Şu halde buhranın tek çaresi de; maneviyata layık olduğu ehemmiyeti vermektedir.*”²⁹²

Ülkemizde özellikle okullarda 1931-1949 yıllarında din öğretimi yapılmamıştır. Din eğitimi ve öğretimi okullarda yapılmadığı gibi yaygın din eğitimi alanında da büyük kısıtlamalar olmuştur. Yaygın din eğitiminin en belirgin göstergesi dini muhtevalı yayınlardır. 1940'lı yıllarda dini neşriyata da izin verilmediği görülmektedir.²⁹³

1946'dan sonra din öğretimi alanındaki arayışlar TBMM genel kurul ve grup toplantılarında, parti kurultaylarında, basında ve zamanla toplumun bütün kesimlerine yayılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda 1948-1949 öğretim yılından itibaren okullara din dersi yeniden konulmuştur.²⁹⁴

2.1.1.1. İlkokullarda Din Dersleri

TBBM Hükümeti eğitimle yakından ilgilenmiş, medreselerin ıslahı amacıyla “Medaris-i İslamiye Nizamnamesi” çıkarmıştır. Atatürk 1923 yılı TBMM'nin açılış

²⁹² A.Hamdi Akseki, *Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor*, **Sebilürreşad**, C.5, Sayı:104.

²⁹³ Halis Ayhan, **a.g.e.**, s.84-85.

²⁹⁴ **A.g.e.**, s.112.

nutkunda Tevhid-i Tedrisat'tan bahsederek, yeni eğitim sisteminin nasıl olması gerektiği problemini kamuoyuna sunmuştur. O dönemde Osmanlı eğitim sistemi hala devam ettiğinden bu üçlü eğitim sisteminin (mektep-medrese-azınlık okulları) eğitim sistemini bir elde toplayıp, milli ve laik eğitime geçilmesi faaliyetleri hızlandırılmıştır.²⁹⁵Kanunun çıkışından iki gün sonra İstanbul Maarif Müdürlüğü kanunu gerekçe göstererek medreselere el koydu. Bunu takiben 16 Mart 1924'te Maarif Vekili Vasıf Çınar'ın çektiği bir telgraf emriyle bütün medreseler kapatılmıştır.²⁹⁶

Yeni eğitim sisteminin laik, milli pozitif olabilmesi için yabancı uzmanlara başvurulmuştur. ABD'den psikolog ve eğitimci John Dewey Türkiye'ye davet edilerek, kurulacak yeni sistem için rapor hazırlattırılmıştır. İki ayrı rapor hazırlayan Dewey' in "Türk Maarifi Hakkındaki Rapor"u Maarif Vekâletince yeni TC'nin eğitim ve öğretim sistemi kurulurken önemli ölçüde yararlanılan kaynaklardandır.²⁹⁷1925'de Almanya'dan davet edilen Dr. Alfred Kühne de mesleki eğitimi içine alan "Mesleki Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor" adlı bir rapor hazırlamıştır.1927'de Belçikalı Omar Buyse teknik eğitimle ilgili hacimli bir rapor "Teknik eğitim Hakkında Rapor" hazırlamıştır. Bundan sonraki süreçte de eğitimin değişik dallarında yabancı uzmanlara müracaat edilmiştir.²⁹⁸

1922 yılında Mekatib-i Sultaniye Devre-i Ula'nın 2.3.4.5. sınıflarında toplam 21 saat Kuran-ı Kerim dersi vardır. Ayrıca sekiz yıllık olan bu mektebin her sınıfında haftada birer saat olmak üzere toplam sekiz saat "Siyer ve Malumat-ı Diniye" dersi vardır. Arapça, Farsça ve Batı dillerinden birisi okutulmaktadır. Rüştîyelerde ve idadilerde 5. ve 6. sınıfta haftada üçer; 7.8. ve 9. Sınıflarda haftada ikişer saat Kuran-ı Kerim'i ve Ulumu-i Diniye okutulmakta idi.1924'teki düzenlemede birer saatlik din derslerine yer verilmiştir.1927'de yapılan bir düzenleme ile programdan din dersleri kaldırılmıştır.²⁹⁹ 1927'den itibaren bütün ortaokullarda karma eğitim başlar.³⁰⁰ İlkokullarda 1924'ten 1926'ya kadar 2.3.4. ve 5. sınıflarda ikişer saat Kuran-ı Kerim ve

²⁹⁵ İhsan Sungu, *Tevhid-i Tedrisat*, **Belleten II**, s.421.

²⁹⁶ Hüseyin Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, Dergah Yay., İstanbul, 1983, s.231.

²⁹⁷ John Dewey, **Türk Maarifi Hakkında Rapor**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s.30.

[https://www.tbmm.gov.tr/evayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/DİĞER%20YAYINLAR/197000571%20TÜRKİYE%20MAARİFİ%20HAKKINDA%20RAPOR%20\(JOHN%20DEWEY\)/0000_0000%20TÜRKİYE%20MAARİFİ%20HAKKINDA%20RAPOR%20\(JOHN%20DEWEY\).pdf](https://www.tbmm.gov.tr/evayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/DİĞER%20YAYINLAR/197000571%20TÜRKİYE%20MAARİFİ%20HAKKINDA%20RAPOR%20(JOHN%20DEWEY)/0000_0000%20TÜRKİYE%20MAARİFİ%20HAKKINDA%20RAPOR%20(JOHN%20DEWEY).pdf) Erişim Tarihi:30.04.2016.

²⁹⁸ Ferhan Babaoğlu, *Atatürk Döneminde Milli Eğitimde Çağdaşlaşma*, H.Ü.A.İ.İ.T.E. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s.35.

²⁹⁹ Bkz: Hasan Ali Yücel, **Türkiye'de Ortaöğretim**, T.C Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri, Ankara, 1994, s.163-173 arasındaki 17, 22,23,24,26,27 nolu tablolar.

³⁰⁰ Ahmet Gürtaş, **a.g.e.**, s.148.

Din Bilgisi dersi vardı.1926 yılında yapılan değişiklikle ilkokulların programından bu dersler kaldırılmıştır.³⁰¹

Din dersleri öğretmen okullarının programından da çıkartılmıştır.³⁰²

II. Dünya Savaşı'ndan sonra “din öğretimi” meselesi ilk defa 24 Aralık 1946'da TBMM'ne gönderildi. Milletvekillerinden Muhittin Baha Pars ve Hamdullah Suphi Tanrıöver, bütçe görüşmeleri sırasında din öğretiminin yeniden kabulünü teklif ettiler. Gerekçe olarak da en çok gençliğin ana-babalarına saygı duymadıklarını göstermişlerdi. Demokrat Parti milletvekillerinden M.Fuat Köprülü ve Adnan Menderes de onların düşüncelerine katıldılar. Hükümet de ilkokullara din dersi koyma teklifini; “Gençliğin ana-babaya itaatsizliği” gibi ahlaki bir gerekçe göstererek ve “Komünizm tehlikesine karşı bir korunma tedbiri” gibi iki önemli gerekçe ile TBMM gündemine getirdi.³⁰³

Başbakan Recep Peker bu konuda TBMM'de şu konuşmayı yaptı:

*“Modern insanın dini-İslami bir ahlak yerine, ilimi ve insani düşüncelerde mesafe almış milletlerin ahlakını örnek alması gerektiğini” ifade ettikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: “....Komünizm denen bir içtimai zehirden bünyeyi koruma için ,onun yanında yavaş yavaş genişleyecek bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek aşağı yukarı öldürücü bir zehrin la akal(en az) onun kadar öldürücü olan başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibaretti.”*³⁰⁴

Halk Partisi divanı daha sonra bu isteklerle meşgul olmuş, bunların yerine getirilmesini, Cumhuriyetin vicdan hürriyetini ve laik prensibini zedelememek şartıyla mümkün olabileceğine karar vermiştir.1947 Temmuzunda başında “Özel Din Eğitimi Ana Hatları” kabul edildi ve Milli Eğitim Bakanı bir bildiriyle halka duyurdu.³⁰⁵

Recep Peker'den sonra Hasan Saka başbakan olmuştur. Bu dönemde 12 Aralık 1947'de başlayan CHP'nin 7.Kurultayı yapılmıştır. Bu kurultayda hem delegeler hem de bazı milletvekilleri artık yeniden dine veya dini eğitim ve öğretime dönmenin zamanı geldiğinden bahsederek hükümeti bu konuda sıkıştırmışlardır. Hamdullah Suphi Tanrıöver, günümüzde Türkiye'de İslam'ın durumu üzerinde heyecanlı konuşmalarla, din öğretiminin devlet tarafından yapılmasını savundu.³⁰⁶

³⁰¹ Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim**, A.Ü.E.B.F. , Ankara, 1985, s.96.

³⁰² Hasan Ali Yücel, **a.g.e.**, 231.

³⁰³ Gotthard Jaschke, **a.g.e.**, s.83.

³⁰⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.III, Ankara, 1946, s.445.

³⁰⁵ Tam metin için bkz:Gotthard Jaschke, **a.g.e.**, s.84-85.

³⁰⁶ Gotthard Jaschke, **a.g.e.**, s.84-85.

Kastamonu delegesi Fethi Daday:” İlkokullarda din esasları hakkında yavrularımıza bilgi vermenin faydalı olacağına inanıyorum. Bütün dünyadaki her millet, ibadethanesine girdiği zaman bir şeyler okur. Bizim yarın ki çocuklarımız acaba ne okuyacak?..”³⁰⁷

Maraş Delegesi Emin Karpuzoğlu ise: “Memlekette irtica hortluyor, vatan tehlikededir.” sözlerinin hepsinin birer yaygaradan ibaret olduğunu anlatarak, konuşmasını şöyle sürdürmüştür: “Devleti olan, hükümeti olan, mahkemeleri olan memlekette ne irtica vardır ne de Gayya kuyusu. Fakat yeni nesle mutlaka din ahlakı ve din terbiyesi vermekle doğru yolu göstermiş olacağız. Millet vicdanından dini çıkartamayız. Vakıflar ve Diyanet İşleri’ne esaslı bir şekil vermeliyiz.” demiştir.³⁰⁸

Demokrasiye geçişle birlikte, o zamana kadar konuşulamayan birçok artık konuşulur, tartışılır oldu. Gazetelerde, dergilerde konularla ilgili yayınlar başladı. Tartışmalar devam ederken, 1947 yılında Anadolu Ajansı, Milli Eğitim Bakanlığının “din eğitiminin serbestliğine” dair tebliğini yayınladı. Tebliğe göre: Din Bilgisi Dersleri dershaneleri açılması serbest bırakılıyordu. Açılacak Din Bilgisi dershanelerinde görev yapabilecek elemanları yetiştirebilmek hem de imamlık ve hatiplik görevlerini ifa edebilecek elemanların hazırlanması maksadıyla seminerler düzenlenebilecekti. Seminerlere devam edebilecek için de, en az ortaokul mezunu olmak gerekiyordu. Ortaokul mezunları beş yıl, lise mezunları ise iki yıl burada öğrenim göreceklerdi. Seminerlerde Bakanlıkça hazırlanmış programlar uygulanacak ve konularda Bakanlığın tasdik ve tavsiyesinden geçen kitaplardan takip edilecekti.³⁰⁹

Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu ilkokullarda din dersi ile alakalı genelgeyi valiliklere gönderdi. Söze şöyle başlıyordu:

“15 Şubat 1949 tarihinden ilkokullarımızda ihtiyari olarak din dersleri gösterilecektir.”³¹⁰

Genelgenin birinci maddesinde Türk çocuklarına din derslerinin okul dershanelerinde ve her okulun kendi öğretmenleri tarafından okutulması uygun görülmüştür. Ancak bu dersler programda mevcut olan ders saatleri sayısını azaltmamak kaydıyla ve mahallin şartlarına göre çocukların devamını mümkün kılacak saatlerde gösterilecektir.

³⁰⁷ **Selamet Mecmuası**, C.II, Sayı:31,19.12.1947, s.6-7.

³⁰⁸ **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948, s.451-454.

³⁰⁹ **Selamet Mecmuası**, C.I, Sayı:8,11.07.1947, s.11

³¹⁰ **Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Sayı:527/24 14, 7 Şubat 1949, s.153.

İkinci maddeye göre; laik bir devlet olan cumhuriyetimizin öğretim müesseselerinde hiçbir din ve mezhebe ait bilgilerin mecburi olarak öğretilmesi bahis mevzuu olamaz. Bu itibarla din derslerinin, ihtiyari olması esastır. Hiçbir öğrenci ve öğretmen bu dersleri okumak ve okutmak hususunda zorlanmayacaktır. Din derslerinin sınıf geçme durumuyla ilgisi olmayacaktır.

Ayrıca bu genelgenin dördüncü maddesinde “öğrenci velileri çocukların din derslerine devamını arzu ettiklerini yazılı olarak okul idarelerine bildireceklerdir. Öğretmenler bu öğrencilerin derslere devamını kontrol edecekler ve devamsızlık halinde velilerini haberdar edeceklerdir. Bundan böyle okula yeni kaydolunacak öğrencilerin velileri çocuklarının din derslerine devam edip etmeyeceğini kaydolma sırasında belirleyeceklerdir.”

Altıncı maddede” düşünce, inanış ve mezhep ayrılıkları dolayısıyla çocuklarını din derslerine göndermeyen ailelerle gönderenler arasında veya bu derslere devam eden çocuklarla etmeyenler arasında yersiz münakaşalara ve kırgınlıklara meydan verilmeyecektir.”

Genelgenin bu maddeleri ve tamamı dikkate alındığında Bakanlığın ilkokulların 4. ve 5. Sınıflarına haftada birer saat isteğe bağlı olarak din dersleri koyarken, ne kadar çekingen ve kararsızlık içinde olduğunu görüyoruz. Her dönemde Bakanlık üst yöneticilerinde bu tereddütler, endişeler, kararsızlıklar bazı dönemlerde azalmakla beraber devam ede gelmiştir.³¹¹

Yeni Sabah gazetesi:

*“Müslüman bir milletin okullarında, evlatlarına din dersi okutmak için, ana-babaların onayını almak kadar garip bir karar düşünülemez. Dersi uygun olmayan şartlar altına koyarak Türk ahlak ve karakteri bakımından bu dersten fayda ummaya imkân yoktur.”*³¹²

2.1.1.2. İmam-Hatip Yetiştirme Kursları

Dini tedrisatın yapıldığı geleneksel Osmanlı kurumları olan Medreseler 1924 yılında kapatıldıkları zaman, Cumhuriyet’in yeni idarecileri onların bıraktığı boşluğu doldurma problemiyle karşılaştılar. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 4.maddesi bu meseleye bir çözüm getirmek için konmuştu. Bu madde, dini hizmetleri icra edebilecek

³¹¹ Halis Ayhan, a.g.e., s.118-119.

³¹² Yeni Sabah, 16 Haziran 1948.

kapasitede din görevlilerini yetiştirmesi için İmam-Hatip okullarının kurulmasını öngörmekteydi. Bu kanuna istinaden 1924 yılında 29 İmam –Hatip Okulu açıldı. Fakat sonraki yıllarda sayıları azalan bu okullar, 1930 yılına gelindiğinde tamamen kayboldu.³¹³

1947 yılından sonra CHP grup toplantılarında ve kurultaylarında mecliste, özellikle bütçe müzakereleri esnasında din eğitiminin bütün konuları ve imam- hatip okullarının tekrar açılması da gündeme gelmiştir.³¹⁴

3 Ekim 1949 tarihinde TBMM’de yaptığı bir konuşmasında Milli Eğitim Bakan’ı Tahsin Banguoğlu, hükümetin imam-hatip okullarını kapatma kararını haklı çıkarmak için, dini meslekler edinme hususunda halkın ilgisizliğini kapatma kararının sebebi olarak ileri sürdü ve hükümetin, Tevhid-i Tedrisat Kanun’unu askıya aldığı yolundaki iddiayı reddetti. Öte yanda Ömer Rıza Doğrul ise, Banguoğlu’nun savunmasını şu şekilde cevapladı:

*“İmamlık, hatiplik ve din alimliği bu memlekette en yüksek hürmet ve itibar gören, en şerefli meslekler arasındadır. Fakat bu meslek, her meslek gibi vaktiyle geniş bir ilerleme ve parlak bir istikbal vaat ettiği halde, bugün böyle bir şey vaat etmekten uzak kalmış ve ona bugünkü şartlara göre istikbal vadeden bir terakki temin olunamamıştır.”*³¹⁵

1930 yılında İmam-Hatip okullarının yok olması, özellikle dini ibadetlerini yerine getiren Müslümanlar tarafından hissedilen önemli bir boşluk meydana geldi. Ülkede onların dini ihtiyaçlarına cevap verebilecek vasıfta din adamı bulmak artık oldukça güçleşmişti.1945 yılında çok partili sisteme geçildikten sonra bu konudaki şikayetler, özellikle basının büyük bir bölümü tarafından açıkça ifade edilmeye başlandı. Dini konudaki talepler, CHP hükümetini meseleyi tekrar incelemeye zorladı.1947 yılında CHP meclis kurulu, imam ve hatip yetiştirmek maksadıyla Din Bilgisi Dershaneleri açılması teklifini kabul etti. Fakat bu teklif uygulamaya konulmadı.³¹⁶

10 Şubat 1948 tarihinde toplanan Hükümet, Meclis Grubunda, Başbakan Hasan Saka’nın teklifi üzerine: “İlkokullara *Din dersleri konulması ve İmam Hatip yetiştirmek maksadıyla meslek okulları açılabilmesi konularını inceleyip, prensip kararlarına*

³¹³ Nahit Dinçer, **1933’ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi**, İstanbul, 1974, s.33

³¹⁴ Halis Ayhan, **a.g.e.**, s.140.

³¹⁵ Nahit Dinçer, **a.g.e.**, s.33-34.

³¹⁶ Nahit Dinçer, **a.g.e.**, s.52.

bağlaması için, Parti Meclis Grubu 17 kişilik bir komisyon seçerek görevlendirmiştir.”

317

Komisyonun tespit edip CHP Meclis Grubu Başkanlığına takdim ettiği raporun ikinci maddesinde: “İmamlık ve Hatiplik gibi din hizmetlerini yapacak elemanlar yetiştirilmesi” tavsiyesi de yer alıyordu. Gerekçe olarak ise; “*Müslüman vatandaşların İmamlık ve Hatiplik gibi din hizmetlerin ifa edecek elemanlara da ihtiyacı olduğu ve bunları yetiştirecek öğretim müesseselerinin kurulması lazım geldiği tespit edilmiş ve bu nevi öğretim kurumlarının rejimimizin ve Anayasamızın laiklik esasları ile asla çatışmadan devlet yardımı ile kurulabileceği esasında birleşmiştir.*” deniliyordu.³¹⁸

Aynı zamanda 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı ek kanun ile Anayasamızın 80.maddesi: “Hükümet nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir.” hükmünü getirmişti. Yani hükümetin kontrolü altında olmak şartıyla dini eğitim ve öğretim de dâhil, her tür eğitim-öğretim yapmak serbest olacaktır. 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanunu’nun 4.maddesi ise, bu denetlemenin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılacağını belirtmekteydi; “*Türkiye’de hiçbir mektep Maarif Vekâleti’nin ruhsat ve muvafakati olmaksızın açılmaz. Vekâletler, muayyen tahsil dereceleri haricinde kendi memur ve mensupları için muvakkat kurs ve talimgâhlar açabilir.*”³¹⁹

Komisyon çalışmaları ve hükümetin bu yoldaki faaliyetleri devam ederken, Van Milletvekili İbrahim Arvas ile Konya Milletvekili Fatih Gökmen ve arkadaşları tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı’na “İmam-Hatip ve vaiz okulları ve yüksek din okulları” açılması için iki ayrı kanun teklifi verilmiştir.³²⁰

CHP 7. Kurultayı’nda laiklik maddesi müzakare edilirken zaman zaman söz alarak din öğretiminin vazgeçilmezliği hakkında ikna edici delillerle konuşan Hamdullah Suphi Tanrıöver imam-hatip yetiştirmek için gerekli çalışmaların zaruretinden bahsederken; “*Ta Alpaslan’dan başlayarak üniversitelerimiz istihale ede ede son zamana kadar ilmi hareketleri takip edebilseydi, bugün biz de dokuz asırlık üniversitelerimiz vardır diye övünmemiz kabil olacaktı. Fakat biz medreseleri kapattık, imam-hatip mekteplerini kapattık*” dedikten sonra dünya üniversitelerinden mukayeseli örnekler vererek şunları söylüyor: “*Bugün kırk bin köyümüz vardır, her köyde bir*

³¹⁷ Nahit Dinçer, **a.g.e.**, s.53.

³¹⁸ Nahit Dinçer, **a.g.e.**, s.54.

³¹⁹ **Selamet Mecmuası**, C.II, Sayı:45, 26 Mart 1948, s.525.

³²⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.18, s.525.

mescit tasavvur ediyorum, kırk bin mescit eder, kasabaları büyük şehirleri gözümlün önüne getiriyorum, en aşağı on bine yakın cami vardır. Bunların hepsinin mecmuu elli bin eder. Arkadaşlar en sade şeklini irca ediniz, bu camilerde, mescitlerde vazife görececek imamlara, hatiplere ihtiyacımız var mıdır? yok mudur? Zaten yoktur demenin ihtimali yoktur...”³²¹

10 Şubat 1948 tarihinde toplanan iktidar partisinin meclis grubu başbakan Hasan Saka'nın teklifi üzerine din eğitimi konularını görüşmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun hazırladığı raporun ikinci maddesinde “İmamlık ve hatiplik gibi din hizmetlerini yapacak elemanlar yetiştirilmesi” tavsiye kararı da alınmıştır. Raporda Bakanlığa bağlı ve okul olarak açılması teklif edilmişken, parti grubunda yapılan müzakereler sonucu, kurs olarak açılması kararlaştırılmıştır.³²²

20 Mayıs 1948'de gene CHP meclis kurulu, mevcut din görevlilerinin bilgi ve seviyelerinin geliştirilmesi ve modern anlayışa uygun bir hale getirilmesi amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na sunduğu teklifle İmam-Hatip kurslarının açılmasını teklif etti.³²³

MEB Bakanı Tahsin Banguoğlu,” İmam ve Hatip yetiştirmek üzere kursların İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Erzurum ve Diyarbakır'da açılmasının düşünüldüğünü” açıklamıştır.³²⁴

Bakanlığa bağlı olarak açılan ve öğrenim süresi 10 ay olarak kararlaştırılan bu kurslara orta ve dengi okul mezunlarından askerliğini yapmış kimseler alınmaktaydı.³²⁵

İmam-hatip kurslarına açıldığı günden itibaren her çevreden birçok haklı tenkitler ileri sürülmüştür. Yıllar sonra meslek adamı yetiştirmek için başlatılan öğretimin okul olarak değil de kurs olarak açılmasının, ihtiyaca cevap vermeyeceği, aslında kurslarla mesleği bilen ve görevini yapmakta olanların mesleki bilgilerini yenilemek ve geliştirmek amacının gerçekleştirilebileceği, bu mesleği hiç bilmeyen insanların kurslarla yetiştirilmesinin mümkün olamayacağı, meclis içinde ve meclis dışında dile getirilmiştir. Milli eğitim Bakanlığı tarafından açılan imam-hatip kurslarında ders verecek öğretmenlerin seçimi ve kursların süresi, alınacak kursiyerlerin durumu ve mezun olduktan sonraki statüleri çeşitli açılardan tenkit edilmiş, hükümet ve bakanlığın “elimizden gelen fedakarlığı yaparak kurslar açtık, kitaplar bastırdık, fakat

³²¹ Halis Ayhan, **a.g.e.**, s.149-150.

³²² Halis Ayhan, **a.g.e.**, s.158.

³²³ *İmam Hatip Kursları*, **Müslüman Sesi**, 27 Nisan 1950.

³²⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.14. s.105.

³²⁵ İsmail Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s.28

ne yapalım ki artık modası geçmiş olan dine, rağbet edenler olmadığı için, istekliler çıkmadığından tekrar kapatmak mecburiyetinde kaldık.” Demek için bu kursları açtığı bu işte samimi olmadığı görüşleri ileri sürülmüştür ki daha sonraki olaylar ve gelişmeler bu görüşleri doğrulamıştır.³²⁶

Demokratik taleplerin yönetime yansıdığı dönemlerde imam-hatip liselerinin de popüler olduğu ve halkın ilgisini çektiği görülmektedir. Dönemsel olarak iniş ve çıkışlar yaşayan imam-hatip liseleri halkın dini eğitime yönelik beklentilerini karşılamaya çalışan kurumlar olarak ön plana çıkmıştır.

2.1.1.3. Kur'an Kursları

İslam'ın ilk yıllarından itibaren Kuran ezberlemek, Allah'ın nazarında çok önemli bir fazilet olarak kabul edilmişti. Bu yüzden Kuran'ı öğrenmek ve onun üzerinde çalışmak teşvik edilmiş, bu maksatla da Dar'ül Kurra, Dar'ül Huffaz ve Dar'ül Kuran gibi özel yerler açılmıştı. Bu tür okullar Osmanlı Devlet'inde de mevcuttu. Buna ek olarak Kuran ile ilgili dersler 1869 yılında kurulan devlet ilkokullarının müfredatına konmuş, 1908'den sonra ise İttihat ve Terakki Hükümeti Kuran öğretimini özel okullarda dahi zorunlu dersler arasında bulundurmuydu.³²⁷ Bu dönemde resmi olarak sadece bu kurslara izin verilmekte, halkın kendi imkânlarıyla fahri Kur'an Kursu açmak için resmi makamlara yaptığı başvurular reddedilmekteydi. 1945'te Türkiye'nin demokratik süreci başlatması, hükümetin Kuran kurslarına karşı takındığı tavır üzerinde ani ve gözle görülür bir etki yaptı. Bundan sonra halk, eğer isterse, fahri Kuran kursu açabilecekti.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte 1924'e yürürlüğe konulan Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği okullarda yapılan düzenleme esnasında bu derslerin program dışı bırakılmıştır. Okul programlarından Kur'an-ı Kerim dersleri çıkarılmış olmakla birlikte müstakilen Kur'an eğitim öğretimi yaptırın Kurs merkezlerine ilk yıllarda dokunulmamıştır. 1 Kasım 1928'de Harf İnkılâbı yapılması üzerine Arap harfleri ile okuma-yazma yasaklanmıştır. Aslında Harf İnkılâbı ile Kur'an-ı Kerim okuma ve okutmak değil, 'Osmanlıca' da denilen Arap harfleri ile Türkçe yazı yazmak ve okumak

³²⁶ Halis Ayhan, **a.g.e.**, s.163-64.

³²⁷ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de Kuran-ı Kerim Kursları*, (Çev.: Nimet Arsan), **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.5, No:1-4.

yasaklandığı halde, bu gerekçeyle o dönemdeki sayısını bilemediğimiz Kur'an kursları kapatılmıştır.³²⁸

İmam-Hatip okullarının sayısıyla kıyaslandığında, Kuran kurslarının sayısının çok daha fazla olduğu görülür. Her ikisi de esas olarak halkın maddi ve manevi desteğine dayanmakla beraber, Kuran Kursu açmak hem çok daha ucuz hem de çok daha kolaydı. Bu kursları açmak isteyenlerden ön şart olarak bina temin etmeleri istendiği için genel olarak küçük bir yapı kâfi gelmekteydi.³²⁹ Bundan sonra DİB, maaşını kendi bütçesinden ödediği bir öğretmen tayin etmekle, Kuran kurslarının masraflarını karşılamak için ise halk çoğu defa dernekler kurmaktaydı. Bu derneklerin sayıları da Kuran kurslarının sayılarına paralel olarak artmıştır. 1950'lerde Kuran kursu mezunları imam, vaiz ve müftü olabilmekteydiler.

2.1.1.4. İlahiyat Fakültesi

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4.maddesi Milli Eğitim Bakanlığı'na İstanbul Üniversitesi'ne bağlı bir ilahiyat fakültesi açma görevi vermektedir.³³⁰ Kanuna uygun olarak bu fakülte aynı yıl kuruldu. Amacı aydın din adamı yetiştirmek olduğu halde, din derslerinin devlet okulu müfredatından çıkartılması, fakülte mezunlarının iş sahalarını büyük ölçüde kısıtlamıştı. Sonuçta da fakülte'deki öğrencilerin sayısı 1924-25 öğrenim yılında 284 iken, 1932-33 öğrenim yılında yirmiye düştü.³³¹ 31.05.1933 tarihinde Darülfünun İstanbul Üniversite'sine dönüşünce İlahiyat Fakültesi kadro dışında bırakılarak kapatılmış, 1949 yılına kadar ülkemizde yüksek din öğretimi imkânı olmamıştır.³³²

Bu fakültenin göze çarpan en önemli faaliyeti, 1928 yılında Köprülüzade Mehmet Fuat Bey başkanlığında toplanan bir komisyonun, cumhuriyet inkılâplarının dini sahayı da kapsamasını teklif eden bir rapor hazırlamasıydı. Bu rapor, geleneksel ibadetin en temel yapısına etki edebilecek kaba hatlarıyla dört çeşit reform yapılmasını teklif etmekteydi:

1. İbadet yerleri temiz olmalı, elbiselikler ve sıralar bulunmalı ve halk temiz ayakkabılarıyla ibadet yerlerine girmeye teşvik edilmeli.

³²⁸ Mustafa Öcal, *Türkiye'de Din Eğitimi Tarih Literatürü*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.VI, S.12, 2008, s.408.

³²⁹ Gotthard Jaschke, *a.g.m.*, s.58.

³³⁰ Ahmet Gürtaş, *a.g.e.*, s.230.

³³¹ Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943, s.63.

³³² Halis Ayhan, *a.g.e.*, s.209.

2. İbadet dili Türkçe olmalı.

3. İbadet güzelleştirilmeli ve ilham verici bir hale getirilmesi temin edilmeli. Bunun için de yeteri kadar müzik bilgisine sahip imamlar ve şarkıcılar yetiştirilmeli, ibadet yerlerinde müzik aletleri bulundurulmalıdır.

4. Hutbeler yeterli felsefi eğitimi almış ehliyetli vaizler tarafından verilmelidir. Türkçe ezan dışında bu raporda belirtilen tekliflerin hiçi biri uygulamaya konulmadı.³³³

Teoloji yükseköğretimi sorunu uzun zaman Millet Meclisi'ni ve basını meşgul etti. Halk Partisi Meclis grubu Şubat 1948'de vaiz, müftü ve yüksek din adamları yetiştirmek üzere Ankara'da "İslam İlahiyat fakültesi" açılmasını teklife karar verdi. Millet Partisi 22 Temmuz 1948'de programını açıklarken, Ankara'dakinden başka İstanbul'da bir ilahiyat fakültesinin açılmasını istedi. Diyanet İşleri Başkanı Akseki bir basın toplantısında Amerika, Fransa, Almanya'daki durumları anlattıktan sonra, "İslam ana kaynaklarını tetkik için Arapçanın önemini belirtti. Bir papağan gibi çabucak ezberlemek yetmezdi. Öğrenci kelimadan başka, modern felsefeyi de öğrenmeliydi. Akseki şu dersleri zorunlu görmekteydi: İtikat, kelam ve tarihi, ibadet ve tarihi, tefsir, hadis tarihi ve metodu, ravileri tenkit usulü, dört mezhep, fıkıh ve metodu, içtihat ve metodu hikmet-i teşri(yeni hukuk felsefesi), büyük mezhep imamlarının hayatı ve ilmi önemleri, genel felsefe tarihi, mukayeseli İslam tarihi, tasavvuf ve tarihi, din felsefesi, İslam güzel sanatları ve sosyolojisi, genel ve İslam dini tarihi, Hz. Muhammed'in hayatı ve ahlakı, Türk ve Arap edebiyatı fakülteye alınabilmek için bir ilahiyat lisesine altı aylık bir din ve dil öğrenimi yapmış olmak şart koşulmalıdır. Öğrenciler hiç değilse 30 yaşında olmalıdır. Öğretim heyeti için hala yeteri kadar aday bulunmamaktadır.³³⁴

Böyle bir ortamda bir taraftan gençliğe din eğitimi verilmesi tartışılırken, diğer taraftan bu konunun ilmi esaslarla ele alınmasını sağlayacak bir müessesenin kurulması meclise getirilmiştir. Nitekim 14 Ocak 1948'de İbrahim Arvas, 2 Şubat 1948'de Fatin Gökmen ve arkadaşları, İlahiyat Fakültesi açılması konusunu da ihtiva eden bir kanun teklifini Meclise sunmuşlardır.³³⁵

Bu teklifler diğer pek çok milletvekilleri tarafından da destek görmüş, söz konusu fakültenin isminin İslam İlahiyat Fakültesi veya Türk İslam İlahiyat Fakültesi olması gibi değişik fikirler ileri sürülmüştür. Ancak sistemin laik olması gerekçesiyle,

³³³ Raporun metni için bkz. İsmail Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, Dergah Yay., İstanbul, 1986, s.497-499.

³³⁴ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam İlahiyat Fakültesi Hakkında Diyanet Reisi Ahmet Hamdi Akseki'nin Beyanatı*, **Sebilürreşad**, C.I, Sayı:9, Temmuz 1948, s.133-135.

³³⁵ **Tutanak Dergisi**, C.IX, s.22-23 ve C.X, s.3.

kurulacak fakülteye özel bir dinin isminin verilmesi kabul edilmemiş ise de İlahiyat Fakültesi ismi belirlenmiştir.

Milli Eğitim Bakanı Banguoğlu 3 Ocak 1949 tarihli birleşimde yaptığı açıklamada İlahiyat Fakültesinin İstanbul ve Ankara Üniversitesince tetkik edilmekte olduğunu belirtmiştir.

1949 yılında din dersleri ilkokullarda okutulmaya başlayınca hükümeti din dersi öğretmenleri yetiştirme problemiyle karşı karşıya kaldı. Bu boşluğu gidermek için, Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesi'nin tekrar kurulmasını teklif eden kanun tasarısına TBMM'ye getirildi.³³⁶Bu tasarı basında yoğun bir tartışmaya sebep oldu. Tasvir gazetesinde Cahit Baban, bu fakültenin aydın din adamı yetiştireceğini ve halk arasında hurafelerin yayılmasını önleyeceğini iddia etti.³³⁷

Bu konuyla ilgili TBMM'de yapılan görüşmeler şöyle özetlenebilir:

İ.H.Baltacıoğlu (Kırşehir)"...*Bir İlahiyat Fakültesi kurulmasından maksat, medreseyi diriltmek değildir. Çünkü fakülte ile medreseyi ayıran çok temelli karakter vardır. O da şudur: Medresenin çalışması nassı, apriori, kablet tecrübedir. Fakülteler ilim evleri olduğundan, bunlar mukayeseye, müzahedeye ve en sonunda da mümkün olursa izaha çalışmaktadırlar. Yani birincisi subjektif olduğu kadar, ikincisi de objektiftir. O halde hükümetin şayanı dikkat olan isteği şudur: bütün manasıyla İlim haysiyeti ve ilim karakterini taşıyan biri fakülte meydana getirmek. Öylesine bir fakülte ki diğer fakültelerden hiçbir surette ayrılığı olmayacak.*"

"Bizim istediğimiz İslam İlahiyat Fakültesidir. Ama medrese değil, ilmi karakter taşıyan İslam İlahiyat Fakültesi, İslam dinini, İslam mezheplerini... ilmi surette tetkik edecek bir ilmi fakülte."

"İlahiyat Fakültesini açmayı büyük bir olay olarak kabul ediyorum kendi hesabıma. Bunu feyizlerini ve nimetlerini daha sonra göreceğiz. Şimdi benim nazarı dikkatimi celp etmek istediğim nokta şudur. Kısaca tebarüz ettireyim. İlahiyat Fakültesi İslamiyet'i bütün olarak tetkik etmekle beraber menfaatlerinde, nesnelerinde müspet ilimlere dayanmalıdır. Bu, budur, efkar-ı umumiyece bu vuzuh faydalıdır."

"Bu İlahiyat Fakültesi, Atatürk inkılâbından sonra ikinci defa Türkiye'de açılıyor. İlk defa Atatürk inkılâbından sonra İstanbul Üniversitesi içinde kurulmuştu. O

³³⁶ Beyza Bilgin, a.g.e., s.58.

³³⁷ Tasvir, 31 Ocak 1948.

İlahiyat Fakültesinde benimde mesuliyetim vardı. Bir nevi sosyoloji fakültesi yaptık. Fakat burada yani fakültede islami bilgiler esas, sosyoloji bilgilerde yardımcı olacaktır.”

Emin Soysal (Maraş): “... Bu müesseseyi yeniden kuracağız. Yalnız Milli Eğitim Bakanlığının şu noktalara dikkat etmesini rica edeceğim. Tekrar bu memlekette XVII., XVIII., ve XIX. asırlara devam eden, diğer memleketlerde olduğu gibi ilim ve din, mektep ve medrese mücadelesinin açılmaması, böyle bir yola gidilmemesi için son derece hassas bulunmaları lazımdır. Bu memleket bu yüzden, terakki hamleleri noktasından çok acı tecrübeler geçirmiştir.”

“Milli Eğitim Bakanının, günün siyasi olaylarına uyarak bu işi ele alıp yürürken memleketin geleceği üzerinde büyük manevi mesuliyeti omzuna aldığını unutmamasını rica ederim. Mektep ve medrese mücadelesi ve ilim mücadelesi bizde değil, bütün beşeriyet tarihinde kanlı sahneler, kanlı tarih sayfaları yaratmıştır. Büyük Atatürk’ün bu hususta yaptığı hamleler hepimizce malumdur. Büyük Atatürk dinsiz miydi? Asla dinsiz değildi. Büyük Atatürk, bu memleketin Avrupai manada ilerlemesini, terakki etmesini isteyen bir büyük adamdı.”

“Medreseler zaman zaman bu memlekette, hatta kiliselerde zaman zaman bir havra yaratmıştır. Böyle biz zihniyetin bu memlekette yaratılmasını Milli Eğitim Bakanlığı’ndan rica ederim.”

Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu:” Bir İlahiyat Fakültesinin kuruluşunda düşündüğümüz esaslı nokta şudur: Bugün üniversitelerimiz camiası içerisinde bir ilim camiasıdır-kurmak istediğimiz bu müessese, Atatürk inkılabının bizi ulaştırdığı yeni medeni ve içtimai hayatın şartlarıyla mütenasip ve yeni cemiyetimizin hüviyetine layık bir müessese olacaktır. Zaten bunun içindir ki, bütün garp memleketlerinde ve yeni şark memleketlerinde olduğu gibi bizde de ilahiyat bilgisi veren müesseseyi üniversitenin camiası içinde kurmayı düşünmekteyiz. Bu düşünce hattı zatında bazı arkadaşlarımızın endişelerine cevap verecek mahiyettedir. Biz, memleketimizde eski medrese tarzındaki tedrisatı yeniden canlandırmak ve onun yetiştirdiği adamları yeniden yetiştirmek düşüncesinde değiliz. Bundan kat’i olarak içtinap kararındayız. Mektep ve medrese yüzyıl müddetle, Tanzimat’tan bu yana yan yana çalışmışlar ve memleketimizde iki türlü zihniyet sahibi insan yetişmiştir. Bu iki türlü zihniyet sahibi insan, bir asır boyunca süren, dâhili bir zihniyet mücadelesi içinde yuvarlanmışlardır. Tesisine teşebbüs

ettiğimiz İlahiyat Fakültesi, bu zihniyetle çalışan bir müessese olmayacaktır. Memleketimizi, münevverlerimizi yeniden bu zihniyet mücadelesine asla düşürmemek kararındayız. Bu ilmi camia içerisinde teşekkül edecek bu müessesenin yetiştireceği yüksek din adamları, sivil ve asker bütün münevverlerimizle aynı zihniyette, aynı emelde insanlar olacaklardır.“

“Bu itibarla İlahiyat Fakültesi müspet bir ilmi camia içerisinde kurulacak ve bazı irticai hareketlere cesaret vermek şöyle dursun, onları men etmek, onları selb etmek ve onları yok etmek fonksiyonunu icra edecektir. Tanzimat’tan bu yana kurulmuş olan bütün müesseselerimiz gibi İlahiyat Fakültesi de bir meş’ale olacaktır ve hurafeciler bu meş’aleden yarasa gibi kaçacaklardır.”

“İlimden bu memlekette hiçbir zaman zarar gelmemiştir. Yeniden bir ilim meş’alesi yakıyorsunuz, bu meş’aleden ancak fayda hasıl olacaktır. Ancak ışık, aydınlık hasıl olacaktır.”

“İlahiyat Fakültesi kurulması arzusu, memleketçe, muhtelif parti gruplarınca izhar edilmiş, yüksek heyetinizde benimsenmiş bir fikirdir. Bu arzuya uyarak ilk defa Ankara üniversitemiz bir İlahiyat Fakültesi açma kararını almıştır.”

“Bu fakültede okutulacak dersler başlıca İslami ilimler olacaktır. Fıkıh, tefsir ve hadis gibi. Bunun yanı başında Dil ve Tarih –Coğrafya fakültesinin derslerinden manevi bilgiler, psikoloji, sosyoloji gibi bilgiler de gösterilecektir. Arapça ve Farsça, Avrupa dilleri yardımcı dersler olarak okutulacaktır. Bunun dışında İlahiyat Fakültesinde mukayeseli din tarihi ve başka dinler hakkında da bilgiler verilecektir.”

Görüşmeler sonunda söz konusu fakülte ile ilgili tasarı 9 Mayıs 1949 günü kabul edilmiştir.

2.1.1.5. Diyanet İşleri Başkanlığı

Laik Türkiye Cumhuriyeti’ne özgü kurumlardan biri, devlete bağlı bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Bu kurum Şer’iyye ve Evkaf vekaletinin ilgası ile birlikte, 3 Mart 1924 tarihinde 429 nolu kanunla kurulmuştur. Kanun, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın amacını şu şekilde tayin etmiştir:

“ *İtikad ve ibadete dair bütün ahkâm ve masilin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cumhuriyet’in makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir.*”³³⁸

Kanun, DİB’in başbakanlığa bağlı olması ve Diyanet İşleri Başkanı’nın da Bakanlar Kurulu tarafından tayin edilmesi şartını getirmekteydi. Ankara müftüsü olan Rıfat Börekçi DİB’e 1924 yılında tayin edilmiş ve bu makamda, Atatürk’ün cumhurbaşkanlığı döneminde içine almak suretiyle 1941 yılına kadar oturmuştur.³³⁹

30 Kasım 1925’te çıkarılan ve din adamları dışındaki kimselerin dini kıyafet giymelerini yasaklayan kanun, devletin sadece DİB merkez ve taşra görevlilerini din adamı olarak tanıyacağını belirtmek suretiyle DİB’in otoritesi ile ilgili dolaylı bir tanımlama getirmekteydi.³⁴⁰

1827 no’lu kanunla 1931 yılında, cami ve mescitlerin idaresiyle hademe-i hayrat (din hizmetlileri) DİB’ ten alınıp Vakıflar Genel Müdürlüğü emrine verildi.³⁴¹ Bu durum DİB’in fonksiyonlarını azaltarak sadece din grevlilerinin vaazlarını denetlemekle sınırladı. Hademe-i hayratın maaşları da Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden verilmekteydi.³⁴² 15 Kasım 1935 tarihinde 2845nolu kanunun yürürlüğe girmesiyle, kanunun tasnifi dışında bırakılan camilerin bir kısmı kapatıldı, diğerleri de başka maksatlar için kullanıldı. Ayasofya Camii müzeye çevrildi ve birçok camide ordunun hizmetine verildi. Daha 1928 yılında İstanbul’daki bir cami CHP’ye satılmıştı.³⁴³

Cumhuriyet’in ilk dönem CHP hükümetleri, özellikle kendi laik politikalarına uyum sağlayabilecek dini şahsiyetleri seçmişlerdi. Bunun tipik örnekleri, ilk Diyanet İşleri başkanlıklarına getirilen Rıfat Börekçi ve M. Şerafettin Yaltkaya’dır.

1946 yılından itibaren bütün özel cemiyetlerin sayılarında önemli bir artış görüldü. Bu artış 1946 yılında özel cemiyetlerin kurulmasıyla ilgili kanunlarla yapılan özel düzenlemelerle doğrudan bağlantılıdır. 5 Haziran 1946 tarihli 4919 sayılı yeni kanunla Cemiyetler Kanun’unda önemli değişiklikler yapıldı. Bu kanun, vatandaşların

³³⁸ Şeriyye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye –i Umumiye Vekâletinin İlgasına Dair Kanun, Kanun no:429, 3 Mart 1924, **Düstur**, Tertip 3, C.5, s.665.

³³⁹ Kuruluşundan 1950’ye kadar DİB Başkanları sırasıyla: Rıfat Börekçi (1924-1941), Şerafettin Yaltkaya (1941-1947), Ahmet Hamdi Akseki (1947-1951).

³⁴⁰ Çetin Özek, **Türkiye’de Laiklik**, Baha Matbaası, 1962, s.486.

³⁴¹ Nihat Aytürk, Yaşar Çelik, Enver Şahinaslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1988)*, **Diyanet Dergisi**, C.25, S.ay:1, s.35.

³⁴² Gotthard Jasckhe, **a.g.e.**, s.59.

³⁴³ Gotthard Jasckhe, **a.g.e.**, s.66.

önceden resmi izin almaksızın dernek kurabilmelerine imkan vermekte ve özel dernekleri kurmak için gerekli mali yükümlülükleri de azaltmaktaydı.³⁴⁴

2.1.1.6. Bazı Türbelerin Yeniden Açılması

Şeyh Said isyanından sonra tekke, zaviye ve tarikatların olayı tahrikte müessir olduğu gerekçesiyle, Şark İstiklal Mahkemesi, tekke ve zaviyelerin seddine karar vermiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi de bu hususta hükümeti uyarmıştır. Neticede tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı kanun kabul edilmiştir. Kanunun 1. Maddesi: *“Türkiye cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle gerekse mülk olarak şeyhin tahtı tasarrufunda gerek süver-i aharla tesis edilmiş bulunan tekkeler ve zaviyeler, sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere, kâmilten seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuatı dahilinde fil hal cami veya mescit olarak istimal edilenler, ibga edilir. Alellum tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, dedelik, müritlik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaibten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimali ile bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve iktisasi memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde selatine ait veya bir tarikat ve yahut cer’i menfaate müstenit olanlarla bilumum sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülğadır. Seddedilmiş olan tekke ve zaviyeleri veya türbeleri açanlar ve yahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayin-i tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar, bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler, üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere ceza-i nakdi ile cezalandırılır.”*³⁴⁵

Atatürk Ekim 1925’te radikal inkılâpları yapabilmek için Takrir-i Sükûn Kanunu’ndan yararlanmak üzere ilerlemeyi ve yenileşmeyi sağlamak, Türk Milletinin ortaçağ zihniyetine boğulmuş olmadığını göstermek için bu müesseselerin kapatıldığını söylemiştir.³⁴⁶

³⁴⁴ Ahmet N.Yücekök, **a.g.e.**, s.107-110.

³⁴⁵ Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, Kanun no:677, **Resmî Gazete**, 3 Kânunuevvel 1341, s.243.

³⁴⁶ Gotthard Jasckhe, **a.g.e.**, s.37.

Tarikatçılığa karşı şiddetli davranışlara rağmen Şemsettin Günaltay kabinesi, Türk büyüklerine ait türbelerin açılması için iki yıl önce ileri sürülmüş olan isteği yerine getirdi. Mart 1950 tarih ve 5566 sayılı kanun:

*“677 sayılı kanun 1.maddesine ektir: Türk büyüklerine ait olan veya yüksek sanat değerine haiz bulunan türbeler, Milli Eğitim Bakanlığı’nın müsaadesiyle halkın ziyaretine açılabilir. Bunlara nezaret için gerekli memur ve müstahdemler tayin olunur. Açılacak olan türbelerin listesi Milli Eğitim Bakanlığınca ve Bakanlar Kurulunca tasdik olunur.”*³⁴⁷

2.1.2. Değişen İbadet Vizyonu

Jasckhe, dönemin ibadet hayatıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “Ramazan orucuna karşı 1924’ten beri hatta köylülerde bile resmi makamların tespit ettikleri bir kayıtsızlık görülmektedir. Atatürk 1924’ten beri hiçbir namaza katılmamıştır. Bu bilgi bizde inkılâp kadrosunun dine ve ibadete bakış açısını gösterme bakımından önemlidir. Avrupa gazeteleri, memur ve subayların dini ibadetlerini ifa ederken kötü gözle bakıldıklarına da Türkiye’den haberler yayınlamışlardır. İbadetlerin milli amaçlara yönlendirilmesi konusunda girişimlerde bulunulmuş, kurban derilerinin zekât ve fitrelerin milli kuruluşlara yönlendirilmesi yönünde hükümet ve diyanet sürekli faaliyetlerde bulunulmuştur. Hacı sayısı, döviz yasakları ve polis nizamları yüzünden çok inmiştir. Mesela yas alameti olarak siyah elbise giymek ve bayrakları yarıya indirmek, cenaze alaylarında askeri bando çaldırmak ve mezarları çelenk ve çiçeklerle süslemek adet oldu.”³⁴⁸

Çok partili dönemle beraber oldukça önemli sayıda Türk hacca gitmeye başladı.1950’de hacca gidenlerin sayısı, hükümetin bu amaç için döviz vermemesine rağmen 9.000’i aştı. Büyük İstanbul gazetelerinden üçü, hac röportajı için özel muhabirler gönderiyor ve popüler basın dini konulara gittikçe artan bir ilgi gösteriyordu.³⁴⁹

³⁴⁷ Gotthard Jasckhe, **a.g.e.**, s.104.

³⁴⁸ Gotthard Jasckhe, **a.g.e.**, s.39-40.

³⁴⁹ Gotthard Jasckhe, **a.g.e.**, s.40.

SONUÇ

Bu araştırmada CHP'nin tarihsel dönüşümü belli kronolojik sıra takip edilerek verilmeye çalışılmıştır. Osmanlıdan devralınan miras, Cumhuriyet döneminde tamamen “laiklik” ve “milliyetçilik” ilkeleri etrafında yapılanmıştır. Partinin kimlik bunalımı zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Atilla İlhan'ın aktardığına göre İsmet İnönü kendisini ve Atatürk'ü şöyle tanımlar: *“Bir işin yapılması gerekiyorsa, gerçekleşme ihtimali yüzde beş bile olsa Mustafa Kemal yapar; ben gerçekleşme ihtimali yüzde doksan beş olan bir şeye başlamak için bile düşünürüm.”* İsmet İnönü dönemin ve şartların gerektirdiğini yapan insandır. Mustafa Kemal ise doğru olduğunu düşündüğü, doğru olduğu şeyleri yapan insandır. Mustafa Kemal'e yapılan “pragmatist” yakıştırması aslında İsmet İnönü için doğrudur. İnönü ise gerek II. Dünya Savaşı'nda, gerek çok partili yaşama geçiş, gerekse 50-60 dönemi ve sonrasında CHP'de gerçekleştirilen “ortanın solu” çıkışı, ancak pragmatizmle izah edilebilir.³⁵⁰

1923 yılından bu yana anlatıla gelen demokrasi serüvenimiz yüzlerce makaleye konu olmuştur. Devrim, kimilerine göre kesinlikle haklıydı ve iyi ki de olmuştu. Kimileri de durumun böyle sonuçlanacağını bilselerdi vatan müdafaasına dahi kalkışmazlardı. Çünkü onlar saltanat için bu işe omuz vermişlerdi. Bu mevzu bireysel bakış açılarına göre yıllarca tartışıldı ve muhtemelen tartışılmaya da devam edecek. Biz burada daha umum bir perspektifte ve daha genel kanılara vararak yorum getirmeye çalışacağız.

1923 yılı öncesinde Türkiye topraklarında Osmanlı Devleti hüküm sürüyordu. Ama zayıflamış, kendinden “hasta adam” diye bahsettirecek olan, kendi devlet adamları ve bazen de halkı tarafından sırtından bıçaklanan zayıf bir Osmanlı. Yıllarca Osmanlı tarih kitaplarında son dönemlerinde oldukça hezeyan içinde olan bir devlet olarak aksettirildi. Maalesef bu konuda bazı sıkıntılarımız var. Bununla ilgili çok değerli tarihçimiz Halil İnalcık'ın bir tespiti var: *“Türk tarihi en çok tahrif edilmiş, bozulmuş bir tarihtir. Ne yazık ki gençlerimiz de; Batılıların düşmanca geleneklerle biriktirdiği kötü imajlardan kurtulamıyorlar. Bir aşağılık duygusu içindeyiz. Osmanlı sosyal ve kültür tarihini yeniden yazmak gereklidir.”*³⁵¹

Modern anlamda demokrasi yani Batı tarzı liberal demokrasi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin sonrasında modern toplumun bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

³⁵⁰ N.İlter Ertuğrul, a.g.e., .60.

³⁵¹ Akt: Vahdettin Engin, *Cumhuriyet'in Aynası Osmanlı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013, s.9.

Dolayısıyla geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecinin yaşandığı ya da ekonomik, sosyal ve kültürel bunalımların yaşandığı toplumlarda ‘Demokrasi Bunalımı’ yaşanmıştır. Bu buhranın yoğun olarak yaşandığı dönem her iki dünya savaşı arasındaki yıllardır (1914-1945).³⁵² Bu bunalım sürecinden Türkiye’de payına düşeni almıştır.

Milli Mücadele yıllarında asıl gaye, vatanın düşman işgalinden kurtarılması olduğundan, padişaha, dindarlığa ve geleneklere bağlı bir politika izlenmiş ve bu yönde kararlar alınmıştır. Cumhuriyet’in kurulmasıyla beraber Milli Devlet yapılanması tamamlanmış, peşinden radikal laik inkılâplara geçilebilmiştir. İnkılâplar kanunlarla pekiştirilirken, sosyal hayattaki laikleşme çabaları da bütün yoğunluğu ile devam etmiştir. Batı’dan örnek alınan bütün sosyal yaşam, Türk insanına benimsetilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyete kadar yapılan Batılılaşma tarihine kuş bakışı olarak bir göz gezdirildiğinde, Osmanlı aydınlarının Batılılaşmayı maddi hayat ve teknolojik alanda tutmak istediklerinin, kültürel alanda ise geleneksel kimlikleri ve ahlak değerlerini korumak istediklerinin görürüz. Cumhuriyet ile birlikte uzlaşmacı Batılılaşmanın yanlış ve yetersiz olduğu fikrinden yola çıkarak Batılılaşma politikası radikalleştirilmiş ve kültür alanına da kaydırılmıştır.³⁵³

Atatürk’ün ölümü ile birlikte görevi İnönü devralmıştır. Önceki dönemdeki inkılâplarla ilgili kanunlar, daha da şiddetlenerek uygulanmış, ayrıca ilk sayılabilecek uygulamalara da geçilmiştir. İnönü dönemi laiklik politikasında görülen en büyük değişim, millilik yerine, “*hümanistleşme*” olmuştur. Eğitim ve kültür politikasında da hâkim olan bu görüş; dine hiçbir zaman taviz vermemiş, laiklik çok katı bir şekilde uygulanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, bir tek parti yönetimi olarak doğmadı. Tam aksine, Samet Ağaoğlu’nun deyiimiyle “*Kuva-yı Milliye Ruhu’nu*” Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin demokratik ve çoğulcu yapısı süreç içinde bir tek parti diktatörlüğüne dönüştü.³⁵⁴

Tek parti dönemi boyunca 1924 Anayasası büyük ölçüde kâğıt üzerinde kaldı ve rejimin gerçek işleyişini yansıtmadı. Tek partili dönemde cumhurbaşkanları (Atatürk ve

³⁵² Hakkı Uyar, a.g.e., s.23.

³⁵³ Murat Belge, *Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.I,1983, s.260.

³⁵⁴ Cemil Koçak, a.g.e., s.127.

İnönü) kâğıt üzerindeki sembolik yetkilerinin dışında son derece geniş yetkilere sahip oldular.³⁵⁵

Özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra bürokratik seçkinler, demokratik sistemde söz sahibi olmak istediklerinden, Atatürk'e ait görüşleri değiştirerek onu bir ideoloji haline getirmişlerdir. Bu bürokratik seçkinler Atatürk'ün görüşlerini uyulması zorunlu ilkelere çevirirken, buna uygun hareket edilmesini denetleme görevini kendilerinde görmüşlerdir. Yine bürokratik seçkinler, dönüştürdükleri fikirler ile kendi konumlarını son kertede liberal siyasal bir rejime geçişin manivelası olarak görmemişlerdir.³⁵⁶

Türkiye'deki tek parti yönetiminin yapısı üzerine yapılan değerlendirmeler genel olarak birbirinden çok farklıdır. Tek parti döneminde demokrasi var mıydı, yok muydu; parti içi demokrasi işliyor muydu yoksa işlemiyor muydu; tek parti yönetimi demokrasiyi nihai hedef olarak amaçlıyor muydu, şeklindeki sorulara cevap vermek pek de kolay değildir. Araştırmacıların çoğu tek parti yönetiminin otoriter bir özellik taşıdığı konusunda birleşmektedir.³⁵⁷

II. Dünya savaşı ile birlikte konjoktürel gelişmelerden dolayı çok partili hayat sürecine girilmiş. Bu dönemde ilk olarak Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. 1947'den sonra istemeyerek de olsa CHP'nin laiklik politikasında kırılmalar, değişimler olmuştur bastırılmış dini duygular yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Akabinde kurulmuş olan Demokrat Parti, 1950 seçimlerinde büyük bir fark atarak iktidar koltuğuna oturmuştur. Aslında bu girişimler tamamen çıkarsal bir şekilde gerçekleşmiştir. Oy kazanmak için atılan bu tohumlar meyvesini vermemiş, CHP ağır bir mağlubiyetle karşı karşıya kalmıştır. 1950 seçimleri aslında halkın elitist devlete bir başkaldırısıdır.

Tek partili dönemde uygulanan katı laiklik politikası sebebiyle toplum yönetime karşı giderek saplantıya varan bir küskünlüğe kaymıştır. Böylece Mısır ve Pakistan'daki siyasi İslamcı hareketlerin ve daha sonraki yıllarda diğer ülkelerdeki radikal hareketlerin etkisinde kalmıştır. Bence bu tavır laikliğe değil, laikliğin idealize edilmesinedir.

³⁵⁵ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.138.

³⁵⁶ Metin Heper, **a.g.e.**, s.131.

³⁵⁷ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.345.

Tek parti dönemi boyunca, Türkiye’deki tek parti yönetimi yani CHP merkezi ve disiplinli yapısıyla otoriter bir kimlik taşımaktadır. CHP, bu otoriterliği hem kendi içinde hem ülke genelinde yaygın bir şekilde kullanmıştır. Toplumun ve devletin modernleştirilmesi sürecinde; ulus-devlet oluşturma, sanayileşme/kapitalistleşme, birey yaratma ve Aydınlanma felsefesini hâkim kılmaya çalışan tek parti yönetimi, geleneksellikten modernliğe geçişte kullandığı otoriter yöntemlere rağmen, kendi yönetimini fiili olmaktan öteye geçirememiş, hukukileştirememiştir. Otoriter bir resmi ideoloji yaratma girişimlerinin de önüne geçmiştir. Daha çok pragmatik yöntemlerle, kalkınmayı ya da modernleşmeyi gerçekleştirmek isteyen tek parti yönetimi demokrasiyi öncelikli bir sorun olarak görmemiştir. Örgütlü ve örgütsüz muhalefete zaman zaman yer veren CHP döneminde genel bir çoğulculuktan söz etmek mümkün değildir.³⁵⁸

Mustafa Kemal’in agnostik ya da deist bir din anlayışına sahip olduğu gözlemlenmektedir. En azından okumalarımın bu varsayıma ulaştım. Bu noktada halka da bu fikrin empoze edilmesi meselesine dair bazı eleştiriler görüyoruz. Kuran’ın tercüme ettirilmesinde de amaç aynı gibi gözüküyor. Belki de Mustafa Kemal’in yapmak istediği anlaşılan bir din ve pratikte doğru ve makul yaşanan bir İslam. Din meselesinde kişiler adına kesin yargılar söylemek oldukça zordur. Lakin dönemin algısında İslam’ın düşük bir profili olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir. Ayrıca, Kazım Karabekir’in M. Kemal’den aktardığı sözler de gözlemimi destekliyor: “Evet, Karabekir; Araboğlunun yavelerini Türk oğullarına öğretmek için Kuran’ı Türkçeye tercüme ettireceğim ve böylece de okutturacağım. Ta ki budalalık edip de aldanmakta devam etmesinler.”³⁵⁹

Çok partili dönem başlarında toplumun her alanında olduğu gibi dini yönde de bir talep olduğu görülmekteydi. 1947 yılından itibaren toplumdaki bu talepler CHP iktidar tarafından dikkate alınmış ve bazı düzenlemeler yapılmıştır. Aslında gündeme gelen bu ihtiyaçlar çok partili dönemin başlarında ve 1940’lı yıllarda birdenbire ortaya çıkmış değildi. Bu ve benzeri ihtiyaçlar öteden beri vardı. Ancak söz konusu talepler “orta çağ zihniyeti” olarak değerlendirildiğinden gündeme getirilememiştir. II. Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla birlikte bu savaşın toplum üzerinde meydana getirdiği çeşitli

³⁵⁸ Hakkı Uyar, a.g.e., s.366.

³⁵⁹ Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz**, Emre Yay., İstanbul, 2005, s.159.(Aynı bilgi Karabekir’in Uğur Mumcu tarafından düzenlenip 10-29.1.1990 tarihleri arasında Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilen hatıralarında da var.)

olumsuzlukları gidermek ve halkın moralini yüksek tutmak için dini taleplerin dikkate alınmaya başlandığı söylenebilir.³⁶⁰ Aslında bir nevi “din afyondur” felsefesinden yola çıkılmışa benziyor. Yani bir nevi avutma politikası.

Yine çok partili süreçte yeni kurulan partilerin dini söylemlerde bulunmasını şiddetle eleştiren CHP çok kısa bir süre sonra yapılacak olan 1950 genel seçimlerinde halkı partiye yaklaştırmak için dini söylemler konusunda muhalefet partileriyle adeta bir yarış içerisinde görülüyor. Denebilir ki parti 1946 yılından sonra laiklikten ödün vermeye ve sağa kaymaya başladı.

Burke’ nin modernleşme noktasında der ki: *“İnsanların sadece akli ölçü alınarak yaşamalarından ve hareket etmelerinden endişe duyarız; çünkü biz her insandaki aklın yetersiz olduğunu ve insanların bu küçük akıl yerine, ulusların ve çağların birikiminden ve sermayesinden yararlanması gerektiğini düşünmekteyiz.”*³⁶¹ Hafıza sıfırlama politikasının ne denli zararlı olduğu, tarihinden ve geleneklerinden mahrum edilmeye çalışılan toplulukların aslında bir ivme kat edemediği aşikârdır. Peyami Safa da bu durumu şöyle değerlendiriyor: *“Her varlık, var olmaya devam edebilmek için kendi kendine sadık ve müsavî kalmaya mecbur olduğu gibi, her an değişmek, yeni şartlara uymak ve kendi kendisiyle çatışmak zorundadır.”*³⁶²

Dönemin algısı da oldukça ilginçtir. Mustafa Kemal’e yazılan “Mevlitler”, Kemalettin Kamu’nun belli grup tarafından ifade şekli-hafızalara çiviyle çakılan şu şiirine bir değinmek isterim: *“Ne örümcek ne yosun/Ne mucize ne füsün/Kâbe Arabın olsun/Çankaya bize yeter.”* Kâbe sadece bir Arap’a değil bütün Müslümanlığa aittir. Görülüyor ki şair de derin bir bilgisizlik içerisinde. Halka empoze edilmeye çalışılan hareketlere küçük bir örnek teşkil ediyor Sayın Kamu.

Süleyman Demirel bu süreci şöyle değerlendiriyor: *“Netice itibariyle, 1930’lardaki durum bugün yok. Doğru olsaydı devam ederdi. Her zaman tekrar etmekten haz duyarım. Millet inkılâp vesaire diye din üzerine bir baskı getirildiğini görünce, devlete küsmüştür. Türk milleti Yunan istilasına karşı aktif mukavemet olarak İstiklal Savaşı tepkisini gösterdikten sonra, zaferin akabinde kendi devletinin “modernleştiriyoruz” diye din üzerine getirdiği baskılara da pasif mukavemetle tepki*

³⁶⁰ Ömer Akdağ, a.g.e., s.93-94.

³⁶¹ Edmund Burke, *Gelenekselcilik*, (Çev.: Bilal Canatan), (Der.) John Kekes, **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı:3, 2015, s.12

³⁶² Peyami Safa, **Doğu-Batı Sentezi**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1978, s.106.

*göstermişlerdir. Çok şayan-ı dikkattir. Çok büyük mukavemet göstermiş, küsmüştür devletine. Onun içindir ki, o gibi şeyler yürümemiş, bir yerde kalmıştır.”*³⁶³

Atatürk İnkılâbının meşhur savunucularından “Tek Adam “kitabının yazarı Şevket Süreyya Aydemir 1975’deki bir beyanında şöyle diyordu: “*İnkılâbımızı oturtmaya ve Atatürk’ü putlaştırmaya mecburduk. Ama şimdi ifade ediyorum: Kahraman putlaştığı zaman ölür*”³⁶⁴ CHP yıllarca Atatürk diyerek yola çıktı, ama başarılı olamadı. Cumhuriyet Halk Partisi adını taşıdı ama cumhuru bir türlü içine alamadı. Atatürk tabusuyla yıllardır yürümeye çalıştı-ki hala aynı- lakin hep hazin sonuç. Dayatmacı bir ideolojinin savunuculuğunu yapan bu zihniyet şu an suni teneffüsle yaşıyor. Kemalist ideolojiye sıkı sıkıya bağlı olduklarını söylediler hep. Oysa Prof. Şerif Mardin’in yıllardan beri tekrarladığı bir tespiti var: Kemalizm kuru ve sığ; toplumun derinliklerine nüfuz edemiyor. Bu ideolojinin “*Türkiye’yi kurtarmak için ortaya atılmış olan, akıllıca, pratik araçlar bütünlüğü*” olduğunu düşünüyor.³⁶⁵ Kemalist modernleşme, en temelde insan aklına sınırsız bir güven duymuş, bu epistemolojik dayanakla toplumu değiştirmeyi amaçlamıştır.³⁶⁶

Türkiye hakkıyla Batılılaşmayı hakkıyla gerçekleştirmemiştir. Bunun temel sebebi, yeni medeniyetin dayandığı rasyonalist ve pozitivist zihniyet, diğeri ise Türkiye’de değişimin zorlayıcı bir karakterde yürütülmesidir ve bu iki özellik birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.³⁶⁷

Osman Turan: “*Türkler saadet ve felaket devirlerinde, kudret ve mukavemetlerini daima milli kültür, mefkûre ve dinlerinden almışlardır.*” Oysa bu değerler Cumhuriyet devri ile geri kaldığımıza sebep olduğu iddiasına binaen yok edilmeye çalışılmıştır.³⁶⁸ Osman Turan ise dönemin değerlendirmesini şu şekilde yapıyor:”...*Kültür mirasımız, tarihimiz, edebiyatımız, sanatlarımız, din ve mukaddesatımız, bütün manevi değerlerimiz ve hatta dilimiz ‘ilericilik’ veya ‘devrimcilik’ namına tahrip edilmiş, atalarımız ve onlardan gelen bütün medeniyet mirasımız istihza, tezyif ve tahkire uğramış; bu daimi tecavüz ve propagandalarla milletin kökleri ve vatan mukaddesatı sökülme ve yok edilmeye çalışılmıştır.*”³⁶⁹

³⁶³ Köprü, Ağustos 1991; İslam Demokrasi Laiklik, s.61.

³⁶⁴ Kazım Güleçyüz, **Müflis Proje Kemalizm**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2011, s.21.

³⁶⁵ Vatan, 20 Mayıs 2008.

³⁶⁶ Mehmet Akıncı, **a.g.e.**, s.174.

³⁶⁷ Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Yay., İstanbul, 1980, s.37.

³⁶⁸ Mehmet Akıncı, **a.g.e.**, s.179.

³⁶⁹ Osman Turan, **Türkiye’de Manevi Buhran Din ve Laiklik**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2005, s.145.

Tek parti döneminin bir diktatörlük dönemi olarak işaretlenmesi muhafazakâr düşünürler arasında yaygındır. Osman Turan’a göre Cumhuriyet ile birlikte anayasada var olan milli hâkimiyet prensibi tatbik edilmemiş, diktatörlüğe yönelmişlerdir.³⁷⁰ Yine bu dönemde muhtelif gerekçelerle halkın yönetimden saf dışı edilmeye çalışıldığını görmek mümkündür. Denebilir ki demokrasi işlememiş, sadece şekilde kalmıştır. Mümtaz Turhan dönemin durum değerlendirmesini şu şekilde ifade eder: “*Hakikatte imparatorluktan kalan mirasların en fenası, en zararlısı ve zihniyet itibariyle de şüphesiz en tehlikelisi Türk devlet adamlarının, idarecilerinin kendi halkına yabancı gözü ile bakması, onu hakir ve küçük görmesi, hatta ondan nefret etmesidir. Halkı sevmeyen ona ne iyilik ne de hizmet edilebilir. Hal böyle iken halkı geniş nispette demokrasi faaliyetlerine iştirak ettirmemekle onun iş birliğinden mahrum kalınmakta, demokrasi de en mühim mesnedini kaybetmiş olur. Mesnedini ve muhtevasını kaybeden bir demokrasi ise sadece bir kalıp olarak kalmaya mahkûmdur.*”³⁷¹

1944 yılı, basında değişen havayı yansıtmaları bakımından önemli ve dikkate değerdir. Yılın başından sonuna kadar ilerledikçe, basında yönetim hakkındaki eleştiri ve görüşler yaygınlaşacak, konu bakımından o zamana dek istisnai kalmış alanlardaki yazılar gittikçe daha sık görülecektir. Basında yönetim hakkındaki eleştiriler daha çok ekonomik sorunlar üzerinedir. Ekonomik ve sosyal sıkıntıların saklanamayacak boyuta ulaştığı görülmektedir.³⁷²

CHP, halktan kopukluk, İkinci Dünya Savaşı ‘nın yarattığı ekonomik sıkıntılar ve 27 yıllık uzun tek parti iktidarının yol açtığı yıpranmışlık nedeniyle seçimleri kaybederek, CHP Genel Başkanı olarak İsmet İnönü, seçim yenilgisini büyük bir olgunlukla karşıladı ve bu yenilgiyi en büyük zaferi olarak tanımladı.³⁷³ Kaybedilen seçimleri zafer şeklinde yorumlamak partide gelenekselleşmiş anlaşılan.

Hülasa, bu dönemde partinin laiklik algısında bir ılımlaşma olduğunu söylemek mümkündür. Başka partilerin de kurulmasıyla birlikte halkın istekleri de göz önüne alınmaya başlanmıştır. DP, bu dönemde aktif bir siyaset izlemiştir. CHP çok partili yaşam geçişle birlikte otoriter eğiliminin devam edemeyeceğini anlamış ve mutedil bir politika izleme yolunu tercih etmiştir.

³⁷⁰ Mehmet Akıncı, **a.g.e.**, s.282.

³⁷¹ Mümtaz Turhan, **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, Şehir Matbaası, İstanbul, 1965, s.108.

³⁷² Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.172-173.

³⁷³ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.91.

Ve son olarak Necip Fazıl Kısakürek “*Hesaplaşma*” adlı eserinde süreci şu şekilde aktarıyor:”...*Her şey donmuştu. Şöyle ki ‘Allah ve ahlaktan bahsetmek yasaktır.’ diye gazetelere tamim gelen devir... Ben o zaman akademide Batı Edebiyatı hocasıydım. Bunu, bu tamimi bir Fransız gördü ve dedi ki: ‘yeryüzünde hiçbir hükümet bu kadar alçalmamıştır!’ ...*”, “...*O devirde, Millet Meclisi’nde ‘Komünizme karşı İslamı desteklemek lazımdır.’ Gibi tekliflere cevaptır: ‘Kızıl zehiri yeşil zehirle tedavi edemeyiz.’ İmza: Recep Peker.*”³⁷⁴

³⁷⁴ Necip Fazıl Kısakürek, **a.g.e.**, s.12-13-86-87.

DÖNEMİN KRONOLOJİSİ

4 Eylül 1919 : CHP I.Kurultayı (Sivas Kongresi).

23 Nisan 1920: TBMM'nin Açılması.

9 Eylül 1923: Halk Fırkası Nizamnamesi kabul edildi.(Dokuz Umde).

15 Ekim 1927: CHP II. Kurultayı.

1924: İlkokullarda Kuran-ı Kerim ve din dersleri birinci sınıf hariç diğer sınıflarda ikişer saat okutulmaya başlandı. İmam Hatip okulları kuruldu. Süleymaniye Medresesi, İstanbul Üniversitesi içinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın kontrolü altında İlahiyat Fakültesine dönüştürüldü.

20 Ocak 1924: Cuma günü resmi tatil günü olarak kabul edildi.

7 Şubat 1924: Yabancı okullardaki dini alamet ve işaretlerin kaldırılmasına karar verildi.

3 Mart 1924: Halifelik lağv edildi. Şeriiye Vekâleti kaldırıldı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldı.

10 Kasım 1924: Halk Fırkası'nın adı Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirildi.

30 Kasım 1925: Zaviye ve türbelerin kapatılmasına karar verildi.

1926: İlkokullarda din dersleri üçüncü sınıftan itibaren okutulmaya başlandı ve haftada bir saate düşürüldü. İlkokul öğretmenlerine katiplik, vaizlik ile sabah akşam namazlarını kıldırabilme gibi ek görev almaları sağlandı. Türkçe namaz kıldırma denemesi yapıldı.

15 Ekim 1927: CHP'nin ikinci kongresi yapıldı.

23 Ekim 1927: İkinci büyük kongresinde laiklik ilkesi kabul edildi.

10 Nisan 1928: Anayasadan “Devletin resmi dini İslam’dır.” ibaresi çıkarıldı. Milletvekillerinin yemin şekli değiştirildi.

1 Eylül 1929: Liselerden Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı.

1930: İlkokullarda din dersleri yalnız beşinci sınıfta ve yarım saat olmak üzere ebeveynlerin isteklerine bırakıldı. İstanbul ve Kütahya'da bulunan son iki İmam-Hatip Okulu kapatıldı. İki partinin(CHP-SCF) katıldığı belediye seçimleri yapıldı.

29 Eylül 1930: Merkezi Adana'da olan Ahali İktisat Partisi kuruldu. Merkezi Edirne olan Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi kuruldu.

10 Mayıs 1931: CHP III. Kurultayı.

10 Temmuz 1931: Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ezanın Arapça okunması yasaklandı.

1932: Öğrenci azlığından İmam Hatip okulları kapatıldı.

4 Ocak 1932: Harf İnkılâbı Kanuna aykırı olarak Arap harfleriyle eğitim yapmak için gizli veya aleni derslane açanların ve bu dersanelerde eğitim verenlerin, üç aya kadar hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılması kararlaştırıldı.

22 Ocak 1932: Ramazan ayında İstanbul'da Yerebatan Camii'nde Türkçe Kuran okundu.

6 Şubat 1932: İstanbul Süleymaniye Camii'nde Türkçe hutbe okundu.

18 Temmuz 1932: Türkçe ezan uygulamasına başlandı. Camii ve mescitlerde Türkçe ezan okumayanların cezalandırılacağı yönünde kanuni bir düzenleme yapıldı.

1933: 1924'te Süleymaniye Medresesi'nden dönüştürülmüş olan İlahiyat Fakültesi kapatıldı.

6 Mart 1933: Sala Türkçe okunmaya başlandı.

3 Aralık 1934: Mabetler dışında dini kisve giyilmesi yasaklandı.

9 Mayıs 1935: CHP IV. Kurultayı. (Atatürk'ün katıldığı son parti kurultayıdır. CHF adının CHP'ye dönüştürüldüğü kurultayıdır.)

5 Şubat 1937: Laiklik ilkesi anayasaya girdi.

26 Aralık 1938: CHP I. Olağanüstü Kurultayı.

29 Mayıs 1939: CHP V. Kurultayı.

2 Haziran 1941: Cami ve mescit dışında Arapça ezan ve sala okuyanlara ceza verilmesiyle ilgili ek düzenleme yapıldı.

14 Nisan 1942: Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından başbakanlığa gönderilen bir yazıda, bazı kasaba ve köylerde cenaze namazı kıldırarak görevli bulunamadığı ve cenazelerin yıkanmadan defnedildiği gerekçesiyle din eğitimi verecek okulların açılması konusunda yetki istedi.

8 Haziran 1943: CHP VI. Kurultayı.

7 Ocak 1946: Demokrat Parti kuruldu.

10 Mayıs 1946: CHP II. Olağanüstü Kurultayı.

21 Temmuz 1946: Tek dereceli sistemle yapılan ilk seçim.

24 Aralık 1946: Okullarda din eğitiminin verilmesi konusu CHP Bursa milletvekili Baha Pars tarafından TBMM’de gündeme getirildi.

1947: Hacca gidecek olanlara “görünmeyen muameleler” kapsamında ilk defa döviz tahsis edildi.

23 Haziran 1947: Diyanet İşleri Başkanı’nın mabet dışında sarık ve cübbe giymesine izin verildi.

17 Kasım 1947: CHP VII. Kurultayı.

25 Mayıs 1948: CHP tarafından İslam İlahiyat Fakültesinin kurulmasına karar verildi.

1949: Dini yayınlara müsaade edilmeye başlandı.

15 Ocak 1949: Ankara ve İstanbul’da on aylık imam hatip kursları açıldı.

1 Şubat 1949: Din derslerinin seçmeli olarak okullarda okutulması konusunda Milli Eğitim Bakanlığı tamim yayınladı.

4 Haziran 1949: Ankara İlahiyat Fakóltesi'nin kurulmasıyla ilgili kanun kabul edildi.

30 Mart 1950: 19 adet Türk büyüklerine ait türbenin açılmasına karar verildi.

16 Haziran 1950: Arapça ezan okuma yasağı kaldırıldı.

14 Mayıs 1950: Tek parti dönemi sona ermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

BCA 490 01 218 860(10.5.1946) **1.Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü Büyük Kurultayda Söylevi.**

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.16, Birleşim 50(23.2.1949).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 8.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C.28.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:7, C. 17, 65.

Şeriyeye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye –i Umumiye Vekâletinin İlgasına Dair Kanun,
Kanun no:429, 3 Mart 1924, **Düstur**, Tertip 3, C.5.

Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men
ve İlgasına Dair Kanun, Kanun no:677, **Resmi Gazete**,3 Kânunuevvel 1341.

Sürelî Yayınlar

- Akşam
- Belleten
- Cumhuriyet
- Diyanet Dergisi
- Köprü
- Müslüman Sesi
- Resmi Gazete
- Sebilürreşad
- Son Posta
- Tanin
- Tasvir
- Ulus
- Yeni Sabah
- Vakit

Kitap Tez ve Makaleler

AĞAOĞLU, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.

AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi, Çok-partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.

AKDAĞ, Ömer, **Çok Partili Dönemin Başlarında CHP'nin Laiklik Politikası**, Çizgi Kitabevi, Konya,2012.

AKINCI, Mehmet, **Türk Muhafazakârlığı Çok Partili Siyasal Hayattan 12 Eylül'e**, Ötüken Yay, İstanbul,2012.

AKSEKİ, Ahmet Hamdi, *Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor*, **Sebilürreşad**, C.5, Sayı:104.

AKSEKİ Ahmet Hamdi, *İslam İlahiyat Fakültesi Hakkında Diyanet Reisi Ahmet Hamdi Akseki'nin Beyanatı*, **Sebilürreşad**, C.I, Sayı:9, Temmuz 1948.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

AKŞİN, Sina, *Atatürk Döneminde Demokrasi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (Prof. Dr. Gündüz Ökçün'e Armağan), C.47,Sayı:1-2,Ocak-Haziran,1992.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yay., İstanbul, 2010.

ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phonenix Yay, Ankara, 2004.

ALKAN, Mehmet Ö., *Milli Şef Döneminde Siyasal Propaganda 'Başbuğumuz Babamız İnönü*, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 120, Aralık 2003.

ARAR, İsmail, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Burçak Yay, İstanbul,1968.

ASKER, Ahmet Asker, *Nazi Almanyası'ndan Kemalist Türkiye'ye Bakışlar*, **Atatürk Yolu Dergisi**, 13/50, Güz, 2012.

ATAAY, Aytekin, *Bir 'İnkılâp' Yapıtı olarak Medeni Kanun*, **İ.Ü hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt XLV-XLVII, Sayılar 1-4.

ATATÜRK, **Nutuk (Söylev) 1919–1927**, Yay. Haz. Bircan Lazım, 2.bs., İstanbul, 2005.

- ATATÜRK, **Nutuk** (Haz: **Kocahanoglu, Osman Selim**), Cilt 2, Temel Yayınları, İstanbul 2003.
- ATAY, Hüseyin, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, Dergah Yay., İstanbul, 1983.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I-II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.
- AYATA, Ayşe Güneş, **CHP, Örgüt ve İdeoloji**, Gündoğan Yay., Ankara, 1992.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İnkılâp ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- AYKUT, Şeref, **Kamâlizm**, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1936.
- AYHAN, Halis, **Türkiye'de Din Eğitimi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, İstanbul, 1999.
- AYSAN, Mustafa, *Atatürk Devletçiliği ve Sonraki Uygulamalar*, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye**, 1981.
- AYSEVER, Kubilay, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Felsefi Temelleri*, **Doğu Batı**, Say 8(Ağustos-Ekim), 1999.
- AYTÜRK, Nihat, Yaşar Çelik, Enver Şahinaslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi(1924-1988)*, **Diyanet Dergisi**, C.25, Sayı:1.
- AZİZ, Aysel, **Siyasal İletişim**, Nobel Yay, Ankara, 2003.
- BABAOĞLU, Ferhan, *Atatürk Döneminde Milli Eğitimde Çağdaşlaşma*, H.Ü.A.İ.İ.T.E. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.
- BALCI, Meral, **Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2015.
- BAŞGİL, Ali Fuat, **Din ve Laiklik**, İstanbul, 1985.
- BELGE, Murat, *Cumhuriyet Döneminde Batılulaşma*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, 1983.
- BERİŞ, H. Emrah, **Kemalist Devrimden Muhafazakâr Kemalizm'e**, Liberal Düşünce, Bahar, 34, 2004.
- BERİŞ, Hamit Emrah, **Tek Parti Döneminde Devletçilik**, Liberte Yay, Ankara, 2009.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay, İstanbul, 2002.
- BİLA, Hikmet, **CHP Tarihi (1919-2009)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

- BİLGE, A. Suat, Güç **Komşuluk: Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, İş Bankası Kültür Yay, Ankara, 1992.
- BİLGİN, Beyza, **Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1985.
- BİLSEL, Cemil, **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yay., Ankara, 1982.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**,13.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.
- BOZKURT, Veysel, *Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi-Siyasal Elit Halk İlişkileri:1923 1960*, **Yeni Türkiye 98/23-24**, Özel Sayı 4,1998.
- BURKE, Edmund, *Gelenekselcilik*, (Çev.:Bilal Canatan),(Der.) John Kekes, **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı:3,2015.
- CİCİOĞLU, Hasan, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim**, A.Ü.E.B.F., Ankara, 1985.
- CİHAN, Erol, *Atatürk ve Hukuk Devleti Kavramı*, **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Atatürk Kültür Dil ve Tarihi Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Ankara,1994.
- C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**,Ulus Basımevi, Ankara,1935.
- C.H.P. TÜZÜK, Partinin Üsnomal Kurultayı Onaylamıştır.**, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1938.
- C.H.P. Nizamnamesi Partinin VI. Büyük Kurultayının 12. VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir**, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.
- C.H.P Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, Ankara,1948.
- C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Programda değişiklik önergesi. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü Büyük Kurultayda Söylevi. Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı**, Ankara, 1931.
- Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Yay., İstanbul, 1980.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, TBMM Matb., Ankara, 1927.

- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, TBMM Matb., Ankara, 1339-1342.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü Büyük Kurultayda Söylevi.**
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960**, C.2, 4.Basım, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.
- C.H.P Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program Komisyon Tüzük Raporu**, 10.5.1946.
- CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948.
- CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı.**
- CHP Millet Hizmetinde 40 Yıl.**
- ÇAYLAK, Âdem, **Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen Bir Şerif Mardin Çözümlemesi**, Vadi Yay, İstanbul, 1998.
- ÇINAR, Metin, **Anadolucuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat**, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- DAVER, Bülent, *Seçim Sistemi ve Anayasa Yargısı*, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 5, Yıl: 1988.
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)**, İletişim Yay., İstanbul, 1994.
- DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.
- DEWEY, John Dewey, **Türk Maarifi Hakkında Rapor**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.
- DİNÇER, Nahit, **1933'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi**, İstanbul, 1974.
- ENGİN, Vahdettin, **Cumhuriyet'in Aynası Osmanlı**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013.
- ERGİN, Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Neşriyat, İstanbul, C.V, 1977.
- FEROZ, Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 8. Basım, (Çev.: Yavuz Alogan), Kaynak Yay., İstanbul, 2009.
- FEROZ, Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev.: Sedat Cem Karadeli, 3. baskı, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2008.

- FEROZ, Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Türkçesi: Ahmet Fethi, 2. baskı, Hil Yay., İstanbul, 1996.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Cilt 1-2, Ayyıldız Matbaası, 1965.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Turhan Kitabevi, 1974.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Birinci Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., Kasım 1982.
- GÜLEÇYÜZ, Kazım, **Müflis Proje Kemalizm**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2011.
- GÜNGÖR, Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Yay., İstanbul, 1980.
- GÜRTAŞ, Ahmet, *Türkiye’de Din Eğitiminin Hukuki Dayanakları*, **Milli Eğitim ve Din Eğitimi**, İstanbul, 1981.
- HALICI, Şaduman, **Yeni Türkiye Devletinin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.
- HEPER, Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006.
- İLHAN, Atilla, **Hangi Batı**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002.
- İNALCIK, Halil, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yay., İstanbul, 2007.
- İnönü Söylev ve Demeçleri I, TBMM’de ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)**, Türk Devrimi Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1946.
- İNSEL, Ahmet, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- JASCHKE, Gotthard, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, Çev: Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- JASCHKE, Gotthard, *Yeni Türkiye’de Kuran-ı Kerim Kursları*, (Çev.: Nimet Arsan), **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.5, No:1-4.
- KADIOĞLU, Ayşe, *Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 75.
- KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yay, 24. Basım, Ankara, 2010.
- KARA, İsmail, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, Dergah Yay., İstanbul, 1986.

- KARABEKİR, Kazım, **Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz**, Emre Yay., İstanbul, 2005.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi C: VIII Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962.
- KARAL, Enver Ziya, **İnsan Olarak Atatürk**, Atatürk'e Saygı, TDK Yay., Ankara, 1969.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Atatürk**, İletişim Yay., İstanbul, 1981.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)**, Timaş Yay, İstanbul, 2010.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, 3.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- KARPAT, H.Kemal, **İslam'ın Siyasallaşması**, (Çev.:Ş.Yalçın), Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul, 2004.
- KARPAT, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yay., İstanbul, 2010.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, 1967.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Hesaplaşma**, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 2004.
- KOÇAK, Cemil, *Siyasal Tarih (1923-1950)*, **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (Yay. Yön. Sina Akşin), Cem Yay., İstanbul, 1992.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, Cilt I, İletişim Yay., İstanbul, 2003.
- KONGAR, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- KOPAR, Metin, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.
- KOTİL, Ahmet, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, İletişim Yay., İstanbul.
- KÖKER, Levent, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, (6. Baskı), İletişim Yay, İstanbul, 2000.

- KURAN, Ercüment, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1994.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Din Öğretimi Üzerine Düşünceler*, **Türk Yurdu**, Sayı:116-117, Nisan-Mayıs 1997.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Ç.:Babür Turna), Arkadaş Yay., 2015.
- MAHÇUPYAN, Etyen Mahçupyan, *Kemalizm, Pozitivizm ve İktidar: Devlet/Ulema İlişkilerinde Modern Durum*, **Doğu Batı**, Sayı 7 (Mayıs-Temmuz)1999.
- MARDİN, Şerif, **Sivil Toplum Kavramı**, M.Türköne ve T. Önder (Drl.), **Türkiye'de Toplum ve Siyaset** (8. Baskı) İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- MARDİN, Şerif, **İdeoloji**, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- MARDİN, Şerif, **Tanzimat ve Aydınlar, Türkiye'de Din ve Siyaset** (6. Baskı), İstanbul, İletişim Yay, 1999.
- MARDİN, Şerif, *Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler*, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998.
- MARDİN, Şerif, *Atatürk ve Pozitif Düşünce*, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, İletişim Yay, İstanbul, 1997.
- MAZICI, Nurşen Mazıcı, **Tek Parti Dönemi Seçilmiş Makaleler**, Pozitif Yay., İstanbul, 2001.
- MEB, **II. Maarif Şurası (15-21 Şubat 1943)**, İstanbul, 1991.
- MERİÇ, Cemil, *Batılaşma, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Yayınları, İstanbul,2005.
- MEŞE, İ., *Türkiye Cumhuriyeti Modernleşmesi ve Siyasal Seçkinler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Ankara, 2011.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Sayı:527/24 14, 7 Şubat 1949.
- MUMCU, Ahmet, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul, 1984.
- NADİ, Nadir, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay., 4. basım, İstanbul, 1991.

- ORTAYLI, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, (3. Baskı), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, (26. Baskı), Timaş Yay., İstanbul, 2008.
- ORTAYLI, İlber, **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yay., İstanbul, 2008.
- ÖCAL, Mustafa, *Türkiye’de Din Eğitimi Tarih Literatürü*, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.VI, S.12, 2008.
- ÖZEK, Çetin, **Türkiye’de Laiklik**, Baha Matbaası, 1962.
- ÖZEN, Selim, **Ontolojik Açıdan Tarih, Kültür, Toplum ve Kemalizm**, Derin Yay., İstanbul 2012.
- ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi-TBMM III. DÖNEM (1927-1931)**, TBMM Basımevi, Ankara, 1995.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Siyasal Partiler**, A.Ü.Hukuk Fak.Yay., Ankara, 1983.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011.
- ÖZÇETİN, Burak, *Zigana Dağındaki Portakal Ağacı: Recep Peker ve Kemalizm*, **Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, 2010.
- ÖZTÜRK, Cemil, **İmparatorluktan Ulus Devlete İnkılap Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 2014.
- PARLA, Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları/Cilt 3 Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, Deniz Yay., İstanbul, 2008.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, **Türkiye’de Din Eğitimi**, Ankara, 1966.
- PEKER, Recep, **İnkılap Dersleri**, İletişim Yay., İstanbul, 1984.
- PERİNÇEK, Doğu, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, Kaynak Yay., İstanbul, 1985.
- RUSTOW, Danwart A., *Türkiye’de Siyaset ve İslamiyet 1920-1955-I-*, (Çev.:A.Buğra), Yol, Sayı:28, **Haftalık Fikir ve Siyaset Gazetesi**, 22 Haziran 1966.
- SAFA, Peyami, **Doğu-Batı Sentezi**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Selamet Mecmuası**, C.II, Sayı:45, 26.03.1948.
- Selamet Mecmuası**, C.II, Sayı:31, 19.12.1947.

Selamet Mecmuası, C.I, Sayı:8, 11.07.1947.

SELÇUK, Sami, *Atatürk Devrimi ve Devrim Açısından Hukuk Devrimi*, **III. Hukuk Kurultayı Devrimi Bildiriler**, Adalet Bakanlığı Yay., Ankara,1981.

SENCER, Muzaffer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yay., İstanbul, 1974.

SENCER, Muzaffer, *1980’e kadar Türkiye’de Siyasal Ve Anayasal Süreçler*, **Amme İdaresi Dergisi**, C.17, S.4., Ankara, 1984.

SENCER, Muzaffer, **Türkiye’de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yay., 1982.

SHAW, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C:1, E Yay., İstanbul, 1981-1983.

SÖĞÜTLÜ, İlyas, *Jön Türk Düşüncesinde Modernlik ve Modernleşme*, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı. 54, 2010.

SÖYLEMEZ, Nazife, *Cumhuriyet Halk Partisinin 7. 8. Ve 9. Genel Kurultayları*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2008.

SUNGU, İhsan, *Tevhid-i Tedrisat*, **Belleten II**.

Şeriat-Hilafet Cumhuriyet Laiklik, Dini ve Tarihi Gerçeklerin Belgeleri, Yay. Haz. Kemaleddin Nomer, İstanbul, Boğaziçi Yay.,1996.

ŞİMŞEK, Sefa, *Tek-Parti Rejimlerinde Siyasi Propaganda Olgusu ve CHP Halk Hatipleri Teşkilatı*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 46, Yaz 1997.

TATAROĞLU, Muhittin, **Cumhuriyet Döneminde Bürokrasinin Rolü**, Yeni Cumhuriyet Özel Sayısı IV, s.3593.

TAZEGÜL, Murat, **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yay., İstanbul, 2005.

TBMM Tutanak Dergisi, C.III, Ankara, 1946.

TBMM Tutanak Dergisi, C.18.

TBMM Tutanak Dergisi, C.14.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.16, Birleşim 50 (23.2.1949).

TEVETOĞLU, Fethi, *Milli Eğitimde Kızıl Faaliyet*, **Türk Kültürü**, Sayı:40, Ankara, 1966.

- TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yay., Ankara, 1982.
- TEZİÇ, Erdoğan, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği Yay., İstanbul, 1977.
- TOKER, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yay., İstanbul, 1970.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları**, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- TOKER, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Gazetesi Yay., Tarih Kitapları Dizisi 2, 1970.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Siyaset İlmi Serisi 8, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1918**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul, 2001.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Cereyanı Meşrutiyetin Siyasi Hayat Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler**, İstanbul, 1962.
- TUNAYA, Tarık Zafer , **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İletişim Yay., İstanbul, 2007.
- TUNCER, Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)**, Kaynak Yay., İstanbul, 2012.
- TUNÇAY, Mete, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950), Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yay., İstanbul, 1983.
- TUNÇAY, Mete, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- TUNÇAY, Mete, **Siyasal Gelişmenin Evreleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, İletişim Yay., İstanbul, 1983.
- TURAN, Mehmet, **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yay., Ankara, 1991.
- TURAN, Osman, **Türkiye'de Manevi Buhran Din ve Laiklik**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2005.

- TURHAN, Mümtaz, **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, Şehir Matbaası, İstanbul, 1965.
- Tutanak Dergisi**, C.IX ve C.X.
- Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Yayın Yönetmeni. Sina Akşin, 4. Baskı, Cem Yay., İstanbul, 1997.
- UNAT, Kadri, *Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler*, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Ens., **Atatürk Yolu Dergisi**, S.48, s.839-867, Güz 2011.
- URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1998.
- UZUN, Hakan, *Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları*, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.IX, Sayı: 20-21, s.s.233-271, Bahar-Güz/2010.
- WEİSBAND, Edward, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.
- YAVUZ, Fehmi, **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Ankara, 1969.
- YAVUZ, Hulusi, **Osmanlı Devleti ve İslamiyet**, İz Yay., İstanbul, 1989.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-45)**, Altın Kitaplar Yay., Nisan 1983.
- YETKİN, Çetin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002.
- YILDIRIM, Hıdır, *Anı ve Anekdötlerle İmam-Hatiplerin Kuruluşu*, **Eğitim-Öğretim Bilim Araştırma Dergisi**, Yıl:11, Sayı:35, Ekim/Kasım 2015.
- YÜCEKÖK, Ahmet N., **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Fakültesi Yay., Ankara, 1984.

YÜCEL, Hasan Ali, **Türkiye’de Ortaöğretim**, T.C Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri, Ankara,1994.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 60, Mart-Nisan,2003.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yay., 2006.

Web Kaynaklar

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-77/kemalizmin-dusunsal-temelleri-ve-tarihsel-olusumu>. Erişim Tarihi:09.04.2016.

http://www.kongar.org/makaleler/mak_ke.php Erişim Tarihi:09.04.2016.

[https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/DIGER%20YAYINLAR/197000571%20TURKIYE%20MAARIFI%20HAKKINDA%20RAPOR%20\(JOHN%20DEWEY\)/0000_0000%20TURKIYE%20MAARIFI%20HAKKINDA%20RAPOR%20\(JOHN%20DEWEY\).pdf](https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/DIGER%20YAYINLAR/197000571%20TURKIYE%20MAARIFI%20HAKKINDA%20RAPOR%20(JOHN%20DEWEY)/0000_0000%20TURKIYE%20MAARIFI%20HAKKINDA%20RAPOR%20(JOHN%20DEWEY).pdf). Erişim Tarihi:30.04.2016.

EKLER

EK 1. CHP 1946 Genel Seçim Beyannamesi

“Kadın ve erkek vatandaşlarım!

Birkaç güne kadar milletvekillerini seçmek, aziz vatanımızı idare edecekleri tayin etmek için kesin kararınızı vereceksiniz. Türlü tenkitlerin ortaya döküldüğü bu zamanda, hoşla gitmeyecek olayların üstüne kendimi çıkararak, sevinç duygularıyla seçimi bekliyorum. Yeni seçimin, bütün vatandaşların iştirakiyle tek dereceli olarak yapılması, milletimiz için büyük muvaffakiyettir. Bu merhale, bizim aziz dileğimizdi. Bu, bizim, uzun senelerden beri sebatla yürüttüğümüz bir programın neticesidir. 1938 sonbaharında Cumhurbaşkanı oldum. 1939 ilkbaharında, Çekoslovakya ve Arnavutluk işgale uğradı, bu suretle başlayan İkinci Cihan Buhranı bitmeden 1945 ilkbaharında silahların bırakılmasıyla beraber, memlekette demokrasinin bütün icaplarının gerçekleştirileceğini ilan ettik. Harp esnasında gerek parti konuşmalarında gerek meclis kürsüsünde geniş tartışmalarla, memleketin nazik zamanlarda bile açık konuşmaya dayanmasına çalıştık.

Şimdi, 1946’da tek dereceli seçim yapıyoruz ve parti tartışmaları içinde memleketin kaderini düşünerek, kendi sorumlunu bilerek vatandaşın kararını vermesini istiyoruz. Türk halk idaresinde bu yeni ve ileri merhalenin açılması, hepimizi sevindirecek bir terakki sayılsa yeri vardır. Şimdi şahsıma ve başkan bulunduğum Cumhuriyet Halk Partisine karşı olan tenkitleri tahlil etmek isterim. Görüyorum ki, bana karşı ileri sürülen başlıca kusur, cumhurbaşkanı iken parti başkanlığını muhafaza etmemdir. Ben bu meseleyi parti kurultayında apaçık inceledim. Bu bir anayasa meselesidir. Bizim anayasamız devlette bütün kudretleri büyük mecliste toplamıştır. Devlet başı olan Cumhurbaşkanının memleketin idaresinde yüksek menfaat ve muvazene icap ettirdiği zaman kullanabileceği hiçbir kudreti yoktur. Yalnız, Cumhurbaşkanı, tabiatıyla çokluk partisinin lideri olacağı tasavvur edildiği için bu sıfatla manevi nüfuzu, muvazene ve ahengi muhafaza edebileceği düşünülmüştür.

Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu, onun, meclis çalışmalarında vazifesini yapması için kayıtsız olması demek değildir. Bir partinin memleket içinde sorumlu hareketleri olursa, kanun karşısında buna cevap verecek adamlar da vardır. Nihayet, Cumhurbaşkanı, sorumsuz vaziyetini kötüye kullanmak isterse bunun hesabını soracak meclis hazırır. Hülasa, bizim anayasamıza göre, devlet başının bir vazife ifa edebilmesi, onun, mecliste bir çokluğa dayanmasına bağlıdır ve böyle olunca, partisiyle seçime gittiği vakit onu kazanmaya çalışması, vatandaş gibi onun da tabii haklarındandır. Bütün bu mülahazalarla beraber, bir adamın cumhurbaşkanı olunca siyasi partilerle ilgisini kesmesi, müdafaa olunabilir bir tezdır. Bu tezi tutmak için icabı olan tedbirleri beraber düşünmek lazımdır. Cumhurbaşkanı, milletvekillerinden ayrı ve başka bir seçimle gelmeli, hükümete ve Büyük Meclise karşı tayin edilmiş bazı salahiyyetleri olmalıdır. Benim, Parti Başkanı kalmamaklıgımı isteyenler, eğer böyle bir anayasa davası ortaya atmış olsalar, anlaşılır bir tez tutmuş olurlar.

Bir partinin liderini değil, içinden birini veya bir partinin yardımıyla seçilen müstakil şeklinde bir milletvekilini cumhurbaşkanlığına getirmek devlet başını, Büyük Meclis karşısında ettiği yeminden başka bir tesire bağlamak demektir. Türkiye’de devlet başını, kanuni veya manevi hiçbir nüfuzu olmaksızın bir siyasi partinin tesiri altında bulunduran tertip, çok mahzurlu neticeler verir. Zaman bunu gösterecektir. Açık bir suretle bellidir ki, dava, doğrudan doğruya benim devlet başında kalıp kalmamaklıgım meselesidir. Böyle bir meseleyi seçim zamanında vatandaşlarımın apaçık konuşmaları tabii haklarıdır. Her seçim devrinde vatandaşlar oylarını verirken cumhurbaşkanlığına kimi göstereceklerini de düşünmeye mecburdurlar. Onun için seçimde benim şahsım üzerindeki konuşmalarından kırılmak veya örselenmek hiç hatırıma gelmiyor. Karşımda bulunanlara yakıştıramadığım, hem beni ister görünmek hem başkan olduğum partinin kaşanmamasını istemektir. Partim, seçimi kaybettiği vakit veyahut partim çokluğu kazanıp da ben milletvekili seçilmediğim zaman cumhurbaşkanlığından çekilmemin tabii bir şey olduğunu bütün vatandaşlarımın bilmesi lazımdır. Bu sözlerimle benden kurtulmak isteyen vatandaşlarıma, açık yolu göstermiş oluyorum. Birçok yerlerde yapılan propagandalar gibi “İnönü başımızda kalacak ve Halk Partisi çekilecek” telkinlerinin aldatıcı şekli meydandadır.

Cumhuriyet Halk Partisine karşı yapılan tenkitler, onun hükümetlerinin programlarına ve başarılarına karşı yönelmektedir. Köylerde yapılan ilkokulların vatandaşlara verdiği zahmet ve yükler, seçim propagandasının bir konusu olduğunu

işitiyorum. Biz bu mesele ile yirmi seneden beri uğraşıyoruz ve şimdi üzerinde yürüdüğümüz usul, üçüncü teşebbüste bulunduğumuz yoldur. Büyük millet kütlesini kadın ve erkek, hiç olmazsa ilköğretime kavuşturmadan, köylünün kalkınmasını ve memleketin ilerlemesini temin edemeyeceğimize inanıyoruz. On sene içinde köylerde ilköğretim davasını halletmek imkân yoluna girmiştir. Bu yolda yürürken, köylümüzün karşılayamayacağı zorluklarda ona yardım etmek, onun yükünü hafifletip kolaylaştırmak bizim vazifemizdir. Herhalde zorluk çekilen yerlerde köylü vatandaşlarımızın okul yapılarını temin edecek çareleri, yerine ve güçlüğüne göre, devamlı olarak göz önünde bulunduracağız. Köy okulu meselesinin vatandaşlarda çaresiz bir ıstırap konusu olması ihtimali yoktur. Eğer biz, millet davalarında doğru ve ciddi olmayı ihmal etmek istidadında olsaydık, bu meselenin seçimde bize karşı bir propaganda konusu olmasına meydan vermemeyi bilirdik.

Senede 120 lira tutan toprak mahsulleri vergisini büsbütün kaldıracak yerde 40 milyonunu alıkoyarak köy okullarına karşılık tutabilirdik. Bunu yapmadık. Bu usul, aşarın daha az nispette de olsa devam etmesi demektir. Asırlar süren aşar veya mahsul vergisi, köylünün ekonomik ve sosyal hayatının gelişmesine esaslı olarak mâni olmuştur ve bugün 30 milyon değerinde tahmin olunan senelik okul yapı- larını, köylü yardımı usulü olmaksızın 50 milyon liraya bileye çıkaramayız. Yahut senede iki bin okul yapmaya çalışacak yerde, iki yüz okul yaparak on senede bitirebileceğimiz işi yüz sene sürüklemeliyiz. Hülasa, bulunan usulün ihtiyacımıza uygun olduğunu sanıyoruz. Yer yer güçlükler için, köylümü- ze, cinsine göre yardımları, devamlı olarak takip edeceğiz. Bu suretle müspet neticeyi elde edeceğimize inanıyoruz. Köylerde ilköğretim davasından vazgeçmeyiz. Bu davayı geciktirip sürüklemeyiz. Köylünün meslek bilgisinde, sanat hayatında ve ordu hizmetinde veriminin hiç olmazsa iki misli artması ilköğretime bağlıdır.

Toprak kanunu, bugün, bize karşı olan muhalefetin başlıca sebeplerindendir. Esasen gerek geniş gerek dar topraklı bölgelerde arazi kamulaştırılırken sahibine yeter miktarda arazi bırakılacağı gibi mahalli imkân ve şartlara göre gerekli tesisleri ve donatımı bulunan arazi de kanunca göz önünde tutulmuştur. Bununla beraber vatandaşları çiftliklerinde ortakçı ve yarıcı olarak çalıştıran bazı politikacılarımız çiftliklerinin ortakçı ve yarıcılara dağıtılması ihtimalini bize affetmemişlerdir. Memleketin büyük davasını, düşünmeyip de yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik, büyük toprak sahibi, Mecliste ve memlekette, her yerde nüfuzlu olan

vatandaşları, bize karşı ayaklandırmazdık. Biz, davanın milletimiz için selamet çaresi olduğunu biliyoruz ve büyük arazi sahibi birçok vatandaşlarımızın sağduyusuna ve milletseverliğine güveniyoruz. Eskişehir’de bir yerli köy bilirim ki, ne vakit kurulduğunu köy içinde bilen yoktur ve bütün köy bir çiftlik sahibinin mülküdür. Gene Eskişehir’de bir muhacir köyü bilirim ki, kurulalı yetmiş sene olmuştur ve bugüne kadar bir dönüm toprakları yoktur. Bu misalleri birçok illerimizde sayabilirim. Hem memlekette esaslı ıslahat davacısı olmak, hem de Türk vatandaşlarının köle hayatı sürmelerine göz yummak, partimiz için imkânı olmayan şeylerdir. Türk köylüsünü serf halinden kurtaracağız. Bu bizim ana devamımızdır. Bu uğurda uğrayacağımız tarizlere şerefle göğüs gereceğiz.

Orman davası da seçim esnasında bize karşı kullanılmaktadır. Bu memleket, gittikçe, ağaçsız kalmanın tehlikelerini doksan seneden görmüştür. Günlük siyaset propagandacılarının tesirinden ürkeren doksan seneden beri çaresine el sürmemiş ve uğradığı zararlar her tasavvuru aşmıştır. Yalnız cumhuriyet devrinde partimizdir ki, orman meselesini her medeni memlekette olan usulle halletmeyi göz önüne alabilmiştir. Memleket, yarım asır içinde kâmilan çıplak ve iskân olunmaz bir hale gelmek tehlikesi karşısındadır. Biz, nu davayı ihmal edemezdik. Onunla on senedir uğraşıyoruz. İlk senelerde vatandaşlarımızın çektikleri sıkıntı pek büyüktü. Bütün memleketi kaplayan yüz kadar işletme kurulduktan sonra şikâyetler çok azalmıştır. Bugünkü dertler hem mahdut yerlerdedir hem az zamanda sıkıntı çeken vatandaşların geçimlerini temin etmek mümkündür. Tatbikatın bu geçici sıkıntıları hallolunca, vatandaşlar, elde edilen neticelerden memnun olacaklardır. Okul, toprak, orman işleri, bizlere hususi hiçbir menfaat vermeyen, aksine bize karşı siyasi propaganda için zengin ve verimli olan o konulardır ki, partimiz bunları program olarak yalnız Türk milletinin büyük menfaatleri ve geleceği için göze almaktadır. Vatandaşlarımız, bu işlerin esasındaki ehemmiyeti ve iyi niyeti düşünürlerse her biri uzun senelerin emeği olan davaları yarıda bırakmak vebalini üzerlerine alamazlar.

Hayat pahalılığı da Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerine karşı başlıca tarizlerdendir. İçinde bulunduğumuz ekonomik durumun temel sebebi, İkinci Cihan Harbi ve daimî seferberliktir. Teferruata ait tartışmalar ne kadar dallandırılrsa, harbin başlıca tesiri gözden düşürülemez. Herkes, aldığı malın fiyat yüksekliğinden ve sattığı malın fiyat düşüklüğünden şikâyetçidir. Bu hal, dünyada bir barış kurulup, malların fiyatı kararlı oluncaya kadar devam edecektir. Hayat pahalılığı cemiyetlerin daimî

derdidir. 1936 ve 1937'deki hayat pahalılığı derecesini bugün bir düşünsek, ona erişilmez bir cennet gibi, hasret çekeriz. Hâlbuki ben 1937'de hükümetten çekildiğim vakit, başlıca kusur olarak hayat pahalılığı ile tenkit edilmişim. Bu mülahazalarla beraber hayat pahalılığından, maaşlı ve dar gelirli olan vatandaşların geçim seviyelerinin düştüğü acı bir hakikattir. Harp seneleri esnasında bu vatandaşlar en büyük fedakârlığı yapmışlardır. Cemiyetimizin önümüzdeki senelerde ilk vazifesi bu vatandaşların sıkıntılarını azaltmak olacaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin bir dikkatlerini de insafla göz önüne almak icap eder. O da milletin büyük kütlesini teşkil eden çiftçi vatandaşları korumasıdır. Memleketin her tarafındaki görüşlerimizi bir araya getirerek diyebiliriz ki, köylerimiz bugün, 1939 durumundan daha düşkün seviyede değildirlir. Zaten türlü ihtimaller ve vazifeler karşısında memleketin kuvvetli, dayanıklı bir halde bulunabilmesi, köylü vatandaşlarımızın, maaşlı vatandaşlarımız kadar ıstırap içine düşmemiş olmalarıdır. Bu neticeyi memleket ölçüsünde göz önüne alınca Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin köylü vatandaşları ne kadar korumuş olduğu anlaşılır. Zaten köylümüzün kalkınması, yükselmesi ve geçiminin artması, benim siyasi hayatımın başlıca davasıdır. İlköğretim, toprak sahibi yapmak ve köylü mahsulünü değerlendirmek, il tedbirlerimizdir. Orman ve keçi yüzünden geçim sıkıntılarının yerine yeni çareler bulunması acele işimiz; köy gruplarının da şehirler gibi, daimî doktorları olması, teknik öğretimin ve atölyelerin köy gruplarına yanaştırılması yakın işlerimiz olacaktır.

Vatandaşlarım bilmelidirler ki, bu memleket Cihan Harbinden evvel bütçesinin yüzde kırkını ve Cihan Harbi esnasında bazen yüzde altmışını aşan bir miktarını ordusuna veriyordu. Dünyanın siyasi vaziyetine ve vatanın emniyetine bağlı olan bu durum içinde, memleketin selamete ermiş ve birçok imar işleri yapabilmiş olması cumhuriyet hükümetleri için anılmaya değer bir hizmet sayılmalıdır.

Vatandaşlarıma bir nokta daha söyleyeceğim. Ekonomik hayatımızın umumi gidişinde memleketin milli gelirinin artmış olduğu, Cumhuriyet Halk Partisi programlarının doğruluğuna bir işarettir. Hatta bugünkü milli gelirimizin bile, 1939'a göre artmış olduğunu söyleyebiliriz. Bize karşı ileri sürülen tenkitlerin ana hatlarını söylemiş oluyorum. Teferruat sayılabilecek ve hiçbir zaman tam cevabı bulunamayacak propaganda konularına girmekte fayda görmüyorum.

Birçok suiistimallerden bahis olunması, bu aradadır. Büyük Millet Meclisi ve cumhuriyet hükümetleri her çeşit suiistimali titizlikle terkip etmişlerdir. Cumhuriyet Halk Partisi hükümetleri, kendi içinde meydana çıkan şüpheli bir işi hiçbir zaman yarıda bırakmamış, hepsini milletin gözü önünde adalete teslim etmiştir. İlerde de partimizin hareket yolu bu olacaktır. Cesaretle söyleyebilirim ki, İkinci Cihan Harbinde Türk idaresi büyük bir temizlik imtihanı vermiştir. Milyarlar sarf ettiği ordusu içinden, gözle görünün bir zengin yetişmedi. Geçimleri çok düşmüş olan valilerimizden, çiftlik sahipleri türemedi. Eğer idare temiz olmasaydı, harp yıllarında devlet fabrikaları elinde bulunanların ve her nevi ticareti kontrol edenlerin çok şeyler yapabilmeleri icap ederdi. Bize karşı her şeyin söylendiği zamanlarda alını açık ve temiz olarak millet karşısında bulunuyoruz. Memlekette ihtikâr, vurgunculuk, karaborsacılık olmuştur ve hükümetler bunlarla canla başla uğraşmışlardır. Soyulan vatandaşlar şikâyetçidirler. Takip ettiğimiz vurguncular daha çok şikâyetçidirler. Bunlar, harp buhranının tabii hastalıkları ve siyasi muhaliflerimizin zengin propaganda konularıdır. Hakikat şudur ki, vazifeler, namuslu bir vatandaş duygusu ile ciddi olarak takip edilmiştir.

Aziz vatandaşlarım!

Memleketin kaderi sizin elinizdedir. Her meseleyi olduğu gibi bilmenizi isterim. Şimdi, size günlük seçim konuları üstündeki büyük politika meselelerini anlatacağım. Cumhurbaşkanı olduğumdan beri bir dış politika takip ediyoruz. Bu politikanın cihan harbi esnasındaki yürüyüşünü tekrar hikâye etmeyeceğim. Bu devrin muhakemesini tarihe bırakıyorum. Fakat, harp sonrasındaki durumun, bütün dünya için ehemmiyetli ve nazik olduğu noktası üzerinde duracağım. Bugün memleketimiz 1918'de olduğu kadar ehemmiyet kesbetmesi ihtimali olan meseleler karşısındadır. Boğazların ve dolayısıyla İstanbul ve etrafının emniyeti meselesinin masa üstüne getirilmesi ihtimali vardır. Şark vilayetlerimiz için dünyanın dört köşesindeki komitalar harekettendirler. Bu meseleler, bütün milletçe varlığımız ve bağımsızlığımızla ilgilidir. Bugün harp zamanında olduğu kadar silah altında asker bulunduruyoruz. Memlekete mal olduğu bütün sıkıntılara rağmen, askerlerimizi henüz azaltamıyoruz. Dünyada çabuk ve esaslı olarak her millet için barış kurulması, yürekten dileğimizdir. Bu kurulacak mı, kurulmayacak mı? Bunu kestiremiyoruz. Barış kurulursa ve kurulmazsa biz ne ihtimaller ve ne fedakârlıklar göğüslemeye mecbur olacağımızı da henüz ufuku açık olarak göremiyoruz. Barışsever, hiç kimsenin malında gözü olmayan, kendi haklarından ve toprağından hiçbir fedakârlık yapmamak kararında bulunan Türk milletinin davasını selamete götürmek ödevindeyiz.

Bu ödevin şerefli heyecanı bütün varlığımıza hâkimdir. Memleketin dışarıya karşı emniyet politikasını, seçim propagandası için temel tutmayacağım. Milletin büyük hakları ve aziz toprakları ve canından kıymetli olan istiklal davası benim gibi her vatandaşım için en başta düşünülecek bir değerde olduğunu bilirim. Vatandaşlarım, sorumlarını bilerek ve üzerlerine aldıkları vebali tartarak kararlarını vereceklerdir. Bu sözlerimi vatandaşlarım, meselelerin ehemmiyetini belirtmek için söylenmiş telakki etsinler; bana veya Cumhuriyet Halk Partisine oy vermeleri için bir baskı tesiri aradığıma hükmetmesinler. Memleketin dış politikasında selametli yolun, ancak bizim hamiyet ve maharetimizle bulunabileceği iddiasında değilim. Yalnız, bizi beğenmemekte mübalağaya düşülerek ve memleketi herkesin yüzüne gülen bir politika gülünmesinden sakınırım. Bilirim ki, eski şarkta pek revaçta olan idarei maslahat yolu, garpta hiçbir devlet, hususiyle büyük devletlerden hiçbirini oyalayıp aldatmaz. Davalarımızı açık bilmek, cesaretle görüp söylemek, tek selamet yoludur.

Şimdi iç politikaya geçiyorum. Uzun emeklerle vardığımız bugünkü iç politika hayatımızı, ayaklanmalara ve sarsıntılara mahal vermeden yerleştirmek hedefimizdir. Seçim devrinde şahsımız ve partimize karşı reva görülen taşkınlıklarından ve tertiplerinden hiçbir kırgınlık duymayacağım. Seçim bittikten sonra sinirlerin yatışacağına, fırtınalı suların durularak, halk idaresinin verimli çalışmalarına büyük bir hız geleceğine kuvvetli ümidim vardır. Yeni hayatımızda hükümetin ilk ele alacağı ve mütemadiyen uğraşacağı işlerden biri, umumiyetle, memurların geçim seviyelerini düzeltmeye çalışmak olacaktır. Bu, tabii, hazinenin ve memleketin gücüne bağlı ve devamlı bir iştir. Ancak, adalet mekanizmasının ehemmiyeti, yeni siyasi hayatımızda öne çıkmış olduğunu görüyorum. Hürriyet ve demokrasi hayatında vatandaş şerefine masun kalması ve devlet kanunlarının şaşmadan ve aksamadan işlemesi, yargıçlarımızın dirayet ve adaletine kalmıştır. Bundan dolayı adalet mekanizmasının kolay işler bir hale gelmesi için alınacak tedbirler en önde gelecektir. Yargıtayı hesapsız teferruattan kurtaracak istinaf mahkemelerinin hemen kurulması, yargıçlarımızın daha esaslı bir surette yetiştirilmeleri ve onların geçimlerinde ve emekli haklarında hususi hükümler düşünülmesi yerinde olacaktır. Vatandaşlar arasında türlü siyasi kanaatlerin, düşmanlıklara ve karışıklıklara mahal vermeyecek salim bir yolda yürüebilmesi, tekrar ederim ki, yargıçlara ve iyi kanunlara bağlıdır. Seçimin sinirli devrinden geçip, huzura ve feyizli çalışmaya kavuşmamız milli iradenin tecellisi ile temin olunacaktır. Bu iradenin hakiki ve temiz bir surette meydana çıkması, hepimizin müşterek

muvaffakiyetimiz, kanuni vazifemiz ve şahsi şerefimiz olacaktır. Seçimi idare edecek memurlarımız, kanunların hükümlerini her vatandaş ve her parti hakkında gözlerini kırpmadan tatbik için, cesur ve kendilerine güvenir olacaklardır. Hür vatandaşların serbest oylarının meydana çıkması kanuni ve vicdani borcumuzdur. Milletın rızasıyla tayin olunmayan iktidar mevkiinin hiçbir kıymeti ve hiçbir meşru tarafı yoktur.

Bunun gibi milletin rızası meydana çıktıktan sonra bu kıymetten düşürmek için yapılacak propagandanın ve gösterilecek maddi ve manevi mukavemetin de hiçbir ehemmiyeti olmayacaktır. Göstermeye çalışıyorum ve yorulmadan tekrar ediyorum ki, davanın esası seçimde milletin serbest iradesinin meydana çıktığına milletin kendisinin inanmasıdır.

Kadın ve erkek aziz vatandaşlarım!

Bana ve başkanlık ettiğim şerefli partiye oy vermenizi istemek için kendimde cesaret buluyorum. Bize oy verirsiniz, memleketin iç ve dış politikasında doğru yolları bulabileceğimize ve memleketin ilerlemesinde ve yükselmesinde sizi memnun edecek başarılar elde edeceğimize güveniyoruz. Karar sizindir...³⁷⁵

³⁷⁵ Cumhuriyet,18 Temmuz 1946.

EK 2. CHP 1950 Genel Seçim Beyannamesi

“TAKDİR MİLLETİMİZİNDİR

14 Mayıs 1950 günü Türk seçmenleri, memleket mukadderatına dört yıl müddetle hâkim olacak 9’uncu Büyük Millet Meclisi üyelerini seçeceklerdir. Partimiz seçim konusunda her türlü şüphe ve tereddüdün ortadan kalkmasına büyük önem vermiştir. Yeni seçim kanunu başından sonuna kadar tam bir emniyetin tek mil şartlarını sağlamıştır. Seçim muameleleri her noktasında müstakil mahkemelerin kazai murakabesi altındadır.

Yurttaşların ekseriyetinin güvenini sağlamak isteyen her parti önümüzdeki dört yıl zarfında vatandaş ve memleket yararına neler yapmayı tasarladığını, milli menfaatleri ne suretle korumayı düşündüğünü sade ve açık bir ifade ile belirtmelidir.

C.H.P. şimdiye kadar olduğu gibi bugün de vatandaş ve millet menfaatlerini, yurdumuzun kalkınmasını bir küll olarak kabul etmektedir. Türkiye’imizi medeni memleketler camiası içinde süratle geliştirmek vatandaşlar arasında ırk, din, mezhep ve sınıf ayrımı gözetmeksizin umuma yararlı tedbirleri cesaret ve azimle tatbik etmek değişmez prensibimizdir.

Partimiz 1947 yılı kurultayında kabul edilen programı, Türkiye’nin her bakımdan süratle yükselip ilerlemesi için takibi gereken esas ve yolları göstermektedir. Hedefe varıncaya kadar bu esaslara bağlı olarak yürüyeceğiz. Tecrübelerin gerekli kıldığı ilave ve değişiklikleri yapmaktan da geri kalmayacağız. Partimiz programı; bütün bir kalkınma devrinin prensiplerini ihtiva etmektedir. Milletın güvenini yeniden sağladığımız takdirde 1950-1954 Meclis döneminde ilk plana alarak gerçekleştirmeye çalışacağımız işler, ele alacağımız davalar şunlardır:

REJİMİN TAKVİYESİ

1. Demokrasi yolunda cesaretle mesafe alırken, bütün vatandaşları her türlü haklarından, can, mal ve mülkünden emin olarak, dirlik, düzenlik içinde yaşatmak baş kaygımızdır.

2. Çok partili serbest münakaşa hayatını ve milletin seçtiği vekillerle idare sistemini daha ziyade kuvvetlendireceğiz.

3. Bu maksatla Anayasamızı sağlam bir garp demokrasisinin temel prensiplerine göre değiştirmek istiyoruz. Milletvekillerinden mürekkep bir meclisten başka, ikinci bir

meclis, bunların vazifeleri, birbirleriyle münasebetleri, Devlet Reisinin vazife ve salahiyetleri ele alınacak başlıca konular olacaktır. Meselenin halli işini, seçimlerden sonra toplanacak C.H.P. Kurultayına sunmak kararındayız.

4. Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, Devrimcilik umdeleri partimizin ana prensipleridir. Yurdumuzun yükselip gelişmesinin bu düsturlar yolundan gerçekleşebileceğine inanmaktayız. Tek parti hayatı devrinin icabı sayılarak Anayasa'ya sokulmuş olan bu 6 umdeyi Anayasa'dan çıkaracağız. Bununla beraber Anayasa'ya laik cumhuriyet rejiminin korunması için gerekli kayıtların konması lazım geldiği kanaatindeyiz.

EN BAŞTA KÖYLÜ ve ÇİFTÇİ

5. Halk idaresinin tek mil icaplarını sırasıyla yerine getirmek partimizin ilk kuruluş gününden beri şaşmayan hedefi olmuştur. Milletimizin temel unsuru olan köylü ve çiftçi vatandaşlarımızı medeni vasıtalardan tam olarak faydalanır bir duruma getirmek için şimdiye kadar alınan tedbirlere süratle yenilerini ilave edeceğiz. Bu maksatla önümüzdeki dört yıl içinde şu işleri önemle takip edeceğiz:

a. İlköğretimi her köye sokmak savaşımızı hızlandıracaktır. Devlet bütçesinden köy okulu yapımı için her yıl ayrılmakta olan ödeneği artıracaktır. Bu suretle dört yıl sonunda çocuklarımızın yüzde 80'ini okul ve öğretmene kavuşturacağız.

b. Köylü vatandaşın okuma ihtiyacını karşılamak için köy yayınlarını genişleteceğiz. c. En az her köy odasına bir radyo verebilmek için ucuz radyolar hazırlatıp dört yıl içinde bütün köylerimizi radyo sahibi yapacağız.

d. Köylerimizin ana yollar şebekesine yaz kış geçit verir yollarla bağlanması işini önümüzdeki dört yıl zarfında halletmek kararındayız. Sadece bu davanın halli ile köyün birçok meselelerinin ortadan kalkacağına inanmaktayız.

e. Köylerimizi temiz ve sağlık şartlarını haiz suya kavuşturma işini de önümüzdeki dört yıl içinde çok hızlandıracaktır.

f. Milletimizin maddi varlığının temeli toprak mahsulleridir. Devlet elindeki geniş topraklardan başlayarak topraksız veya az topraklı köylüye arazi dağıtma işini hızlandıracaktır.

g. Yurdun ziraate elverişli yerlerinde çiftçilik yapmak isteyen aileler için her türlü kolaylık ve imkânları sağlayacağız.

h. Çiftçiye elverişli tarım usullerini sistemli tarzda öğreteceğiz. Çiftçi çocuklarını yetiştirmek için ameli ziraat okulları açma işini diğer teknik okullarımız gibi ve uzun vadeli bir programa bağlayacağız.

i. Ziraat aletleri fabrikasını çiftçimizin ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde genişleteceğiz. j. İyi vasıfta ilaçlanmış tohumluk dağıtma işine hız vereceğiz. k. 30 bin tonluk suni gübre fabrikası kurmak üzere hemen teşebbüse geçilecektir.

l. Ziraat Bankası sermayesini beş yüz milyon liraya çıkarmak zirai kredi sahasında ilk hedefimizdir. Buna erişmek için gerekli tedbirler süratle alınacaktır.

m. Ekip biçmede ve harmanda, makinadan ve diğer fenni usul ve vasıtalardan kendi ferdi imkanları ile faydalanamayan çiftçi vatandaşların bu vasıtalardan toplu olarak istifadesini sağlayacağız.

n. Yurdun her köşesini toprak, iklim ve diğer şartlar bakımından tasnif ederek çiftçi vatandaşın kaderini tek mahsule bağlı kalmaktan kurtarmak için her bölgede köylümüzün meşgul olabileceği istihsal çeşitlerini tespit edeceğiz. Yeni istihsal sahalarına ve çeşitlerine rağbeti arttırmak için yardımda bulunacağız.

o. Çiftçimizi tabii afetler karşısında teşkilatlandırmak istiyoruz. Bu maksatla doludan, sel basmasından ve hayvan ölümlerinden doğacak zararları karşılamak üzere sigortalar tesisi için ilk adımlar atılacaktır.

p. Sağlığı koruma teşkilatını köylünün ayağına götürmek işini bir programa bağlayıp hemen tatbika başlayacağız. Bu maksatla uygun yerlerde Sağlık Merkezleri kuracağız. Her 50 bin nüfusu bir sağlık merkezine kavuşturmak üzere başladığımız çalışmaları 10 yılda tamamlayacağız. Hekim ve sağlık memurları acele ve ağır hallerde hastayı köyünde muayene edecek, hasta arabası ile sağlık merkezine yahut en yakın hastaneye nakledilecektir.

q. Küçük yaşta çocuk ölümlerini azaltmak meselesini layık olduğu önemle ele alıp bu devre içinde esaslı tedbirlere bağlayacağız.

ORMAN DAVAMIZ

6. Vatandaş ile orman idaresi arasındaki münasebetleri ıslah edici tedbirlerin alınmasına devam olunacaktır. Bunun yanında Türkiye'mizin orman varlığını korumak ve arttırmak davası bütün ehemmiyetiyle takip edilecektir. Avrupa Ekonomik İş birliği Teşkilatının yetkili uzmanları ile birlikte tetkik ve tatbik çalışmalarına süratle başlamak

için teşebbüse geçilecektir. Yol sahasında parlak neticeler sağlamış ve tarım sahasında da girişilmiş olan bu iş birliğinden faydalar beklemekteyiz.

7. Yurdumuzun her tarafında rastlanan linyit kömürü yataklarını işletmek, hem kömürü vatandaşın ayağına kadar götürmek hem de kömürden en verimli usullerle faydalanma işini geniş ölçüde geliştirmek kararındayız. Bu suretle yakacak davası halledilmiş ve ormanlarımızı tahripten kurtarmak, gübreyi de en faydalı yerde kullanmak imkânı sağlanmış olacaktır.

8. Şehir ve kasabalarımızın elektrik ve su ihtiyaçlarını 1954 yılına kadar tamamen gidermeye çalışacağız. Elektriksiz ve susuz şehir ve kasaba bırakmayacağız. Elektrik enerjisini ucuzlatıcı tedbirler alacağız.

9. Gıda maddeleri fiyatlarında istikrarı sağlamak için buğday, et, balık, sebze, meyve ve yağ için gerekli soğuk hava depoları, ihtiyat stok, silo ve ambarları, konserve fabrikaları, kombinalar ve gerekli diğer tesisler kurulmasını teşvik edeceğiz; gerekirse bunları özel teşebbüsle birlikte veya Devletçe kuracağız.

10. Vatandaşların mesken ihtiyacını karşılamak için sağlanmış olan kolaylıklara yenilerini katmaya çalışacağız. Emlak Kredi Bankasının kaynaklarını takviye etmek bunların başında gelecektir.

11. Vatandaş sağlığını korumak yolundaki çalışmalarımıza devam edeceğiz. Sıtma artık eski yaygın halinde değildir. Bu hastalığın kökünü büsbütün kazıyacağız. Verem afeti ile savaşa hız vereceğiz. Eldeki sanatoryum ve hastanelere ilave veya yeniden sanatoryum ve hastane açmak suretiyle veremli hastalar için mevcut 3500 yatağı dört yıl sonunda 10.000'e çıkaracağız. Bu sahaya emek ve para yatıracak özel sermaye ve teşebbüs sahiplerine geniş kolaylıklar sağlayacağız.

12. İl Özel İdarelerine daha ziyade muhtariyet vereceğiz. İllerin, mahalli ihtiyaçları süratle giderebilmeleri için yeni gelir imkânları sağlayacağız.

13. Kasabalarımızın ortaokula bir an önce kavuşma hususundaki arzuları şükranla karşılanacak ve bir maarif severliktir Derneklerin ve hayırsever vatandaşların ortaokul binaları temini için gösterdikleri hamiyeti, derhal kadro vermek suretiyle karşılayacağız. Ortaokul programlarını pratik bilgilerle teçhiz yoluna girilmiştir. Sanat, tarım, ticaret gibi konularda pratik vasıtalar ve bilgiler arttırılacaktır.

14. Teknik okullar programının tatbikine önemle devam olunacaktır. Kız ve erkek teknik okullarımızın, yurdumuz sosyal ve ekonomik hayatında daha şimdiden yarattığı tesirlere gereken değeri vermekten geri kalmayacağız. Bu yolda önümüzdeki dört yıl içinde yeniden otuz milyon lira ödeneği yeni bina ve teçhizler için harcayacağız.

15. Toprak mahsullerinde istihali çoğaltmak, zararları önlemek, sağlığı korumak, hidro elektrik ucuz enerji elde etmek bakımlarından su davasını geniş tecrübelerden de faydalanarak yeni bir hızla yürüteceğiz. Bu işler için büyük bir Sular Bankası kuracağız.

16. Şehir ve kasabalarımıza çok faydalar sağlamakta olan İller Bankasını sermaye ve diğer mali kaynaklar bakımından kuvvetlendireceğiz ve yardım sahasını köylere kadar yayacağız.

17. Millet hayatında yaz kış geçit veren yollar her davanın çözülmesinde işe yarayan başlıca unsurdur. Bu sebepten yol çalışmalarına üstün önem vermeye devam ederek, daha çok yol yapacağız. 23 bin kilometrelik devlet yolları programı tatbikinin daha ikinci yılında bakım ve ıslaha tabi kılınan yol uzunluğu 18.000 kilometreyi bulmuştur. 1952’de 23.000 kilometre yol tamamen bakım altına alınmış olacaktır. 27.000 kilometre tutan il yollarını da 1951 yılından itibaren Devlet yolları arasında katmaya başlayacağız ve ayrıca hazırlanacak bir programla bunları da peyderpey bakım altına alacağız.

18. İki yıldır tatbik olunan ve daha şimdiden güzel neticeler vermeye başlamış olan, Doğu kalkınması programına devam edeceğiz. Çeşitli sebeplerden geri kalmış olan bu yurt parçasını kısa zamanda diğer yerler merhalesine ulaştırmak kararındayız.

19. Artık bir işletme mevzuu haline gelmiş olan petrollerimizi, ham veya tasfiye edilmiş olarak kullanmaya hız vereceğiz. Kurulacak petrol işletmesi idaresine büyük ve küçük milli sermayenin ve makul şartlarla gelecek yabancı sermayenin iştirakine imkân vereceğiz.

20. Limanlarımızın yeniden yapılması ve ıslahı için tatbikine başlanan programa devam edeceğiz. Küçük iskeleler yapımı işine ayrıca önem vermekteyiz.

21. Medeni bir cemiyetin seviye ölçülerinden başlıcası adalet cihazının mükemmeliyetidir. Partimiz, çok partili serbest münakaşa hayatının devamının ana teminatını müstakil mahkemelerimizin mehabetinde görmektedir. Bu sebeplerle adalet işlerimizin daima daha mütekâmil bir hale gelmesi için gerekli her tedbiri alacağız.

22. Partimizin sosyal sahadaki devletçiliği, sosyal ıslahata öncülük etmek, sosyal tesanüdü kuvvetlendirmektir. Bu yolda girişilmiş olan teşebbüslere önümüzdeki devrede devam edeceğiz.

a. İşçilerimizi emniyet içinde çalıştırmak için gerekli tedbirlerden çoğu gerçekleştirilmiştir. Bunlara yenileri katılacaktır.

b. Memur ve işçilerimiz için sağlanan imkânları bütün vatandaşlara teşmil etmek er geç erişmeyi elzem saydığımız bir hedeftir. Bu uğurda esaslı tetkik ve hazırlıklara hemen başlamak kararındayız. Sosyal sigortaların her türlüünü başlangıçta mütevazı bir ölçüde de olsa, birer birer tesis için teşebbüse geçeceğiz.

c. Kimsesiz çocukların himayesi ve yetiştirilmesi için girişilmiş olan işlere hız vereceğiz ve daha geniş ölçüde yardım sağlayacağız.

23. Partimiz, milli ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirmek yolu ile milletimizin yaşama şartlarını dünyanın bugünkü gereklerine uygun ve üstün bir seviyeye ulaştırmak amacı ile Devletçilik prensibini benimsemiştir. Bizim devletçiliğimiz büyük maden işletmelerinin, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüsler ile kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve posta, telgraf ve telefon gibi teşebbüslerden ibarettir. Bu sebepten:

a. Yurdumuzun ekonomik kalkınmasında özel sermaye ve teşebbüsün, gittikçe artan bir nispette faaliyet gösterip gelişmesini isteyeceğiz.

b. Sermaye ve teşebbüs sahiplerinin yeni iş sahaları açmalarını teşvik edeceğiz. Bu yıl kurulmuş olan Sanayi Kalkınma Bankası bu yolda ilk adımdır.

c. Şimdiye kadar yalnız Devlet İktisadi Teşekküllerinin faydalandırıldığı işletme kredisi kaynaklarından özel teşebbüslerin de faydalandırılmasına imkân vereceğiz.

d. Halkımızın tasarruflarını yurt için en faydalı sahada nemalandırmak maksadı ile müsait faizlerde istikraz tahvilleri çıkaracağız. Bu şekilde elde edilen paraları ziraat ve sanayi kalkınmamızda yeni sahalar açacak özel teşebbüs sahiplerine de aldığımızdan daha elverişli şartlarla vereceğiz. Arada kalacak farkı devlet bütçesinden ödeyeceğiz.

e. Türkiye’de iş görmek isteyen ve medeni memleketlerde kabul edilmiş milletlerarası şartlara uyacak yabancı sermaye için kapılarımız açık tutulacaktır.

Yabancı sermayeyi teşvik için bu yıl çıkarılmış olan teminat kanunu, bu yolda sağlam bir zemin hazırlamıştır.

f. Özel sermaye ve teşebbüs ile Devlet işletmelerinin eşit şartlar içinde çalışmaları partimizce esas alınmaktadır. Bu sahada mevcut şartları yeniden gözden geçirerek eşitliğe aykırı vaziyetler varsa bunları düzeltmek kararındayız.

g. Özel sermaye ve teşebbüsün yurt ekonomisinin gelişmesinde oynayacağı rolün büyümesini isterken, halkımızı her türlü istismardan koruyacağız. Vatandaş için hayati ihtiyaç mahiyetindeki maddeler üzerinde oynanmasına meydan bırakmayacak tedbirleri ihmal etmeyeceğiz.

24. Halk Bankasının kaynak ve imkânlarını kuvvetlendirmek suretiyle küçük sanat erbabına uzun ve kısa vadeli kredi hacmini arttıracamız. Teknik okullardan çıkan gençlere uzun vade ve düşük faizle tesis kredisi sağlanacaktır.

25. Devlet işletmelerinin ve Tekel fabrikalarının daima daha rasyonel prensip ve usullerle yürütülmesi ve veriminin artırılması için esaslı tedbirler alacağız.

26. Bütçe siyasetimiz; milli gelir kaynaklarının gelişmesiyle ahenkli olarak, memleket ihtiyaçlarının tertipli bir sıra dâhilinde karşılanmasını hedef tutacaktır. Bu maksatla

a. Devlet masraflarını asgari hadde indirmek, tasarruf tedbirlerini devamlı olarak araştırıp tatbik etmek istiyoruz.

b. Başlamış bulunduğumuz vergi ıslahatını önümüzdeki devrede mutlaka tamamlayacağız. İstihlak ve muamele vergilerinde, damga resminde ve harçlarda ve gümrük resimlerinde yeni şartlara ve ihtiyaçlara göre yapmayı tasarladığımız ıslahatın etütleri tamamlanmıştır. Bunları en yakın bir zamanda katileştirmeye çalışacağız.”³⁷⁶

³⁷⁶ Ulus, 28 Nisan 1950.

Ek 3. İsmet İnönü 1947 Kurultayı Konuşma Metni

“Büyük kurultayın sayın üyeleri, CHP’nin yedinci büyük kurultayını açıyorum. Sayın üyeleri sevgilerle selamlarım. Vatan yolunda fedakâr ve inkılâpçı vasıflarınızın bu çalışmalarınızda da büyük eserler meydana getireceğine eminim. Memleketimizin siyaset hayatının ehemmiyetli bir gelişme devrinde toplanmış bulunuyoruz. 1945’den beri demokrasi tezinin unsurlarını tamamlamaya çalışıyoruz. Siyasi partiler kuruldu. Ve tek dereceli seçim kabul edilerek 1946 senesinde büyük seçimler yapıldı. Bu devrin vatandaşlar için daimî bir sinir gerginliği içinde geçtiğini söylemek mümkündür. Muhalefeti başlıca teşekkül olarak Demokrat Parti temsil etti. Ve Demokrat Parti az devam ettiğini söylediği müsaîit bir devirden sonra daima şikâyetçi bulundu. Acık tartışmaya alışmamış bir memlekette, umumi şikâyet havası her türlü mesul unsurların faaliyetine de zemin ve fırsat verdi. Bu olaylar içinde siyasi partilerin asıl çalışma ve tartışma konuları gözden kaybolmak tehlikesi görünüyor ve karşılıklı iyi niyetten ciddi olarak şüpheleniliyordu. Durum 1947 yılı haziranında pek ziyade gergin hale gelmişti. Vatandaş partiler mücadelesinin akıbetinden kaygılı, her teşekkül karşısındakinin kendi yasamasını istemediğine inanır olmuştu.

12 Temmuz 1947 beyannamesi bu durumun mahsulüdür. Bu beyanname pek alıngan bir hale gelmiş olan izzetinefislere dokunmaktan sakınarak her iki tarafta müzakere edilecek noktalar olduğunu söylüyor her iki tarafı kendilerinden tedbirler almaya teşvik ediyordu. Asıl varmak istediğim netice de üzerine çökmüş olan emniyetsizliği kaldırmak ve memleketin siyasi hayatını karşılıklı partilerin faaliyeti üzerine kurmak prensibini yürekten kabul ettirmektir. Beyannamenin nesrini hemen takip eden devirde de taraflar yalnız karşı tarafa atıf olunan kusurlar üzerinde durmak gibi uzun bir şikâyet devrinin tabii devrine kapıldılar. Fakat esasta hâsıl olan ferahlık süratli kendini hissettirdi. Samimiyetsizlik ithamları gittikçe sönmeğe zorundadır. Büyük halk yığınlarını ve her iki partinin geniş ve makul kitlesi emniyet havasının dogmasından memnurluk gösterdi. Bence beyannamenin tayin zihniyetini yaratacak ve her tarafta bulunabilecek dar düşüncelerin tesirini önleyecek asıl teminat halkın bu karşılama tarzıdır. Kanun içinde siyasi emniyetin ve siyasi gelişmenin ifade edilebilecek prensipleri, tedbirleri ve ilerleme safhaları vardır. Şimdi bunlar üzerinde fikirlerimi ve yaptıklarımızı söyleyeceğim: Siyasi emniyetin prensibi Devlet idaresini kuvvetli bir hükümetle yürütmek, yanında açık bir muhalefetin siyaset cihazı olarak mevcut olmasını lüzumlu görmektir. Bir prensip kabul edilince karşı partinin bulunmaması milli bir

eksiklik sayılır. Bugün iktidarda yarın karsıda vazife sahibi olmak ihtimalleri şahıs bakımından aynı derecede tabii görülür. Ben yeni anlayışın en esaslı tedbirini idare mekanizmasının tarafsızlığı saydım. Bununla kanunda mevcut olan bir hükmü söylemiş oluyorum. Benim gözümde meselenin ehemmiyeti çok etraflıdır. Kanuni siyasi partilere karşı idarelerinin eşit bir surette tarafsız olması esasını siyasi emniyetin başlıca tedbiri sayıyorum. Bundan baksa idareyle siyasi partiler arasında çekişme havasının geniş mahzurlarından kaçmıyorum. Hudut bölgelerimizin emniyeti, büyük şehirlerimizin asayışı, vatandaşların günlük isleri idare cihazı üzerindeki çekişmenin bir an evvel bitirilmesini istemektedir. Bu yolda ilk teşebbüsü Doğu hudut bölgelerimizde her biri sefer sayılabilecek 10 kadar hareket olmuştur. Eskiden gelen ve türlü anlaşmazlıklar yüzünden yeniden çıkan bu olayların her birinde esaslı insan mal ve para kaybetti. 10 seneden beri hükümetçe çalışan bölgelerimiz hudut ötelerinden gelebilecek tesirlere temiz bir vatanseverlikle karşı gelmektedir. Şimdi bu hududa parti teşkilatlarının birbirine hiç inanmayan feryatlarını götürmekten sakınmalıyız.

Geçmiş hadiselerin ve iskân kanununun kırımları içinde herhangi bir dağ basında vukua gelecek hadise kolaylıkla bir partiler meselesi olabilir. Ve ortada inanılacak bir müessese de olmayınca meselede hakikatin ne olduğunu bulmak mümkün olamaz. Böyle bir ruh haleti hudut bölgelerimizin iç ve dış her türlü emniyetini tehlikeye düşürecek şartları hazırlar. Bu ihtimaller beni ciddi olarak kaygılandırdı. Yerinde tetkikler yapıp kendimce ehemmiyetli saydığım tehlikeleri önlemek çarelerini aramak istedim. En az on vilayetin karşılıklı siyasi teşekkülleri ve şahsiyetleri ile temas ettim. Türlü sebeplerle birbirine sitemli hatta kırımlı yerlerde bile partileri idare eden vatandaşlarım beni anladılar. Bana yardım ettiler. İç ve dış emniyet meselelerinde cephe birliği yapacakları üzerinde bana güven geldi. Şimdi siyasi partilerin Doğu bölgelerinde çalışmalarına karşı çok daha sakin ve huzurlu durumdayım. Bu büyük neticeye karşılık olarak vatandaşlarıma verdiğim şey idaremizin siyasi partilere karşı eşit ve tarafsız bulunmasını talep ve tavsiye etmek olmuştur. Siyasi partiler içerden ve dışarıdan gelecek fena tesirlere karşı hükümetin kendilerini esir derecede korur olduğuna yürekten inanacaklar. İç ve dış emniyet tehlikelerine karşı uyanık olarak idareyle karşılıklı yardım zihniyeti içinde çalışacaklardır. Görülüyor ki, doğuda siyasi parti mücadelesinin mahzurlarını önlemek yolunda idarenin tarafsızlığı prensibinin üzerinde durarak iyi bir netice aldım. Fakat münferit olmakla beraber şikayetler tamamen durmadı. Ancak muvaffakiyet yolundayız diyebilirim. İdare üzerindeki

münakaşadan asayiş hususunda zarar görüyoruz. Asayiş Partilerin müşterek temeli, polis ve jandarma bütün siyasi partilerin iyi olmasını istedikleri kuvvetlerdir. Parti mücadeleleri çıkırından çıkar da polis ve jandarma söz altında edilirse memleketin asayişini korumak cesareti ve fedakârlığı örselenir. Ve azgınlar yüreklenir. Bence bu derdin asıl sebebi siyasi partiler mücadelesinde emniyet unsurunun zayıflamasıdır. Hükümetin polis ve jandarmayı kendi aleyhine kullanmadığına, kullanamayacağına siyasi partilerin emin olmaları lazımdır. Tarafsızlık meselesi bu yolda birinci derecede rol oynar. Ne yapsak hıncını alamayan politikacıları göz önüne getirmeyerek soyluyorum. Muhtelif kanaatte gazetelerin kendi mesuliyetlerini duyarak polis ve jandarmanın itibarını koruma ve algınları ümitsizliğe düşürmek için çalışacaklarını tabii bir netice gibi bekliyordum. Nüfus, tapu, ilam, karakol muameleleri gibi vatandaşın en sade ve küçük işlerinde devlet memurunun bir siyasi parti gayreti gütmemesinden dehşet duyuyorum. Vatandaş her sedyen bezdirecek daha elemli azap tasavvur edemem. Vatandaş bu beladan kurtaracak tek çare, bu memurların tarafsız olmalarıdır. Herhangi bir tarafın gayretini güden bir memur, mutlaka karşı tarafın gayretini güdeni çekeştirecektir. Bu, maiyet teşkilatı ile ancak kendi büyük amirleri uğraşabilirler. Şimdiye kadar, idare mekanizmasının tarafsızlığı, yalnız secim emniyeti bakımından tetkik ve şikâyet konusu olmuştur. Yukarıdan beri verdiğim misallerle idare cihazının kanuni partilere karşı tarafsızlığı meselesini daha birçok bakımlarda belirtmiş oluyorum. Hadiseler bizi kanunun yasak ettiği sağcı ve solcu siyaset akınlarına karşı yeni dikkatlere sevk edecek gibi görünüyor. İktidarda ve muhalefetteki başlıca siyasi partilerin inkılâp esaslarında mutabık bulunmaları, dış politika mutabakatı gibi, memleket için bir talihtir. Milli partilerin inkılâbı korumada dikkat yarısında olduklarının bilinmesinde yalnız fayda ve selamet vardır.

Kurultayın sayın üyeleri, Şimdi partinin çalışmalarını ayarlayacak tedbirler üzerinde fikirlerimi söyleyeceğim: Partinin iktidarda bulunduğu halde, idare mekanizmasının siyasi partilere karşı tarafsız bir surette işler şekilde çalışması, bazı hususlarda bir güçlük gibi görünebilir. Fakat hakikatte bu, yalnız partinin daha çok muvaffakiyetine hizmet edecek bir tedbirdir. Cumhurbaşkanı olarak, benim aynı zamanda parti Genel başkanlığını fiilen idare etmem noktası da yeni inkişafın bir meselesi olarak tekrar ortaya çıkmıştır. Yüksek kurultay, hatırlayacaktır ki, bu konuya gecen seneki olağanüstü toplantıda ve secim beyannamesinde de temas ettim. Bizde Cumhurbaşkanı, tabii şekilde çokluk partisinin başkanı olarak düşünülmüştür.

Cumhurbaşkanlarının seçimleri ve yetkileri ona göre ayarlanmıştır. Bunlar, evvelce söylediğim sözlerdir. Hakkı hayatı her karşı parti mücadelesi içinde gecen iki senelik mücadele içinde ise, benim şahsi durumuma hususi bir mana verdi. Demokratik rejimin bu yeni şartlar içinde gelişmesi devrinde haklı veya haksız benim bir parti lehine tesirim mübalağalı olarak görülmüştür. Partiler arasında çetin mücadelelere karışarak hükümler vermem zaruri oldu. Vatandasın beni partilere karşı müsavi durumda görmeyi bir emniyet unsuru saydığını fark ediyorum. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultayın seçeceği bir zatın bütün yetkileri ile parti genel başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır. Bu zatın Genel Başkan adını taşıması radikaldir. Üzerine aldığı ağır vazifeyi yapması için bütün otoriteyi ona temin eder, bu şıkkı, parti menfaati için daha faydalı görürüm. Tüzük için teklif olunan fikir, yani Kurultayın Genel başkan vekili seçmesi şekli, bütün yetkileri elinde bulundurmak şartı ile benim vaziyetimi her türlü tereddüitten kurtaracak mahiyettedir. Partinin bütün faaliyetlerine hâkim olacak ve Milletvekili seçimini idare edecek başkan vekili, hakikatte partinin tam salahiyetli şahsiyeti olacaktır, Genel başkanlık divanı kaldırılacaktır. Buna mukabil, parti divanı en ehemmiyetli teşekkül halini alacaktır.

Parti programını takip etmek yolunda bütün teşekküllerinin yakın ilgisini arttırıp kuvvetlendirecektir. Teklif olunan tüzük değişmelerinde bir de Başbakanlıkla parti başkanlığının karşılıklı durumu konusu vardır. Kurultay neyi tensip ederse, bugünün ihtiyacı odur. Bu meselenin istikrar bulması için, gelecek zamanlarda daha birçok devirler yapacağımızı sanıyorum. Partinin gelişmesinde teşkilatı en ufak kademelere kadar umumi idare ile ilgilendirmek birinci derecede ehemmiyetlidir. Bunun şimdi ve çekici unsurunu bulmak lazımdır. Yeni secimle yeni yetişen ateşlilere fırsat vermek tesirlidir.

Sayın üyeler, millet meselelerinin milletçe daha kolay bilinecek ve takip edilecek sekilerde yürütülmesi üzerinde de kurultayın tavsiyelerde bulunacağını ümit ederim. Parti gruplarının görüşmeleri tafsilatı ile milletçe bilinmiyor ve bilinemez. B.M.Meclisi'nde bir mesele üzerinde eğer ortada bir gen soru yoksa etraflı bir görüşme açılmaz. Gen soruyu, iktidar partisi üyesi kendi üzerine düşürmez. Düşürse de parti grubunun muvafakati lazımdır. Hükümet istediği zaman karşı parti gensoru vermez. Karşı parti gensoru istediği zaman kabul edip etmemek çokluğun elindedir, bir meselenin acık oturumda konuşulması, soru ile olur. Onun kayıtları maksadı sağlamaz. Mesele TBMM'nce bir iç tüzük meselesidir. Kurultay'ın bu ihtiyacı söylemesi bence

kâfidir. Esaslar şunlardır: Karşı partinin bir gensoru tahrik etmesine imkân vermeli, hükümetin bir meselenin müzakeresini Büyük Mecliste açması mümkün olmalı parti içinde su kadar sayıda bir kitlenin arzu göstermesi, bir meselenin açık oturumda görüşülmesine yol açabilmesini incelemelidir. Bu halde sorular kendi bünyelerinde kalırlar. Kapalı grup oturumları daha hususi mahiyette olur. Bu suretle açık oturumda milletvekillerinin enine boyuna konuşmaları bütçe zamanına da daralmış olmaz.

Arkadaşlar, Halkevlerinden bahsedeceğim. Halkevlerinin siyasi partilerini ortak olarak sevebilecekleri bir müessese halinde çalışmaları çok ehemmiyetli ve lüzumludur. Ben Demokrat Partinin Sayın Genel Başkanından bir proje vermelerini rica etmiştim. Sarih olarak arzularını bugüne kadar bilmiyoruz. Hepsi bir araya geldiği vakit çok verim verebilecek aydınlarımızı köy ve kasabalarımızda hatta şehrimizde bir araya getirmemekle zarar göreceğimizden korkuyorum. Halkevlerinin kurulmasına devlet yardım etmiştir. Ve işletmelerine de yardım etmektedir. Ama bu kuruluşa CHP'de hem maddi varı yoğunu hem hizmetini ve emeğini harcamıştır. Tasarrufları CHP'dedir. Bu hakikatlerle şu maksatların uzlaştırılması mümkündür:

1-Kültür müessesesi olarak çalışma esastır. Bu çalışmada her partinin mensubu, bütün kabiliyetini emniyetle kullanabilmeli, yani idareye makul surette iştirak imkanı olmalı.

2-Siyasi partiler muayyen zamanlarda siyasi toplantılar için istifa etmeli. Kurultay böyle umumi esaslar için anlaşma salahiyeti verirse münasebetleri düzene koymak çaresi sonra da bulunabilir.

Aziz üyeler;

Kurultay demokratik hayatımızın gelişmesi için esaslı tedbirler almış ve tavsiye etmiş olacaktır. Bunlar yeni ve engin bir ruhla çalışma ufuklarını açacaklardır. Memlekette bu devrin en kıymetli mahsulü, demokratik siyasi hayatta halin emniyet altına alınmasıdır. Geleceğinin emniyet altına alınmasına bizim bugün iktidarda iken aldığımız tedbirlerin doğruluğu baslıca yardımcısı olur. Eğer siyasi emniyet ve emniyet için de münasebet havasını yerleştirebilirsek, şüphe ve şiddet telkincileri süratle tesirsiz kalırlar. Kanunların değiştirilmesi diye bu memlekette bir çekişme konusu tasavvur etmeye yer yoktur. Basın hürriyeti, polis kanunu, secim kanunu, memurun kanunu, mahkeme teşkilatı meselelerinde ana prensiplere bizim bünyemize uygun sekli neyse onu bulmak, herkesin müşterek arzusudur.

Bu arzuların hepsi bir ana sebepten feyiz alacaktır. Her şey kanun içinde olacak, hiçbir hedefe zorla varılmayacaktır. 1950 de yapılacak yeni büyük secimler için memleketin bünyesinde ve kanunlarında ilmin ve o zamana kadar tecrübenin lüzum göstereceği bütün kanuni ve idari tedbirler alınacaktır.

Sayın üyeler;

Memleketin hürriyet ve demokrasi yolundaki gelişmesinde CHP'nin hizmeti ve emeği geçmiştir ve geçmektedir. Bir muhalif siyaset taraflısı olarak ortaya atılmanın tarihi müşahedelerimizde güçlükleri meydandadır. Karşı partidekilerin ve bundan gelen haklı memnuniyetlerini tabii buluruz bunlar sizin emeklerinizin kıymetlerinden hiçbir şey eksiltmez.

Konu o kadar feyizlidir ki, hepinize doyasıya şeref temin edebilir. Tarih Türkiye'nin demokratik inkişafında siyasi muhalefetin emniyet içinde çalışması hadisesini CHP'nin iktidar ve mesuliyet zamanına kaydedecektir. Kurultay kararı ile yeni hükümler alınınca Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe huzurunuzda tekrar söylemeyeceğim. Daima üye kalacağım CHP'nin memleketin siyasi bünyesinde yapıcı ve yaratıcı rolüne kesin olarak inanıyorum. CHP'nin şerefle dolu olan tarihi gelecekte de yeni hizmetlerin şerefleriyle bezenecektir.”³⁷⁷

³⁷⁷ “CHP Kurultayının Birinci Günü”, *Bugün*, 18 Kasım 1947, s. 1 – 3 ; “CHP Büyük Kurultayı Toplandı”, *Ulus*, 18 Kasım 1947, s. 2; “İsmet İnönü'nün Büyük Nutku”, *Aksam*, 17 Kasım 1947, s. 1, 2 ; “İnönü'nün Dünkü Nutku”, *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1947, s. 2 ; “CHP Kurultayında İnönü'nün Açış Nutku”, *Son Saat*, 17 Kasım 1947, s. 7 ; “Cumhurbaşkanının Mühim Nutku”, *Tasvir*, 18 Kasım 1947, s. 4 ; “Halk Partisi Kurultayı, Dün İsmet İnönü'nün Nutkuyla Açıldı”, *Vatan*, 18 Kasım 1947, s. 4 ; “İnönü Parti Başkanlığından Ayrılıyor”, *Vakit*, 18 Kasım 1947, s. 4 ; “CHP Kurultayı İnönü'nün Nutku ile Açıldı”, *Son Posta*, 18 Kasım 1947, s. 7.